

Oma Keel

nr 1 / 2013

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Killu Paldrok, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2013

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN 1406-6599

Sisukord

<i>Huno Rätsep</i> „Ma ei või keele praegust seisukorda lihtsalt mitte rahuliku meelega pealt vaadata” (Johannes Aavik 1912). Keeleuuenduse süünd.....	5
<i>Reet Kasik</i> Sõnamoodustus tekstiprotsessina.....	13
<i>Ann Metslang</i> Mitmuse osastava vormidest toimetamata kirjakeeles	21
<i>Halliki Põlda</i> Imelaps Eesti meediatekstides.....	30
<i>Andra Kütt</i> Eesti liitsõnade omandamisest varase kõne arengu perioodil.....	38
<i>Merlin Randoja</i> 18. sajandi suulise eesti keele sõnavara Anton Thor Helle grammatika lõpus olevate vestluste põhjal.....	46
<i>Toomas Koitmäe, Merli Mändul</i> Masintõlge – kas emakeele päästerõngas?	52

Keelenõuanne

<i>Mati Erelt</i> Nimisõnafraasi sõnajärjest.....	56
<i>Sirje Mäearu</i> Kas <i>vanillsubkur</i> või <i>vanillisuhkur</i> ?	61

Ülevaade

<i>Ilmar Tomusk</i> Keeleoskusnõuded Eesti lähiriikides	65
<i>Kadri Koreinik</i> Võrukeelsus ja mitmekeelsus ELDIA projekti andmete valguses.....	75
<i>Peep Nemvalts</i> Kes vajab üleilmastavas teaduses eesti teaduskeelt?	84
<i>Annika Kilgi</i> Emakeele Seltsi õigekeelsuslaager	87
<i>Reili Argus</i> Keeleomandamist toetavad arvutimängud	89

Eesti keel mujal maailmas

Jaan Seim Stockholmi Eesti Kool94

Intervjuu

Liina Lindström Huno Rätsep 100

Raamatud

Tuuli Rehemaa Mida on uut „Võõrsõnade leksikoni”

8. trükis..... 107

Egle Pullerits Keelehooldekeskus 9:

Katrin Kern, „Nõuandeid toimetajale”..... 111

Reili Argus 2012. aastal ilmunud keeleraamatuid 112

Kroonika

2012. aasta lõpu keelesündmused (*Reili Argus*)..... 116

Keeleviktoriin..... 119

„Ma ei või keele praegust seisukorda lihtsalt mitte rahuliku meelega pealt vaadata“ (Johannes Aavik 1912)

Keeleuuenduse süünd¹

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

2012. aastal on tähistatud mitut sajandi juubelit. Sada aastat tagasi jõulude eel osteti Oskar Lutsu „Kevadet” raamatukaupmeeste üllatuseks usinasti. Ajakirja Eesti Kirjandus kaksiknumbrile ei jagunud erilist tähelepanu, ettetellijaidki oli väga vähe. Ometigi osutus selles avaldatud Johannes Aaviku pikem kirjutis „Keele kaunima kõlavuse poole” oluliseks algustähiseks järgnevail aastail ühe enam hoogu läinud keeleuuendusliikumisele, mille saavutusi me nüüd aastasada hiljem siin vaame.

Polnud sel Johannes Aaviku võsukesel veel õiget nimegi, aga lapsele pandi nimi tavaliselt ikka mõni aeg hiljem ristimisel. Sõna „keeleuuendus” tuli minu teada käibele 1914. aastal. Selle liikumise süünd sai võimalikuks paljude soodsate asjaolude koostoimel. 1905. aasta revolutsioonisüündmustele järgnenud surve- ja resignatsiooniaastail koondus meie haritlaskonna tähelepanu üha enam keelele, kirjandusele, rahvakultuurile.

1906. aastal asutati Tallinnas Eestimaa Rahvahariduse Selts, milles oli Kirjanduse Haruselts. 1907. aastal rajati Tartus Eesti Kirjanduse Selts. Esimene üllitas oma toimetisi; teine alates 1908. aastast ajakirja Eesti Kirjandus, mida kaks aastat varem oli hakanud välja andma Jaan Jõgever.

Kirjakeele pakitsevates kitsaskohtades vastuvõetavate lahendusteni jõudmiseks tulid mõlema seltsi volitatud asemikud (nii tollal neid nimetati) esimesele ühisele koosolekule Tallinna ja Tartut ühendava raudtee keskpais Tapal 30. mail 1908. Hiljem said need koosolekud keelekonverentside nime.

¹ Ettekanne konverentsil „Keeleuuenduse aastasada” 28.12.2012 Tartu ülikoolis.

Johannes Aavik osales kahel kokkutulemisel Tartu Eesti Kirjanduse Seltsi asemikuna. Nelja koosoleku otsused avaldas Johannes Voldemar Veski Eestimaa Rahvahariduse Seltsi toimetiste kümnennda numbrina pealkirja all „Eesti kirjakeele reeglid” taas sajand tagasi, ikka selsamal 1912. aastal.

Niisiis oli mõttevahetus eesti kirjakeele teemadel toimunud juba mitu aastat, selle käigus olid selgunud konservatiivid, liberaalid ja radikaalid. Keelekorralduse radikaalse tiiva esindajaks oli tõusnud Helsingi ülikoolis õpingud lõpetanud kahekümne kaheksa aastane saarlane Johannes Aavik, kes kolmandal koosolekul soovitas muuseum kasutada rohkem lühikest mitmuse osastavat ja *meel*-tüübis *de*-ta sisseütlevat *keele*, *meele*, *juure* ning need soovitused on kirjas ka 1912. aasta „Eesti kirjakeele reeglites”.

Selles keelemeeste ringis olid Johannes Aavikul ainsana eeldused saada radikaalse keelekorralduse karismaatiliseks juhiks. Juba Kuresaares gümnaasiumiõpilasena oli ta omandanud küllaltki heal tasemel vene, saksa, prantsuse, soome, ladina ja vanakreeka keele. Hoolimata majanduslikest raskustest oli ta äsja lõpetanud Helsingi ülikooli filosoofiakandidaadina (hiljem atesteeriti ümber magistriks) rooma kirjanduse, romaani filoloogia, soome keele ja kirjanduse, vene keele ja kirjanduse alal. 1908. a oli ta sooritanud Peterburis prantsuse keele ülemõpetaja kutseksami, talle oli omane prantsuse orientatsioon valitseva saksa orientatsiooni asemel. Keeleajaloos oli Aavik omandanud professor Emil Nestor Setälält noorgrammatikute põhimõtted. Samalt teadlaselt pärinevad ka ta õigekeelsusvaated ja -seisukohad.

Kuid noil aegadel ei pidanud end tulevane keeleuuenduse juht sugugi keelemeheks, vaid pigem literaadiks, kirjanikuks. Ja see asjaolu seletab mõndagi tema keelelistes otsustes.

Tõepoolest, enne 1912. aastat oli Johannes Aavik eesti haritlaskonnas tuntud eeskätt Noor-Eesti III albumis ilmunud „Ruthi” autorina. Samas oli ta avaldanud sonetid „Melanhoolia” ja „Üksildus” ning Charles Baudelaire’i kuulsa „Raibe” tõlke. Peale selle oli ta soome keelest tõlkinud kaks kogumikku Juhani Aho laaste ja Aino Kalda jutustuse „Ants Raudjalg”. Avalikkusele oli teada, et ta kirjutab päevikuvormis romaani (säilinud on tollest ajast isegi kaks pooleli käsikirja „Ester” ja „Angelika”).

Talle oli eeskujuks prantsuse kirjanik Paul Bourget, kes kirjutas 19. sajandi lõpul romaane psühholoogilise realismi vaimus ja kelle loomingut käsitles Aavik Helsingi ülikooli lõpetamisel oma kandidaadi-

töös. 1930ndail aastail tõlkis ta eesti keelde P. Bourget' kaks romaani („Õpilane” 1930, „Julm mõistatus” 1937).

Püüdes kirjutada prantsuspärases heas stiilis eestikeelset ilukirjandust, tõdes Aavik, et oluliseks takistuseks oli vähe korrastatud, sõnavaralt nigel, kaugeltki mitte hästi kõlav, väherütmiline eesti kirjakeel. 1912. a sügisel kirjas Eduard Hubelile (hilisemale Mait Metsanurgale) ütleb ta: „Keeleküsimused on vaja kõige pealt ära otsustada, ilma rikkama, enam arenenud, enam fikseeritud keeleta ei ole ükski estetilisem kirjandus ega parem stiil võimalik. Ma ei või keele praegust seisukorda lihtsalt mitte rahuliku meelega pealt vaadata.” Oli vaja reformida eesti kirjakeel heale ilukirjandusele sobivaks.

Õpiaastate jooksul oli Johannes Aavikul sünenenud rohkesti uusi ideid ja kavatsusi, kuid nende kirjapanemiseks, teostamiseks oli tarvis piisavalt vaba aega. Ent just seda tal 1910. aastal ja 1911. aasta esimesel poolel polnud. Ta teenis leiba kauges Krimmis Jalta gümnaasiumis prantsuse keele õpetajana 28 nädalatunniga ja oleks tõenäoliselt jäänud sinna pikemaks ajaks, sest gümnaasiumiõpetaja palk oli korralik.

Vaba aja küllus saabus aga üsna ootamatult. 1911. aasta kevadel teatas kooli direktor, et ta on sunnitud Aaviku vallandama kõrgemalt poolt tulnud korraldusel kui salapolitsei jälgitava sotsiaaldemokraadi. Selline otsus ei olnud talle küll liiga suur üllatus, sest kui ta 1908. aasta suvel oli Kuressaare gümnaasiumis prantsuse keele õpetaja kohta taotlenud, siis oli õpperingkonna kuraator ta kohale kinnitamata jätnud. Arvatavasti seletab viimane asjaolu ka, miks Aavik kodunt nii kaugemale Musta mere äärde tööle läks.

Esimesel pilgul paistab natuke imelikuna, et Aavik on tunnistanud sotsiaaldemokraadiks. Ta ise kinnitab, et poliitika vastu pole ta suurt huvi tundnud ja see näib olevat tõesti nii. Kuid noorte meeste ringkond, kellega ta suhtles, oli tõepoolest vasakpoolsete vaadetega. Ja sellest piisas.

Igatahes oli vallandamise tulemuseks, et 1911. aasta sügisel elas Johannes Aavik Kuressaares vanematekodus ilma tööta ja sissetulekuta. Korruga oli palju vaba aega ja ta kirjutas ja kirjutas. Esialgu polnud viga, tema käsutuses oli kaks tuba ja õpetajapalgast oli ka raha natuke talle pandud, aga eks viimaks sai seegi otsa.

Keeleuenduse alguse teel oli veel üks takistus. Kirjapandu oli vaja kuskil avaldada. Siingi tuli appi soodne juhus. Tema kooli- ja ülikoolikaaslane, hea sõber Villem Grünthal töötas Tartus kooliõpetajana ja toimetas ajakirja Eesti Kirjandus. Ta pakkus nüüd ajakirja veerge

Aavikule artiklite avaldamiseks. Varem polnud Aavikul seal midagi ilmunud, aga nüüd kasutas ta võimalust maksimaalselt, sest kõige muu kõrval oli tal raha vaja ja palju see väikese tiraažiga ajakiri ikka suudab ühe artikli eest maksta, neid pidi olema mitu. Ja nii ilmuski Aaviku sulest 1912. aasta Eesti Kirjanduses ühtekokku seitse kirjatükki, ligi poolteistsada lehekülge.

Veenduge ise: Eesti Kirjandus 1912 nr 1 „Soome sõnad Eesti kirjakeeles. Üks keele rikastamise abinõu” (25 lk); nr 2 „Germaani ja Romani kultuur” (10 lk); nr 7 „Ilusa keele kõlaline inetus” (16 lk); nr 8 „Uue Testamendi tõlke viimane parandatud trükk” (25 lk); nr 9 „Kõige suurem germanismus Eesti Keeles” (16 lk); nr 10 „Prantsuse kirjandus 19ndal aastasajal” (10 lk); nr 11/12 „Keele kaunima kõlavuse poole” (32 lk).

Üldiselt ollakse arvamusel, et Johannes Aaviku kirjutised „Soome sõnad eesti kirjakeeles”, „Ilusa keele kõlaline inetus”, „Kõige suurem germanismus Eesti keeles”, „Keele kaunima kõlavuse poole” ja Noor-Eesti IV albumis ilmunud „Tuleviku Eesti keel” moodustavad keele-uuenduse alguse vundamenti. Nii on ikka kirjas nii juubelikirjutistes kui ka ülevaadetes.

Kui natuke laiemalt sellesse aega tagasi mõelda, siis tundub, et selles artiklite reas on midagi olulist puudu. Ajakirjas ja albumis avaldatu jõudis üksnes mõnede kirjanike, literaatide ja ajakirjanikeni. Kirjutuslaadi, stiili arvestades oli see neile mõeldudki. Pidagem silmas, et tollane ülikool ja enamik gümnaasiume olid venekeelsed. Ent ometigi sai Johannes Aaviku ettevõtmine peatselt laialdase arutlemise ja väitlemise objektiks. Pealegi tunneme me teda oma seisukohtade suurepärase reklaamijana. Kas kahekümne kaheksa aastane Aavik tõesti seda veel polnud? Oli ikka. Kuidagi on jäänud kahe silma vahele kuues kirjatükk, mis oli mõeldud ajalehelugejatele ja hakkas seal ilmuma 1912. aasta aprillikuus, s.o pärast „Soome sõnu”, aga pool aastat enne „Keele kaunimat kõlavust”. See jõudis lugejateni joonealuse sarjana 1912. aasta aprillist kuni 1914. aasta alguseni, kokku nelikümmend kaks joonealust, vähemalt paarsada lehekülge, s.o rohkemgi kui eelnevad viis artiklit üheskoos. Sellega oli tutvunud küll iga ajalehelugeja.

Miks see artiklisari on hilisemal ajal küllaldase tähelepanuta jäänud? Küllap mõjus juba sarja pealkiri „Väikesed keelelised märkused”, mis autoril oli mõeldud vabama käsitluse toeks. Kindlasti aitas kaasa ka tülikas ligipääs vanadele ajalehtedele või hoopiski ligipääsu täielik puudumine. Praegu, internetiajastul, seda probleemi poleks.

Enne kui tutvume natuke lähemalt nende kirjutistega, katsume selgitada, miks sarja avaartikkel ilmus kahes ajalehes ja eri aegadel. See näikse olevat seoses Johannes Aaviku uue töökooha otsingutega. Ta läkitas oma artiklisarja avaartikli Päevalehele, kus see aprillis 1912 avaldatigi. Aga järge ei tulnud. Nähtavasti Aaviku töölevõtmise vastu huvi polnud. Pealegi, Päevalehe toimetuses töötas juba 1908. aastast keelelise toimetajana ning teatri- ja muusikaarvustajana Johannes Voldemar Veski.

Seejärel üritas ta ilmselt tööd leida Tartus Postimehe juures. Ja lehe 9. juuni numbris ilmus sama avaartikkel sama pealkirja all pisikeste täiendustega. Kaheteistkümne päeva pärast järgnes teine joonealune, siis kolmas jne. Septembris asus Johannes Aavik Tartusse ja hakkas tööle Postimehe toimetuseliikmena keele ja kirjanduse alal. Peale selle leidis ta prantsuse keele õpetaja koha Tartu kaheksaklassilises kommertskoolis.

Nüüd siis „Väikesed keelelised märkused”. Nende sisu ja laadi selgitab Aavik avaartiklis nõnda: „Allpool hakkame „Väikeste keeleliste märkuste” all kõiksugu ebakindlaid, vankuvaid ja segaseid sõnavormisid ja keelelisi nähtusi vaatlema ning läbi harutama, et otsustada, missuguseid õigemaks ja paremaks pidada ja missugused kui vigased, võltsid ja ebasoovitavad kõrvale heita. = = = Tähendan lõpuks veel, et ma nendes „märkustes”, mida nüüd selles lehes hakkam avaldama, end ühegi kavakindla korra külge ei seo, vaid kõiki küsimusi läbisegi harutusele võtan, seda mööda, kuidas nad hädalisemad ja valusamad näivad olevat; sellest järgnev mitmekesisus saab lugejale vististe nii kuiva aine, nagu seda grammatika on, natuke huvitavamaks, igatahes vähem igavaks tegema.” Ja sellele olulisele põhjendusele järgneb esimene väike märkus „Kas omakste, omaksete või omaste?”.

Selle joonealuste sarja olulisuse ja lähtemõtete mõistmiseks toogem ära, mis Aavikul oli lugejaile öelda 1912. aasta detsembris sajanda väikese keelelise märkuse „Kas „kottu”, „kodust” või „kodunt”?” puhul. Ta kirjutas: „Nii kirjalikult kui suusõnal on mulle mitmelt poolt soovi avaldatud, et ma need „Keelelised märkused” eriraamatuna avaldaksin, sest et nad ajalehe numbrites ilmudes kaotsi minevat ega seepärast hästi võimalik ei olevat neid kasuga tarvitada. Teatan siin, et mul juba algusest saadik plaan oli seesugust õigekeelsuse grammatikat kokku seada, kuid ma pidasin otstarbekohasemaks ja mõnusamaks esialgu seda grammatikat üksikute märkustena ajalehtedes avaldada, sest sel teguviisil oleks minu meelet järgmised paremused: esiteks saavad mitmed tarvilised näpunäited, seletused, soovid ja nõuded õigekeelsuse asjus laiematele

ringkondadele palju rutemini tuttavaks kui see raamatu läbi sünniks, mis alles paari aasta pärast võiks ilmuda, teiseks oleks võimalik mõnede küsimuste kohta ka teise poole arvamusi ja vahest vastuväiteid kuulda, mis asja selgitavad ja õiendavad, nii et grammatikas, mis edaspidi ilmub, juba enam-vähem kindlaid tõdesid võib pakkuda, kolmandaks on autoril endal huvitavam kohe värskelt oma töö- ja uurimis-vilja üksikuid, kõige põlevamaid punktisid avalikkusele teada anda ja nende mõju tegevusesse panna kui sellega mitu aastat oodata, kuni enam vähem kogu grammatikaline materjaal läbi võetud ja raamatuks korraldatud.” Eelnev peaks veenvalt osutama, et tegemist on tõepoolest ühe osaga Johannes Aaviku keelereformi avaprogrammist.

Oma märkuste sarja alguses paneb Johannes Aavik paika ka need õigekeelsuspõhimõtted, millest ta kavatses keeleküsimuste selgitamisel lähtuda. Neid on kolm: „rahvuslise omapärasuse põhjusemõte”, „otsustarbekuse põhjusemõte” ja „estetiiline põhjusemõte”, esitatud nähtavasti olulisuse järjekorras. Kõiki neid iseloomustatakse lähemalt. Ilmneb, et kirjutaja oli Helsingi ülikoolis omandanud korralikult professor Emil Nestor Setälä õigekeelsuspõhimõtted.

Siinkohal tuleb esile tõsta, et „Väikeste keeleliste märkuste” avakirjutises annab Aavik esimest korda oma keele ilu põhimõtte selgituse, mitu kuud enne Eesti Kirjanduses avaldatud artikleid. See kõlab nõnda:

„Keel peaks ka teatud iluduse nõudmisi täitma ja niisuguseid häälelisi ühendusi, sõnakujusid, ütlemisviisid pakkuma, mis keele üleüldise tagaseinaga võrreldes nõnda tunduksid.” = = = „Samuti võib estetiiliselt seisukohalt mingit sõnakuju kaitsta, millele teised põhjusemõtted nii mõneski punktis vastuväiteid leiaksid. Nii on nüüdses kirjakeeles üleüldiseks saanud vormid *vaeseid*, *niisuguseid*, *vastuseid* küll n.n vaeleanalooilised ja neid on mõnelt poolt katsutud rahvakeele vormidega *vaesid*, *niisugusid*, *vastusid* välja tõrjuda, kuid estetiiliselt seisupunktilt meeldivad vähemalt nende ridade kirjutajale esimesed enam kui viimased.”

Kogu joonealuste sari on liigendatud küsimusteks, muid vahe- või alapealkirju pole. Küsimuste järjekord on autori seisukohalt aktuaalsuse ja sobivuse määrata. Ühe küsimuse näiteks valisin hästi lühikese, kõige pikem „Kas -ismus või -ism” hõlmab Postimehe ühe terve joonealuse.

Niisiis 77. märkus „Kas „talv”, „tali” või „talve”?

„Nagu igatüks ise teab, on kõige üleüldisem ja harilikum vorm „talv”, mis seega ka kõige õigem ja kirjakeelsem on. Ta on ka kõige algupärasem: vanast kuulus ta „talvi”. Sellest on ka vorm „tali” kuju-

nenud, selle läbi et v ära kadus, mistõttu endine lõpuhäälik püsis. See nähtus esineb ka mõnes muus sõnas: *külv – küli, kasv – kasu, järv – järi*. Vormi „tali” võiks ainult luulekeeles lubada, kus vahel ühendatud sõnades: taliriided, talitee, kõrvustikku vormidega „talveriided, talvetee”. Üksikult aga olgu ainult „talv”.

Mis vormisse „talve” puutub, siis on see igatahes hukkamõistetav ja sellega kirjakeeles mitte sallitav. See on uuem analoogia vorm, mis selleläbi on tekkinud, et omastavas ja muis kaasustes olev e ka nominativis on üleüldistatud. Sellega aga satub sõna e-lõpulistele liiki ja teda hakatakse deklioneerima kui sõna „palve”.

Kõigi selliste analüüsivate seletuste puhul üllatasid mind kõige rohkem oma aja kohta korrektsed keeleajaloolised põhjendused, mis on Johannes Aavikul rakendatud esikohale seatud „rahvuslise omapärasuse põhjusemõtte” teenistusse. Nii on toimitud küll vist esimest korda õigekeelsuse probleemide lahendamisel. Tolle aja keelemeestest oli selleks suuteline üksnes Villem Grünthal, muidugi ka soomlased Heikki Ojansuu ja Lauri Kettunen, aga nemad esialgu eesti kirjakeele korraldamisega veel ei tegeelnud.

Selle kõrval torkab silma Johannes Aaviku oskus end ümber lülitada ajalehe latusale rahvalähedasele väljendusviisile. Muidu küllaltki üksluised õigekeelsusarutelud pole Aavikul sugugi igavavõitu. Juba küsimuse vastuse algus kutsub tavaliselt pala lõpuni lugema.

Olgu selle ilmekaks näiteks 92. märkus „Kas palg, palge või pale?”

„See on õige huvitav ja veider sõna oma morfoloogia poolest, ta on kõige ebakindlam, kõige muutlikum ja petlikum, kõige kunstlikum ja keerulisem, kõige edevam ja kergemeelsem olevus Eesti sõnastiku ühiskonnas. Ta vahetab oma toaletti alatasa, kord esineb ta ühel kujul, kuid paar lehekülge edasi on tal teine tegumood. Päris Proteus. Pidasin Eesti kirjandust mööda ta peale jahti, et ta õiget asupaika ja ta päris iseloomu kätte saada. See oli võimata, ma nägin asjata vaeva. Ta ei näi ühessegi määratud tüüpusesse kuuluvat, ühegi kindla reegli alla käivat. Ta on eht hulgus. Otsustage ise nende resultatide järele, mis siin esitan.” Sellele järgnevad näited Vilde, Petersoni, Bornhöhe, Saali, Jakob Liivi, Mihkelsoni (Tuglase) töödest koos analüüsiga.

„Väikeste keeleliste märkuste” sarjas on esiplaanil kirjakeele morfoloogia küsimused. Nende vahele põimib ta muid, ka uute sõnade tutvustusi. Minu jaoks oli uudne verbi *tootma* päritolu selgitus. Märkuse pealkirjaks pole seekord küsimus, vaid ainult: „tootama”. Just niisugusel kujul ta esialgu kasutusele tuligi. Tekst ise kõlab nii:

„Kui mõni aasta tagasi ka meil hakati raamatuid ja broschüresid majandusteadusliste küsimuste üle kirjutama, siis tõusis loomulikult tarve sellekohaste kunstsõnade järele. Üks tähtsam mõiste sel ajal on kahtlemata „produksion” производство ja verbid „produtserima” hervorbringen производить. Selle jaoks oli vaja kohane Eesti sõna leida. Mõned said raskusest sellega üle, et nad võõrkeelse „produksioni” jätsid, teised ei leidnud paremat kui „valmistama” ja „valmistamine”. Ja ometi oleks nii kerge olnud kõige kohasema peale tulla. Kui meil kord „toode” (produkt) on (vahemärkus: sõna *toode* tõi kirjakeelde Ado Grenzstein juba 1882. aasta Olevikus, HR), miks siis mitte ka verb „tootama”, kust „toode” on tuletatud? „Produksion” on siis siit peale „tootamine” (Soome keeli tuotanto) ja „produtserima” on „tootama”.”

Eelnevast selgub, miks Aaviku 1912. aasta soome laenude loendis *tootama* puudub. Ta ei pidanud seda otseseks soome laenuks, vaid tagasituletiseks sõnast *toode*.

Põhiline osa Johannes Aaviku „Väikestest keeelistest märkustest” ilmus 1912. ja 1913. aasta Postimehes. Hilisematel aastatel on siin-seal vaid mõned „Väikesed keelelised märkused”.

Minu arvestust mööda avaldas Johannes Aavik noil aastail ühte-järge 42 joonealust väikesi keelelisi märkusi. Märkuste hulk küünib saja viiekümneni. Nagu eelnevast ülevaatest ilmneb, kavatses Johannes Aavik nende põhjal kokku seada õigekeelsusgrammatika. 1919. aastaks oli ta selle tööga jõudnud nii kaugemale, et sai ilmutada „Õigekeelsuse grammatika” esimesest osast mõned vihikud, ent sinna see ettevõtmine seekord jäi, sest keeleuuenduse äärmised võimalused paelusid palju rohkem. Mahukas „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika” ilmus alles 1936. aastal, kui keeleuuenduse kõrgaeg oli lõpule jõudmas.

Tulles tagasi keeleuuenduse sünniaega, võime nentida, et 1913. aasta lõpuks on „Ruthi” autorist saanud tähelepandav õigekeelsuslane, populaarne keelemees. Lapseas keeleuuendus pole veel tavapärasest keelekorraldusest päriselt lahku löönud. Veel talub Postimehe alalhoidlik peatoimetaja Jaan Tõnisson oma toimetuseliikme kasvavat teisitimõtlemit. Johannes Aavik lahkus Postimehe toimetusest alles 1915. aastal. Ja mõni aasta hiljem on peatoimetaja keeleuuenduse ägedamaid vastaseid.

Sõnamoodustus tekstiloomeprotsessina

Reet Kasik

Tartu ülikooli vanemteadur

Keel on inimtegevuse tuum: see on mõtlemise ja inimestevahelise suhtluse keskne vahend. See on ka kultuuri, ühiskonna ja kollektiivi lahutamatu osa. Tänu keele mitmekesistele ülesannetele on keelelist tegevust eri aegadel vaadeldud, liigitatud ja nimetatud paljudest vaatepunktidest paljudel viisidel. Kuna keel on keelekasutajate ja -kollektiivide ühine omand, siis selle üle ka polemiseeritakse ja see tekitab tugevaid tundeid: võidakse rääkida keelevaidlusest, keelevõitlusest ja keelesõjast, kuni saavutatakse keelerahu ja keelekokkulepe. Keel kui ühine omand tähendab muuhulgas sedagi, et me ka loome oma keelt üheskoos ja kõigil keelekollektiivi liikmetel on võimalus ja oskus selles loometegevuses osaleda. Iga keeleuurija – ja iga keelekasutaja – puutub kokku küsimusega, mida keel keelekasutajale ja kollektiivile tähendab, kuidas keelesse suhtutakse ja mida keelega tehakse. Siinses artiklis vaatlen, kuidas tavaline anonüümne keelekasutaja keelt loob. Enamik tekstinäiteid on ajakirjandusest ja interneti suhtlusvõrgustikest, mõned ka ilukirjandusest.

Järgmistes näitelausetes on kasutatud sõnu, mida tegelikult keeles justkui olemas ei ole, vähemalt ei ole selliseid sõnu üheski sõnastikus ega ole neid varem üheski tekstis registreeritud. Need on siis mingis mõttes neologismid e uudissõnad.

Olen kokku kogunud **murestiku**, mis on minu rahutut hinge mingitel hetkedel häirinud (Sirp 9.11.12)

Kujundid on küll muutunud, aga kõigi teemade **julgeolekustamine** on elus ja terve (Sirp 23.11.12)

Järgmise, meie neljanda lapsega **isapuhkan** ka kindlasti (PM 7.3.11)

Uudissõnu tuleb keelde kahel viisil. Üks tee on see, millega tegelevad terminoloogid ja Sõnause-taolised sõnavõistlused: mingi mõiste jaoks on tarvis nimetust ja siis mõeldakse see välja, laenatakse või moodustatakse keeles olemasolevaid reegleid, sõnamalle ja analoogiaid

eeskujuks võttes. Uut sõna tutvustatakse, propageeritakse, soovitatakse ja pikkamööda võib uudissõna levida ja saada laiemalt tuntuks. Sellise sõna keeldetuleku tee ja sageli ka tegija on kuskil fikseeritud ja teada.

Teine viis, kuidas uued sõnad keelde ilmuvad, on spontaanne tekstimoodustus. Neid ei moodustata otseselt puuduva mõiste tähistamiseks või keele sõnavara rikastamiseks, nende tähendust ei defineerita, selgitata ega propageerita, vaid nad sünnivad selle hetke väljendusvajadusest, just sellesse lausesse, ja nad on selles lauses, selle konteksti põhjal mõistetavad ja loomulikud. Just sellist sõnaloomet illustreerivad eeltoodud näited. Suur hulk selliselt moodustatud sõnadest jääbki ühekordselt kasutatuks, teised äratavad mõne erksa lugeja tähelepanu, kes omakorda sama sõna kuskil oma tekstis kasutab, ja nii võivad spontaanselt moodustatud tekstisõnadki levida ja jõuda lõpuks ka sõnastikesse. Harva suudetakse takkajärgi fikseerida, kes, kus ja millal mingit sõna esmakordselt kasutas. Lugesin alles hiljaaegu ühest mälestusteosest, et sõna *kohvik* levis enne kasutatud *kohvimaja* asemele 1920-ndatel aastatel Adsoni, Tuglase ja teiste siurulaste omavahelisest seltskonnaslängist.

Need ülaltoodud näitelauseste uudissõnad *murestik*, *julgeolekustamine* ja *isapuhkama* on moodustatud erinevalt. *Murestik* on läbipaistva struktuuriga reeglipärase tuletis: nimisõnast saab eesti keele sõnamoodustusreeglite järgi moodustada kogu või hulka tähistava sõna: *saarestik*, *sõnastik*, *nimestik*, *ideestik*, *probleemistik* jne. Sellise malli analoogial on kerge luua oma teksti elavdamiseks uusi tuletisi:

Veel on algatatud paar uut projekti – ülevaated *seenestikust*, jõgedest. Altar, kantsel, *pingistik*, aknad jms telliti ja uuendati kõik eri aegadel. Lavastuse raamiks on küllaltki realistlik *pildistik* ühest laevast. Igal juhul viimastel nädalatel selles majas õlut ja ampsu võttes jäi *kundestikust* mulje kui üsna kohalikust. Nagu ka bussi- ja raudteejaama puhvetid Tallinnas ja Klooga ranna *putkastik*.

Julgeolekustama on samuti läbipaistva struktuuriga reeglipärase tuletis, käändsõnast saab *sta*-liitega tuletada vastavat tegevust tähistava verbi ja kui on olemas tegusõna, siis on sellest automaatselt ka *mine*-tuletis. Keelekorpustest ja internetist leiab lisa: *euroopastama*, *sundparteistama*, *internetistama*, *turvamärgistama*, *purgistama*, *kuubistama*, *ülikonnastama*, *kitšistama*.

Lipsustatud ja *traksistatud* noormeeste auks tuleb öelda, et erinevalt paljudest on nad omandanud kiiresti, põhjalikult ja veatult keerulise terminoloogia.

Kinnisvaraobjektid tuleb edaspidi *passistada* nagu autod. Salatikomponendid *kuubistada* ja segada omavahel kergelt läbi. Asutused saavad võimaliseks trükikodade linte suuri hulgi *pangastama*.

Kolmas näide *isapuhkama* ei ole mingi läbipaistva malli eeskujul moodustatud liitsõna. Siin on analoogia kaudsem, aga siiski täiesti olemas. Kui meil on paralleelselt kasutusel tegusõnad ja nende *us-tuletised ootama – ootus, tõestama – tõestus, kaotama – kaotus, puhkama – puhkus*, ja kui on olemas reeglipäraselt moodustatud liitnimisõna *isapuhkus*, siis on igati loogiline, et keeleerik sõnakasutaja näeb selle kõrval võimalikuna ka tegusõna *isapuhkama*: kui *puhkus* ja *puhkama*, miks siis mitte ka *isapuhkus* ja *isapuhkama*. Niisama võimalikud oleksid ka *suvepuhkus* ja *suvepuhkama*, *talvepuhkus* ja *talvepuhkama*, *õppepuhkus* ja *õppepuhkama*, *emapuhkus* ja *emapuhkama*. Mis sest, et keegi neid seni veel minu teada kasutanud ei ole. Aga võib-olla on. Keelekasutaja jaoks ei ole probleem, et ta on moodustanud tegusõna

n-ö tagurpidi – mitte tüvisõnast tuletise, vaid tuletisest tagasi tüvisõna. Keeleteadlane analüüsib, mis millest on moodustatud, tavalise keelekasutaja teadvuses on lihtsalt paralleelselt olemas *us-* või *mine-*liiteline nimisõna ja samatüveline tegusõna. Enamik eesti keeles kasutatavaid liittegeusõnu ongi tegelikult pöördtuletised liitnimisõnadest, mitte aga kahe sõna liitmise teel moodustatud: järgmised näited on internetist guugeldatud.

See-eest oli lätlane tegelane – *kiiruisutas* 5000 ja sai 22. koha. Aga positiivselt poolelt on vähemalt ilus ilm, saab pesu *kiirkuivatada*. Roterannis saab ka lasta oma ratta mutrivõtmega poistel üle vaadata ja *kiirparandada*. Õpilased *ravikindlustab* riik. Mõtlet, kui sageli sõidad ja kas *rulluisutad* treenimiseks või lihtsalt lõbu pärast. Kas keegi *videosalvestas* üritust? Näib, et valdavalt *purilennatakse* kas Indias või Brasiilias.

Tekstiprotsessis saab moodustada kõikide sõnaliikide sõnu, nii liit-sõnu kui ka tuletisi. Keskendun järgnevas üksnes nimisõnatuletusele. Ühesuguse liitega moodustatud sõnad moodustavad tuletustüübi. Nimisõnaliiteid on eesti keeles umbes 40. Mitte kõik neist ei võimalda tekstipõhist spontaanset sõnaloomet. Tuletustüübid võivad olla produktiivsed või ebaproductiivsed. Ega see piir väga selge ei ole. Olemasolev tuletustüüp on alati potentsiaalsete sõnade moodustumall ja ebaproductiivsetesegi tuletustüüpidesse on uute sõnade lisandumine aegajalt siiski võimalik. Ebaproductiivsete tüüpide teadlikku elavdamist kasutatakse terminimoodustuses. Hiljaaegu on ajalehest silma hakanud tuletiste *müük, lõök, jääk, saak* analoogial ühendverbist *välja viima* moodustatud arvutitermin *väljaviik*.

Wikipedia: *Väljaviik* e *viik* on kiibi korpusest väljaulatav metallkontakt, mis on ette nähtud kiibi elektriliseks ühendamiseks trükkskeemi või kiibipesaga.

Analoogiamalliks kõlbab ka tuletustüübiga häälikuliselt sarnanev sõnakuju (*selve, kõurik, taristu*). Neis sõnades on liide küll adutav, aga tüvisõnu, millest need võiksid tuletatud olla, et ole olemas, vaid tegemist on tehissõnadega, mis oma kujult meenutavad tuletisi.

Aga see on terminoloogide ja teadliku sõnamoodustuse maailm. Seevastu produktiivne tuletustüüp on avatud spontaansete tekstisidusale sõnamoodustusele. Pole oluline, kas mingi tuletis on lekseemina registreeritud ja sõnaraamatus esindatud. Produktiivsed tuletusreeglid kuuluvad keelekasutaja keelepädevusse sarnaselt muutmorfoloogia reeglitega – keelekasutaja on vajaduse korral võimeline moodustama

reeglipärase neologismi, mis täidab leksikaalse lünga. Osa sõnatuletusest on niisama automaatne nagu ükskõik millise käändevormi moodustamine, näiteks *mine*-liiteliste teonimede, *ja*-liiteliste tegijanimede või *us*-liiteliste omadusenimetuste moodustamine. Vaatlen siin keeleloome seisukohast huvipakkuvamaid malle. Uute sõnade moodustamise aluseks on analoogia ja sõnamallid. Tuletamine on analoogial põhineva sõnalooime kõige reeglipärasem ja sagedamini kasutatav liik.

Tekstisidusas sõnaloomes produktiivselt kasutatavaid nimisõna tuletustüüpe on kümme. *stik*-tuletistest oli eespool juba juttu. Kõige rohkem tuletatakse tekstisidusalt mitmesuguseid isikunimetusi. Isikute nimetamiseks kasutatakse tekstimoodustuses väga aktiivselt nii *lane*- ja *line*-tuletisi kui ka *ur*-tuletisi:

Kümme on niisiis *veidemanlased*, kuus *savisaarlased*. Linnapea mõtteavaldused näitavad, et Isamaaliidus ei ole enam üksnes *kelamlased* ja *laarlased*. Priit kui endine *ekspresslane* teab muidugi hästi, et EE on justkui suur labor. *Kreisiraadiolane* Hannes Võrno rääkis, et tegelikult oli neil plaan ilmutada oma lugusid mingil helikandjal. Peeter Linnap on Kunstiülikooli populaarne õppejõud, kel oma koolkond *linnaplasi* kasvamas. Siis läkitati asutusest *töörühmlastele* uued variandid.

Mitmel korral võtavad *rongkäigulised* üles ka lauluviisi. *Matkaliste* palkmajad tundusid päkapikkude ja jõuluvanade peatuspaigana. Mitte keegi volikogu *koosolekulistest* ei olnud vastu ettepanekule keelustada täielikult kange alkoholi ja tubaka reklaam. Pärastlõunal ootab *reisilisi* sõit Võrtsjärvel. Dirigent Margus Kasemaa juhatab kõiki *väljakulisi*. Vedelseebinõu kõrvale paigutatud andur aktiveerub, kui *kempsuline* on kraanikausi juures seisnud 15 sekundit. Kui ilmad soojemaks lähevad ja linnast väljuvad teed *piknikuliste* autodest ummistuma hakkavad. *Karnevaliliste* enamuse moodustasid kultuuriaktivistid. Peamised külastajad olid *olümpiaadilised*.

Jooksurid tegid teed. Nad röövisid Kastiiilia *talureilt* loomakarju. Ta oli kindel, et ta varaldasa tost usutaganejast ja *ubkurist* vaevalt maha jääb. Ma ei näe, et te oma mõõku atradeks taoksite või oma odasid *viinamarjuri* nugadeks. Ent see on juba kord *keeleboolduri* kohus. BMWga *uljur* rammis Moskvastiklit ja hukkus jões. *Ülbur* väljus ja peksis jalaga mõlki käežesti teinud mehe masina. Kaks *naljurit* on siin ikka.

ur-tuletiste kõrval kasutatakse eriti slängis meelsasti ka *ar*-tuletisi:

Hotell on oma rannaribaga, mida siis *turvar* valvab. *Narkar* kaebas politseile kanepi kvaliteedi üle. Täna õhtupoolikul vajas päästjate abi Pirital merele läinud *surfar*. Ta oli USA *räppar* ja räppgrupi D12 üks asutajaliikmetest.

Soome *poppar* ostis Kalamajja korteri. *Džässar* NK jõuab Eestisse. Mina sellise *käimariga* autot küll pole näinud. Tõeline *löömar* oled, Mooses.

Isikuid või ka esemeid nimetatakse vajaduse korral *ik*-tuletistega:

Vabariiklaste kandidaat Mick Romney püüab ametis olevat presidenti näidata välispoliitilises plaanis *pehmikuna*. Loiu elegantsiga, mis teeks au isegi *ülbik*-teenrile Tšehhovi näidendites. Igavesti 14-aastased *nüridikud* on end maksma pannud juba 88 riigis. Näis, millega see *rõvedik* nüüd hakkama saab. Inimesed hakkavad mind nende *jubedikega* seostama. Jeesus oli hea ja mõnus tüüp, mitte hull *pühadik*. Kõik välismaised on olnud liiga kibedad, nii et mina olen rahul, et aura oma on suhkrusem, *mörudikke* on niigi palju. Paljud elavad sügavas veendumuses, et neile igasugused *mütsikud* ja *kübarikud* ei sobi. *Ulmikud* on apriourselt muinasjutud ja seebika mõõdu annab välja ka „Düün“.

Viimases rühmas on näiteid, kus tuletis on moodustatud mitte niivõrd tuletustüübi, vaid just sõnamalli analoogial, näiteks reeglipäraste *jubedik* (< *jube* : *jubeda*) ja *rõvedik* (< *rõve* : *rõveda*) analoogial on moodustatud ka *pühadik*, *nüridik* ja *mörudik*, kuigi neis *d*-häälikut alussõna tüves ei ole.

Üsna tavaline on naissoo märkimine vastava tuletisega. Kasutatakse nii *mma*- kui *tar*-liidet, viimast rohkem ja loomungulisemalt. *mma*-tuletisi moodustatakse sagedamini *lane*- ja *ja*-liitelistest isikunimetustest, harvem tuletamata tüvedest

Zontalannad möllavad Glorias. „Sõbrad küsivad aasides, millal ma sili-koonrinnad hangin,“ muigab põhimõttekindel *vetelpäästjanna*. Hollywoodi eksootilisim leid ei taha, et üks režissöör teise järel teda mustasilmseks *võrgutajannaks* määraks. Niimoodi sai Lönnrot eepose *tegelannale* ilusa nime Aino. Üks blond *õpilanna* teatas seda truu- ja puhtsüdamlikult. Restorani *kelnerinna* toob toidu lauale ja soovib head isu. Komisjoni *sekretärinna* KK tõi televisioonis niisuguse näite.

tar-tuletisi seevastu moodustatakse lihttüvedest:

Eks olnud kuninganna jumaldatav *ilutar*. Pöörase *raugatari* külm kirk muutus daami kurtuaasiaks. 25-aastane lauljatar sündis Austraalias, töötas tantsuklubides *diskotarina* ja lõi kaasa bändis. Skandaalne iiri *rokitar* Sinead O'Connor avameelises hiljuti. Kokku on kahel blondil ja kahel brünetil *bänditaril* seitse last. Kui hullunud *fännitar* ilmus Sidneys tema koju, oli mees enda sõnul hirmust kange. Teemantahelad ja briljantsed käeraud *glamuuri-taridele*. Juba toetab ta rahaliselt üht ragbitiimi, peagi saab sõlmitud leping Montecatoni vaprate *vutitaridega*.

Abstraktsemaid tegevusalasid ja omadusi nimetatakse sageli *ndus-* ja *lus-*liiteliste sõnadega. *ndus-*tuletiste levikust on põhjaliku ülevaate kirjutanud Argo Mund (vt Oma Keel 2005, nr 1).

Riik on pööranud suurt tähelepanu *perearstindusele*. Eestis ei lähe *missindus* enam hästi peale. Ühing ei taga neile töökohta, aga siit saaksid *giidindusest* huvitatud vajalikku teavet. Just au, tarkus ja isikuvabadus on need alustalad, millele *ülikoolindus* on alati toetunud. Sanitaarinspektorid, kes kauplustes näpuga tolmud otsivad, vaatavad *putkandusest* mööda või läbi. Kogu Eesti *mobiilinduses* ei olnud lõppev aasta sugugi nii edukas.

Kavalantslus ja *rebepaplus* on ellujäämiseks vajalik olnud. Meie tee on professionaalne *amatöörlus*. Kõik JC filmid on sisu poolest jubedad, aga see-eest on kaklused ja *kaskadöörlus* klass omaette. Bachi tšellosüitide *autorlus* küsimärgi all. *Parasiitlus* on saamahimu üks väljendusvorme. Suurepärase *fänlus*: Inglismaa ja Rootsi.

Tegevust väljendatakse tavapärase *mine-* ja *us-*tuletiste kõrval vahel loomingilisemalt *ng-*tuletistega:

Hoopis raskem on võidelda moe, *matkingu* ja maneeriga. Sellises *sätinus* on juba küllalt palju tinglikkust. Kui seda trükiti neli korda vähem, siis on õige, et *trüking* jaotati esmajoones koolidele. Kellelgi tuli mõte ristida see hoov Bastioni aiaks ja soov oleks, et see *risting* ka realiseeruks. See sõna *süüme* tundub südame liiga kirvetõise *nudinguna*. See on minu arust nagu mingi vaimne *hävling*. Toledos ei lausunud ükski nõunik sõnagi laitu, aga *tauning* oli tunda.

Iga selline sõna ei pruugi olla iseenesest arusaadav või läbipaistev, kui me seda kuskil sõnaraamatus näeksime: *risting*, *hävling*, *tauning*. Aga tekstis pole tähenduse tõlgendamiseks mingeid raskusi.

Teistest liidetest on populaarsed kohaliide *-la* ja kollektiivsusliide *-kond*:

Loomade *jookla* oja ääres. Klubi ees paikneb traditsioonilise *õllela* asemel sel suvel hoopis rannarestoran. Seisame juba *toitla* alas ja uurime võõramaiseid ja veidraid vilju. Paluks interaktiivse *soengla* linki. Pildil on Kadrioru lossikomplekti *lustla*. Kas seal võib tegutseda peale avastatud *trükla* veel valerahategijaid? Laupäeval võis *telklas* näha umbes 5–6 üksikut telki. Tartu linnavolikogu või rahvaste *rändla*.

Miks pole osa *arstkonnast* nõus kliinikumi minekuga ülikooli otsealluvusse? *Autorkond* koosneb ju peaaesjalikult tegevõpetajatest, kõrgkoolide õppejõududest ja teadlastest. Vaesuvad paraku ka õpetajad, teadlased ja *professor-*

kond. Praegu Eestist lahkuvaid noori ei ühenda enam tunne, mis on liitnud klassikalist *pagulaskonda* – olla eksiilis eesmärgiga hoida eestlust. Liin on üks Tallinna koormatumaid ning eriti vahelduva *sõitjaskonnaga*.

Tekstituletiste moodustamiseks sobivaid tuletusmalle on ka tegusõnade, omadussõnade ja määrsõnade moodustamiseks, aga neist tuleb juttu vahest edaspidi. Kokkuvõtteks võib siis tõdeda, et keel on loominguline asi ja keelt saab ise teha. Ka sõnu ei pea otsima ainult ÕS-ist või sele-tussõnaraamatust, sõnamoodustusmallid on osa inimese keeleoskusest. Just niisama, nagu me oskame moodustada sõnadest lauseid, oskame tegelikult vajadusel moodustada ka sõnu, mille mõistmisega kasutus-kontekstis ei ole kuulajal või lugejal mingeid raskusi.

Mitmuse osastava vormidest toimetamata kirjakeeles¹

Ann Metslang

Tartu ülikooli doktorant

Eesti keele mitmuse osastava käände vormimoodustuses on tihtipeale võimalik kasutada rööpvorme. Küllap on iga keekekasutaja vahel mõelnud, milline vorm on kirjakeeles normingupärane ja missugune mitte. Et keekekasutajat siinjuures aidata, on sõnad jagatud sarnase häälikulise ülesehituse põhjal muuttüüpidesse. Jaak Peebo on Elmar Muugi järgi sõnad tüüpidesse jaganud „Eesti keele muutkondades”² ja peamiselt sellest tüübistusest siinses kirjutises lähtutaksegi. Mõnevõrra erinevalt on sõnu tüübistatud „Eesti keele käsiraamatus”³ (EKK) ja „Eesti õigekeelsussõnaraamatus”⁴ (ÕS), millest viimane on ehk keelehuvilisele kõige tuttavam nõuandja. Kuna sõnade muuttüüpidesse jagamine ei ole aga siinse kirjutise teema ja vajaks põhjalikumat artiklit(esarja), siis siin on püütud lühidalt kirjeldada tüübi häälikulise ülesehituse tunnuseid ning sulgudes on toodud, kuidas seda tüüpi nimetatakse „Eesti keele muutkondades”, EKKs ja ÕSis.

Allpool on poolpaksus kirjas toodud keekekasutuses võimalikud vormivariandid. Need variandid, mis kirjakeele normingule ei vasta, on alapealkirjas märgitud tärniga. Eesmärk oli leida vastused küsimustele, milliseid mitmuse osastava vorme keekekasutajad eelistavad ja kas tegelik keekekasutus erineb kirjakeeles normitust.

Analüüsimeks spontaanset kirjalikku keekekasutust, pärineb materjal toimetamata internetikeelest: eesti keele koondkorpuse uue meedia allkorpusest, mis omakorda koosneb jututubade, uudisgruppide, fooru-

¹ Artikkel põhineb Tartu ülikoolis 2012. a kevadel kaitstud magistritööl „Varieeruva vormistikuga muuttüüpide osastava käände kasutus eesti kirjakeeles”. Autor tänab oma juhendajat Külli Habichtit.

² Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³ Mati Ereht, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁴ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Ereht. Koost. Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Ereht. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

mite ja kommentaaride allkorpusest. Iga vaatluse all oleva muuttüübi kohta on valitud kuus näidissõna. Et vastata küsimusele, kas vormivalik oleneb sõna sagedusest, on kuuest näidissõnast võimaluse korral esimesed kolm käsitletava muuttüübi kõige sagedamini esinevad sõnad „Eesti kirjakeele sagedussõnastiku”⁵ (EKKSS) järgi. Välja on jäetud vormid, kus konteksti põhjal selgus, et otsitav vorm sisaldab selget trükiviga, ja vormid, mis langesid kokku mõne verbivormiga. Kui korpusepäringu vastuseid tuli üle 400, st käsitsitöö ei tundunud enam otstarbekas, pole vorme ükshaaval läbi vaadatud.

sid-lõpp või vokaalmitmus?

puid või puusid?

Sellesse tüüpi kuuluvad omasõnad, mis lõpevad pika vokaaliga *aa*, *oo*, *uu* või *öö*, samuti lõunaeestilised *hää* ja *pää* ning kirjakeelsed *hea* ja *pea*. Peebo järgi kuuluvad siia võõrsõnadest ainult *ee*-ga lõpevad. EKK ja ÕSi järgi kuulub siia ka muude pikkade vokaalidega lõpevaid võõrsõnu, kuigi mitmuse osastava *id*-lõpu kasutus on paljude puhul küsitav. (Peebol *puu*-tüüp, EKKs *koi-idee*-tüübist *idee*-tüüp, ÕSis *luu-trofee*-tüüp.)

Kirjakeele normingu järgi on siin mitmuse osastavas lubatud mõlemad variandid: nii *id*- kui ka *sid*-lõpp. Uurimaks mitmuse osastava vormimoodustust, vaadati selles tüübis kolme omasõna käänamist. Võõrsõnadest valiti *essee*, *idee* ning *koi*-tüüpi *menüü*, et vastata küsimusele, kas ka viimast *id*-lõpulisena kasutatakse. Siin ja edaspidi on iga sõna järel esimesel kohal esitatud *id*-lõpu ja teisel kohal *sid*-lõpu tekstisagedus: *pea* (72:2), *töö* (200:2), *maa* (80:0), *essee* (2:3), *idee* (820:19), *menüü* (0:28).

Selgus, et omasõnade puhul eelistati *id*-lõppu peaaegu kõigil kasutusjuhtudel. Võõrsõnadest oli EKKSSi järgi 1000 sagedama seas ainult *idee* ja seda kasutatakse juba eelistatavalt *id*-lõpulisena. Võõrsõnade puhul on võimalik, et mida sagedamaks sõna saab, seda enam hakatakse *id*-lõppu kasutama. Sama tendents võib toimida vastupidi: sagedamad sõnad on vokaallõpulisel ja kasutussageduse vähenedes *sid*-lõpp sageneb. Sama järeldavad sarnase struktuuriga sõnade juures

⁵ Kaalep, Heiki-Jaan; Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ka Heiki-Jaan Kaalep⁶ ja Jaak Peebo⁷. *koi*-tüüpi *trikoid*, *halvaid* ja *randevuid* on EKKs küsimärgiga. Ilmselt sobiks sinna ritta ka *menüid*, kuigi siinsete tulemuste järgi sellist vormi ei kasutatud.

pesi või *pesasid*?

Siinses tüübis on esmaväitelised kahesilbilised vokaallõpulised sõnad, mis ei lõpe *e*-ga. (Peebol *pesa*-tüüp, EKKs *ema-pesa*-tüübiga *pesa*-tüüp, ÕSis *pesa-saba*-tüüp.)

Selles ja järgnevat tüüpid, kus võimalikud variandid on vokaal- ja *sid*-lõpp, on kirjakeele normingu järgi mõlemad õiged. Loetelu kolm esimest sõna on EKKSSi järgi 1000 sagedama seas. Kuue sõna kasutus korpusel oli järgmine: *oma* (477:190), *huvi* (126:46), *sama* (170:16), *ava* (0:6), *pala* (1:8), *pesa* (6:10).

Selgus, et sagedamate sõnade kasutuskordi oli ka korpusel rohkem ja neid kasutatakse mitmuse osastavas enamasti vokaallõpulisena. Harvem kasutatavate sõnadega eelistati *sid*-lõppu, kuigi nende kasutuskordi oli korpusel liiga vähe, et teha üldistavaid järeldusi. Võimalik, et harvem kasutatavate sõnade puhul valmistab keelekasutajatele raskusi tüvevokaali valik ja seetõttu eelistatakse selgemat *sid*-lõppu.

seppi või *seppasid*?

Siia tüüpi kuuluvad nimetavas ühesilbilised, omastavas kahesilbilised nõrgeneva astmevaheldusega sõnad, välja arvatud *e*-tüvelised, mille tüves on pikk vokaal ning selle järel konsonant *l*, *n* või *r* (nt *keel*), ja laadivaheldusliku *s*-iga (nt *uus*) sõnad. Selles tüübis on ka *kond*-liitelised sõnad ja kolme- või enamasilbilised võõrsõnad, mille pea- või kaasõhk on viimasel silbil. (Peebol *sepp*-tüüp, EKKs on nimetatud tunnustega sõnad eri tüüpidel, siin vaadeldavad paiknevad EKK järgi *siil*-tüübis, ÕSis olenevalt tüvevokaalist *paks-forell-kabinet*-tüübis, *külm-täht*-tüübis või *örn-leib*-tüübis.) Kahesilbilised võõrsõnad, mille viimane silp on astmevahelduslik, on Peebol *sepp*-tüübi *kontsert*-alltüübis, mis on siinses kirjutises eraldi tüübina välja toodud.

⁶ Kaalep, Heiki-Jaan 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. – Keel ja Kirjandus 2, lk 101.

⁷ Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 33.

Kolm esimest sõna on sagedamad. Tulemuseks saadi: *aeg* (261:7), *kord* (702:3), *päev* (110:1), *kolm* (1:7), *nunn* (0:6), *vend* (96:22).

Ilmnes sama tendents, mis eelmise tüübi puhulgi: kolm kõige sagedamat sõna olid mitmuse osastavas eelistatavalt vokaallõpulised. Harvem kasutatavad sõnad olid *sid*-lõpulised, kuid jällegi oli nende kasutuskordi üldistamiseks liiga vähe.

ridu või *ridasid*?

Selle tüübi moodustavad nõrgeneva *b, d, g* laadivaheldusega nimetavas kahesilbilised ja omastavas enamasti ühesilbilised sõnad. (Peebol *rida*-tüüp, EKKs *pada-sõda*-tüüp, ÕSis *rida-sõda*-tüüp.)

Allpool on näha saadud tulemused, kus taas on kolm esimest sagedamad sõnad: *tuba* (28:3), *viga* (692:19), *sõda* (33:10), *nuga* (7:2), *rida* (75:14), *sig*a (19:4).

Ka selle tüübi puhul on kirjakeele norminguga lubatud mõlemad variandid, kuid kõigi kuue vaatluse all olnud sõna puhul oli eelistatum vokaallõpp.

jõude või *jõudusid*?

Siia kuuluvad nõrgeneva astmevaheldusega sõnad, mis on ainsuse nimetavas ja omastavas ühesilbilised. (Peebol ja EKKs *jõud*-tüüp, ÕSis *pood*-tüüp.)

EKKSSi järgi on 1000 sagedama sõna seas ainult *jõud* ja ka korpuses oli vähe selle tüübi mitmuse osastava vorme: *jõud* (30:11), *hoog* (3:0), *mood* (6:0), *pood* (57:0), *praad* (6:1), *tõug* (4:0).

Saadud tulemuste põhjal oli kõigi sõnadega eelistatum vokaallõpp, nii et siin ei tohiks tüvevokaali valik keeleteadajale raskusi põhjustada.

sõpru või *sõprasid*?

Sellesse tüüpi kuuluvad nõrgeneva vältevaheldusega ainsuse nimetavas ja omastavas kahesilbilised sõnad. (Peebol *sõber*-tüüp, EKKs ja ÕSis *nali-sõber*-tüüp.)

Kolm esimest on sagedamad sõnad. Tulemuseks saadi: *asi* (6365:0), *neli* (1:4), *tühi* (50:5), *nali* (92:0), *puder* (0:2), *sõber* (572:2).

Kuue sõna põhjal tuli välja, et sagedamate sõnadega eelistatakse vokaallõppu ja harvemini kasutatavatega *sid*-lõppu, kuigi viimaseid vorme oli korpuses väga vähe.

***si-lõpp* või *sid-lõpp*?**

**vigasi* või *vigasid*?

Kirjakeele normingu järgi on mitmuse osastavas lubatud *sid-*, mitte *si-lõpp*. Siiski on põhjust uurida, miks vahel kasutatakse *sid-lõpu* kõrval *si-lõppu*.

Aino Valmeti 1956. aasta kandidaativäitekirjast selgub, et *sid-lõpp* esineb tekstides alates 17. sajandi lõpust ja *si-lõpp* hakkab kirjakeeles levima 19. sajandi algusest. *si-lõpp* oli kirjakeeles kasutusel 1920. aastateni, mil see jäeti rööpvormide vältimiseks kõrvale. Samuti kasutatakse mitmuse osastava *si-lõppu* murretes: Valmet peab neid vorme omaseks keskmurdele, eriti selle kesk- ja kirdeosale.⁸ Ka tänapäeval kasutatakse *si-lõppu* näiteks nii õpilaskirjandites kui ka internetikeeles (vt nt Kukk 2010⁹; Soodla 2010¹⁰).

Et *si-lõpu* kasutust uurida, võeti eelmises peatükis vaadeldud sõnadest kuus, mida kasutati enim *sid-lõpulisena*, ja vaadati, kas selle kõrval kasutatakse ka *si-lõppu*. Esimesena on sulgudes välja toodud *sid-lõpp*, teisena *si-lõpp*: *huvi* (46:2), *idee* (19:0), *menüü* (28:2), *oma* (190:26), *vend* (22:4), *viga* (19:6).

Selgub, et *si-lõpu* kasutuskordi leidub, kuigi eelistatum on ootuspäraselt kirjakeelne *sid-lõpp*. *sid-* ja *si-lõpulist* rööpvormide puhul ei näi olevat selget põhjust, miks peaks kirjakeele normingu järgi eelistama pikemat *sid-lõppu* *si-lõpule*. *si-lõpu* kasutust saab põhjendada murdetaustaga. Lisaks sisaldab pikem *sid-lõpp* infot nii mitmuse kui ka osastava kohta ja peaks olema arusaadav ka ilma *d*-ta.¹¹

⁸ Valmet, Aino 1956. Pluurali partitiiv eesti vanemas kirjakeeles (1542–1857). Kandidaativäitekirjaku Tartu ülikooli eesti keele osakonnas, lk 22, 25, 31.

⁹ Kukk, Inga 2010. Kõnekeelsus õpilaskirjandites. Magistritöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.

¹⁰ Soodla, Karin 2010. Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke nähtusi eesti internetikeeles. Magistritöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.

¹¹ Habicht, Külli, Leelo Keevallik, Ilona Tragel 2006. Keele muutumine kasutuskontekstis. – Keel ja Kirjandus 8, lk 613–614.

Vokaallõpp või *id*-lõpp?

akvaariume või *akvaariumeid*?

Selle tüübi alla kuuluvad hääldusviisist sõltuvalt kolme- või neljasilbilised võõrsõnad, mille nimetavavormi lõppkonsonandi ees on kirjapildis eri vokaalide ühend. (Peebol ja ÕSis *akvaarium*-tüüp, EKKs olenevalt hääldusest *seminar*- või *redel*-tüüp.)

Kirjakeele normingust lähtuvalt on lubatud nii vokaal- kui ka *id*-lõpuline variant. Selles ja järgmistes loeteludes on iga näidissõna järel esimesel kohal vokaal- ja teisel kohal *id*-lõpulise vormi esinemiskorrad: *kriteerium* (25:3), *ookean* (1:0), *pension* (17:1), *premium* (1:0), *skorpion* (1:0), *territoorium* (4:0).

Vaadeldud kuue sõna põhjal selgus, et eelistatum on vokaallõpuline variant ja *id*-lõppu kasutatakse harva või üldse mitte.

**soolasi* või *soolaseid*?

Vaatluse all olid kolmesilbilistest sõnadest esma- ja teisevärtelised *ne*- ja *s*-sõnad ning kahesilbilised kolmandavärtelised *ne*- ja *s*-sõnad. (Peebol ja EKKs *soolane*-tüüp, ÕSis *soolane-tehas*-tüüp.)

Siin tüübis on kirjakeele normingu järgi aktsepteeritav ainult *id*-lõpp. Kolm esimest on sagedamad sõnad ja tulemuseks saadi: *viimane* (0:147), *selline* (2:3654), *niisugune* (5:50), *otsus* (7:152), *soolane* (0:5), *vaene* (0:50).

Võib arvata, et vokaallõpp tundub emakeelekasutajale võõras ja seda kinnitavad ka tulemused, mille järgi kuue uuritava sõna puhul kasutati vokaallõppu vaid üksikutel kordadel.

olulisi või **oluliseid*?

Siinkohal uuriti neljasilbilisi ja pikemaid *ne*- ja *s*-sõnu, mille viimane kaasrõhk on eelviimasel silbil. (Peebol ja EKKs *oluline*-tüüp, ÕSis *oluline-pegeldus*-tüüp.)

Ka selle tüübi puhul on kirjakeele normingu järgi lubatud ainult üks variant: vokaallõpuline. Otsiti vorme **inimeseid*, **naiseid*, **esimeseid*, **valitsuseid* ja **võimaluseid*. Lisaks otsiti vorme **kriitiliseid*, **oluliseid*, **saladuseid*, **takistuseid* ja **tunnistuseid*. Kümne näidissõnaga leiti vaid üks *id*-lõpuline mitmuse osastav sõnaga *inimene*. Nii et selgelt on eelistatum sõna ülesehituse seisukohast loomulikum vokaallõpp.

töölisi või tööliseid?

Siia kuuluvad (kaasrõhust lugedes) kolmesilbilised kolmandavältelised *ne-* ja *s-*sõnad ning kahesilbilised kolmandavältelised *ne-* ja *s-*sõnad, lisaks *ke-*sõnad, mille algvorm on kahesilbiline ja kolmandavälteline. (Peebol *tööline*-tüüp, EKKs *jõuline*-tüüp, ÕSis *üldine*-tüüp.)

Selle tüübi puhul on kirjakeeles lubatud nii vokaal- kui ka *id*-lõpp. Sõnaga *väike* otsiti vorme *väikesi* (35), *väikseid* (139) ja *väikeseid* (58). Ülejäänud viie näidissõnaga saadi tulemuseks: *järgmine* (111:6), *seadus* (211:27), *eestlane* (299:6), *suurus* (31:18), *tööline* (16:1).

Kolm esimest sõna olid sagedamad, kuid kõigi viie sõna vaatlusel selgus, et eelistatum on vokaallõpp.

kontserte, *kontserteid, *kontserdeid või kontsertisid?

Vaadeldi kahesilbilisi võõrsõnu, mille viimane silp on nõrgeneva astmevaheldusega. (Peebol *sepp*-tüübi *kontsert*-alltüüp, EKKs kuuluvad need sõnad *siil*-tüübi alla, ÕSis *paks-forell-kabinet*-tüübi sõnade hulka.)

Kirjakeele normingu järgi on siin tüübis lubatud vokaallõpp ja *sid*-lõpp, millest viimase toob ÕS sulgudes ja EKK nimetab kohati küsitavaks. Kõigi näidissõnadega otsiti ka *sid*-lõpulisid variante, kuid ühtegi sellist vormivarianti tulemuseks ei saadud. Niisiis on esimesel kohal vokaallõpulisel variandi (nt *eksperte*) tekstisagedus, teisena otsiti nii tugeva- kui ka nõrgaastmelisi *id*-lõpulisid variante (nt *eksperteid* ja *eksperdeid*), kuigi viimaseid vormivariante leiti vaid sõnaga *aadress*. Sagedate sõnade seas on loetelust vaid *kontsert* ja *protsent*, sõnad on toodud tähestiku järjekorras: *aadress* (121:3), *ekspert* (6:0), *kontsert* (24:0), *kotlet* (7:0), *protsent* (13:0), *teemant* (1:0).

Tulemuste põhjal leidis ainult ühe näidissõnaga – *aadress* – üksikuid *id*-lõpulisid vorme.

*ohtlike, ohtlikke, *ohtlikuid või ohtlikkusid?

Siin tüübis on omastavas kolmesilbilised astmevahelduslikud *ik*-liitelised sõnad. (Peebol *lugemik*-tüübi *ohtlik*-alltüüp, EKKs ja ÕSis *õnnelik*-tüübi hulka kuuluvad sõnad.)

Kirjakeele normingu põhjal on õige tugevas astmes vokaallõpuline variant, nt *ohtlikke*, ja lubatud on ka vanamoelise stiilivarjundiga *sid*-lõpuline *ohtlikkusid*. Näidissõnadega ei leitud korpusest ühtegi *sid*-lõpulist vormivarianti. Küll aga selgus, et *ohtlik*-tüübis võidakse

kasutada nõrgas astmes vokaallõpulist osastavat: näidissõnadega leiti osastavavormid *politseinike* (3), *ristmike* (1) ja *ämblike* (1).

Esimesel kohal on kirjakeele norminguga lubatud vokaallõpuline tugevaastmeline vormivariant (nt *ämblikke*) ja teisel kohal *id*-lõpuline variant (nt *ämblikuid*): *maastik* (1:0), *märkmik* (2:0), *politseinik* (8:0), *ristmik* (2:0), *vistrik* (1:1), *ämblik* (7:2).

Kuue vaadeldava sõna kasutuskordi oli väga vähe, kuid selgus, et üksikutel kordadel kasutatakse ka omastavaga samakujulist nõrgas astmes varianti või *id*-lõppu. Selles tüübis on olenevalt hääldusviisist lubatud rööpvormid juba viie sõnaga: *kolhoosnik*, *pealik*, *politseinik*, *sohvoosnik* ja *ümbrik*. Niisama hästi võiksid siia ritta lisanduda ka sarnase häälikukujuga *vistrik* ja *ämblik*, kuid selleks, et nende puhul rööpvorme lubada, peab enne keelekasutajate eelistused põhjalikumalt välja selgitama.

Kokkuvõte

Kui on valida *id*-/vokaallõpu ja *sid*-lõpu vahel, siis näib, et keelekasutaja eelistab lühemat vormi. Mõnes tüübis (Peebo järgi nt *pesa*-, *sepp*- ja *sõber*-tüübis) võib oletada, et harvem kasutatavate sõnadega eelistab keelekasutaja läbipaistvamat *sid*-lõppu. Sarnaselt seob ka Kaalep¹² mitmuse osastava lõpu valiku sõna sagedusega.

Vokaal- või *id*-lõpu valikute puhul võib järeldada, et kirjakeele norminguga lubatud variant on ka eelistatum. *soolane*-tüübis, kus on lubatud ainult *id*-lõpp, eelistati seda ka spontaanses keelekasutuses. Sama võib öelda *oluline*-tüübi kohta, kus on lubatud ja eelistatum vokaallõpp. Tüüpides, kus aktsepteeritakse rööpvorme (Peebo järgi *akvaarium*- ja *tööline*-tüüp), on eelistatum vokaallõpp. Astmevahelduslikes tüüpides (Peebo järgi *kontsert*- ja *ohtlik*-tüüp) on varasemates uurimustes¹³ märgatud küll astmevahelduse taandumist, kuid siinsete tulemuste järgi oli kõigi vaadeldud sõnade puhul eelistatuim siiski kirjakeele norminguga lubatud variant.

¹² Kaalep, Heiki-Jaan 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. – Keel ja Kirjandus 2, lk 102.

¹³ Vt Kaljumägi, Karin 1999. *ohtlik*- ja *kontsert*-tüüpi sõnade kriitiliste morfoloogiliste vormide kasutusest. Magistritöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas. Salumets, Laura 1999. *ohtlik*-tüüpi sõnade kasutus Lääne-Virumaa õpilaste seas. Bakalaureusetöö Tartu ülikooli eesti keele osakonnas.

Kokkuvõtteks võib vähemalt mitmuse osastava vormide puhul nentida, et kirjakeele norming ja tegelik keelekasutus on omavahel üsna heas kooskõlas: keelekasutajad eelistavad kirjakeele norminguga lubatud variante. Kui kirjakeele norming lubab rööpvorme, on tihti eelistatum lühem ja ökonoomsem vokaallõpuline variant. Pikema lõpu eelistusi võib täheldada üksiksõnuti, nt harvem kasutatavate sõnade puhul võidakse kasutada *sid*-lõppu – selles ilmneb ka sageduse ja vormivaliku vaheline seos. Spontaanset toimetamata kirjakeelekasutust tuleks uurida ka edaspidi, nt võiks astmevahelduslike tüüpide puhul uurida üksiksõnade vormikasutust ja kaaluda, missuguste sõnade puhul võiks norminguga aktsepteerida *id*-lõpulist rööpvormi.

Imelaps Eesti meediatekstides

Halliki Põlda

Tallinna ülikooli doktorant

Laste märkimisväärsed saavutused väga varases eas on läbi aegade olnud üks meedia lemmikteemasid ja eriti sageli armastatakse sellest kirjutades kasutada sõna *imelaps*. Imelapsi on tuntud juba aastatuhandeid, kuigi algselt ei tähistanud see sõna erakordsete võimetega last nagu tänapäeval, vaid hoopis seletamatuid ja ebatavalisi nähtusi.

Artiklis vaatlen, kuidas kajastatakse Eesti meediatekstides andekaid lapsi ja konstrueeritakse ajakirjanduses andeka lapse kohta enim kasutatava mõiste – imelapse – diskursust.¹ Keskendudes viimase kümnendi Eesti suuremate päevalehtede keelekasutuse analüüsimisele, näitan, mil viisil tekstikirjutaja leksikaalsed valikud imelapse diskursust ja sellest tekkinud kuvandit mõjutavad ning millisena avalikkus andekaid lapsi läbi selle tajub ning mõistab. Kombineeritud uurimismeetodi – kontent-analüüsi² ja kriitilise diskursuseanalüüsi³ aluseks on kõik sõna *imelaps* sisaldavad Õhtulehe, Postimehe ja Eesti Päevalehe tekstid aastatel 2000 ja 2011 – kokku 116 teksti. Kontrollimaks, millal see andeka lapse kohta kasutatav keelend Eesti meedias kasutusele võeti ja milline oli toonane diskursus, kuuluvad valimisse ka Eesti kirjakeele korpuse 1890.–1990. aastate ajakirjandustekstid.

Andekusest imeni

Teadmine, et inimesed ei ole oma võimetelt võrdsed, on eksisteerinud ilmselt sama kaua kui inimkond. Vanas Kreekas arvati, et andekus on jumalik kingitus, mis aitab inimestel leida absoluutset tõde, ning peeti

¹ Artikli aluseks on 2012. aastal Tallinna ülikoolis kaitstud magistritöö: Põlda, Halliki 2012. Imelapse diskursuse konstrueerimine Eesti meedias Postimehe, Õhtulehe ja Eesti Päevalehe näitel.

² Vt Krippendorff, Klaus 2004. Content Analyses. An Introduction to its Methodology. (2. ed). Thousand Oaks, California: Sage Publication.

³ Vt Fairclough, Norman 2001. Language and Power. 2. ed. New York: Longman.

oluliseks haridust ja inimeste võimete maksimaalset väljaarendamist. Teisalt on oldud arvamusel, et andekus tähistab hoopis vaimset puuet ja geeniusi peeti nõdrameelseteks.⁴ Andekus on olnud võimas instrument, mille abil inimesi liigitati tavalisteks ja ebatavalisteks või siis, tänapäevasemalt väljendades, normaalseteks ja ebanormaalseteks. Lisaks on andekus ja sellega seonduvad uuringud olnud ajaloos võimu vahenditeks ning ideoloogilise võitluse objektideks – neis on nähtud ohtu kehtivale poliitilisele korrale.

Kuigi andekuse määratlus on aluseks sellele, kuidas me tuvastame andekaid lapsi, on ühest definitsiooni raske leida. Enamasti räägitakse andekusest kui individuaalsest potentsiaalset saavutada silmapaistvat edu ühel või mitmel alal. Andeka lapse sünonüümina kasutatav imelaps on oma tähenduse saanud ladinakeelsest sõnast *prodigium* – jumalate antud märk või enne tuleviku kohta. Inglise keeles ongi imelapse tähenduses kasutusel ladina keelest pärinev *prodigy* (ka *child prodigy*); eestikeelne *imelaps* tuleneb saksakeelsest sõnast *Wunderkind*. Sõna algset tähendust seob tänapäevasega see, et ka praeguses mõistes viitab *imelaps* laste seletamatutele ja ebatavalistele võimetele. Tuntuim imelaste uurija – David Henry Feldman⁵ – räägib imelapsest kui täiskasvanule omaste võimetega lapsest, kes on ühel kindlal, erakordseid oskusi nõudval alal keskmisest andekam.

See, kas ja kuidas ühiskond tajub erinevaid lapsi imelastena, on seotud ühiskonnas üldiselt kehtivate arusaamadega ja sellega, kuidas meedia neid kujundab. Meediatekst konstrueerib endale abstraktse lugeja kindla sõnavaraga, mille kaudu väärtusi ja informatsiooni esitada, ning *imelaps* on just selline sõna, mis mozartliku narratiivi kaudu lugejat kõnetab. Imelapse pääsemine meediasse on seega seotud temast jutustatud teatava ideoloogilise varjundiga lugude mõtestamisega, mille juures on oluline just jutustaja, st tekstikirjutaja positsioon, tema arusaamad, keelelised valikud ja väärtused.

⁴ Uusikylä, Kari 2005. Lahjakkaiden kasvattus. Juva: WSOY; Unt, Inge 2005. Andekas laps. Tallinn: Koolibri.

⁵ Feldman, David Henry; Lynn Goldsmith 1991. Nature's Gambit: Child Prodigies and the Development of Human Potential. New York: Teachers Collage Press; Feldman, David Henry 1993. Child Prodigies: A Distinctive Form of Giftedness. National Association for Gifted Children, Gifted Children Quarterly, lk 188–193. http://www.davidsongifted.org/db/Articles_id_10185.aspx (10.01.2013).

Imelapse pääsemine Eesti meediasse ja tema kuvandi kujunemine

Vaatamata sellele, et sõna *imelaps* on juba sajandeid kasutusel, pääses see Eesti meediasse alles 1986. aastal; ka ei leidunud varasemates tekstides saksapärasest sünonüümi *Wunderkind*. Kalle Müller nimetas 22. novembri ajalehes Edasi ilmunud artiklis „Breigiga või breigil” lääne ühiskonnas populaarseks muutunud tantsustiili, breiktantsu trenni pürgivaid lapsi imelasteks ning avas seega Eesti meedias uue diskursuse. Tekstis esinenud diskursus esitas lääneliku ideoloogia hoiakut – last nähti ühiskonnas vanemate rikkuse, prestiiži ja edukuse, st tarbimisühiskonna kujundatud väärtuste või nende poole püüdlemise väljendajana.

- (1) Kahjuks selgub enamasti, et see, keda vanemad on pidanud maailma parimaks liikujaks-tantsijaks ja kes oma suurepärase eelduste tõttu peab just ja ainult breigiga tegelema, et see tulevane staar ja imelaps ja vanematele prestiiži tooja, et see õnnetu pisipõnn, kes vaevu üle laua ulatub vaatama, ei oska elementaarsetki järele teha või pole tal rütmitunnet. /-/- Mis parata, eks nii mõnelgi pool pea breikiv laps täiendama toda rida, mis algas sarjaga „Suuri sõnameistreid” ja lõppes auto, aiamaja, videomaki ja Maroko tapeediga. Paraku. (Edasi 22.11.1986)

Tekstinäitest ilmneb, et lähtuvalt ajakirjaniku keelelistest valikutest (iironiline adverb *kahjuks*; modaalverb *pidama*; adjektiiv *õnnetu*; ühesõnaline lausung *paraku*; kasutatud metafoorsus jne) omandas imelaps negatiivse kuvandi ja nii esitati negatiivne pilt ka läänelikust ideoloogiast laiemalt.

Sarnane kuvand kujunes imelapsest ka 20. sajandi viimase kümnendi meediatekstides. Arvestades nii eritletud tekstide tonaalsust kui ka neis kasutatavat leksikat, selgus, et imelapsest loodi negatiivne kujutluspilt nii konnotatsiooni kui ka otsest negatiivsust rõhutavate hinnangusõnade kaudu. Kasutati näiteks hinnangulisi keelendeid: *edukas kollanokk* – pejoratiivne sünonüüm sõnale *nooruk* viitab laiemas kontekstis imelapsele kui vaid edule orienteeritud noorele inimesele; *kireva elukäiguga kunagine maailma tennise imelaps* – nominaalfraasi laiendi kaudu avalduv halvustav suhtumine imelapsesse; *täbehakatis* – otsest negatiivsust rõhutav sünonüüm; *üles blufitud esitaja* – omadussõnalise täiendi kaudu rõhutav negatiivsus jne.

Sõna *imelaps* kasutus ja selle muutus viimasel kümnendil

Kui esimeses Eesti meedias avaldatud tekstis kasutati *imelast* teaduskirjanduses osundatud erakordsete võimetega lapse tähenduses⁶, siis viimase kümne aasta jooksul on sõnakasutuses toimunud olulised muutused. Need kajastusid eelkõige tekstide kaudu, milles isikut nimetati imelapseks, analüüsimate täpsemalt imelapse määratlusele vastavaid vanuselisi, isiksuslikke jt omadusi⁷ ning süüvimata tema talendi arengut mõjutavatesse teguritesse. Selliseid tekste oli analüüsitud tekstimassiivis kokku 58 – seega täpselt pooltes analüüsitud tekstides kasutati mõistet *imelaps* nimisõna, tavaliselt nime lisandina, kuid fookuses olid andeka lapse asemel hoopis teised teemad. Näiteks tekstis „Imelaps Koll püstitas teivashüppes veel ühe rekordi” (ÕL 12.01.2011) keskendutakse sellele, millisele kohale tulemus platseerub naiste teivashüppe ajaloos, mitte ei arutleta neiu sportliku talendi üle. Veel teinegi näide: tekst „Salatsist saab positivist” (PM 15.07.2011) kirjeldab Läti muusikafestivali ja muuhulgas loetletakse tekstis esinejaid, märkides, et „Laupäevased tõmbenumbrid ja päeva öösse juhatajad on tõusva populaarsusega Baltimore’i duo Beach House ja Norra imelaps Røyksopp.” Mis valdkonnas viimati nimetatud andekas on ja miks ta just imelaps on, tekstist ei selgu. Nii ongi sõna loomulikustunud – *imelaps* on sotsio-kultuurilises kontekstis muutunud tavapäraseks ja kõigile mõistetavaks omadussõnalise funktsiooniga nimisõna lisandiks.

Sõnale *imelaps* on kujunenud oluline metafoorne roll, mis on samatähenduslik kinnistunud metafooriga *Eesti Nokia – imelapsest* on saanud vahend, millega osutatakse erakordsetele asjadele, inimestele või sündmustele, mis võiksid Eestile globaalses mõttes tunnustust ja kuulsust tuua. Nii kirjutati tekstides palkmajast kui Eesti ekspordi imelapsest (EPL 20.04.2011), AS Tavidist kui majanduse kuldsest imelapsest (EPL 4.07.2011), Eestist kui Euroopa majanduse imelapsest (EPL 5.12.2011) jne.

⁶ Vt nt Feldman, David Henry; Lynn Goldsmith 1991. *Nature’s Gambit: Child Prodigies and the Development of Human Potential*. New York: Teachers Collage Press; Radford, John 1990. *Child prodigies and exceptional early achievers*. UK: Harvester Wheatsheaf.

⁷ Samas.

Sõnakasutuse muutuse seisukohalt väärib tähelepanu, et *imelaps* on kümnendi jooksul nihkunud tekstide sisuosast pealkirjadesse⁸ ja nende kaudu ajakirjandusväljaannete esikaantele, omandades olulise müügiargumendi funktsiooni. Seega on *imelaps* kasutusel lugejate tähelepanu püüdva keelendina.

Imelapse diskursuse konstrueerimine

Imelapse diskursus kujunes kolme omavahel tugevasti põimunud aladiskursuse – edudiskursuse, äridiskursuse ja imelast ümbritseva keskkonna diskursuse – sulamiks. *Edudiskursus* on kõiki elualdkondi hõlmav ühiskondlik ettekujutus indiviidi väärtuste realiseerumise poole püüdlemisest eelkõige lapse saavutusi esile tõstes. Imelast kirjeldati võitjadiskursuse kontekstis võitu, konkurentsi ja karjääri rõhutavate keelendite kaudu. Tekstides kasutati ideoloogiat taastootvaid metafoore: *tipu* metafoor; *kaubamärgi* metafoor; *imelaste-vabriku* metafoor; *olelusvõitluse* metafoor jt; samuti kirjeldati imelapse edukust Mozarti narratiivi ambitsioone ja edukust rõhutavas võtmes.

- (2) Anne-Sophie on tipus. Paljude ajakirjanike meelest mängib saksa viiulileedi klassikalise muusika maailmas praegu esimest viiulit. (PM, 29.01.2000)
- (3) Esimeste päralt on kontserdilavad ja publiku aplausid ja teisi toidab ainult lootus selleni kunagi ehk jõuda. Ühest küljest nagu kunstiline olelusvõitlus, kus päikeseni kerkib teistest elujõulisem võrse, teisalt aga kulissidetagune mäng, milles vähetähtsad pole nime kaal, tutvused ja mõnikord isegi intriigid. (PM 05.12.2000)
- (4) Maarja-Liis on lihtsalt esimene, kes Laulukarussellist n-ö maailma on läinud, ta on juba nagu kaubamärk. (EPL 10.01.2000)

Näited 2–4 ilmestavad edudiskursuse esitamist võitja-võtab-kõik ühiskonnamudeliga⁹. Tekstides kasutatud metafoorsuse kaudu (võit

⁸ Kui 2000. aastal kasutati sõna vaid 7 ajakirjandusteksti pealkirjas (moodustas tekstide koguarvust 12%), siis aastal 2011 oli *imelaps* juba 19 meediateksti (34%) pealkirjas.

⁹ Ühiskonnateadlased Robert Frank ja Philip Cook (1996) kirjeldavad tänapäeva lääne ühiskonda *Winner-Take-All* mudeli abil, kus ainult esimeseks tõusmine ja teistest parim olemine on midagi väärt ning ülejäänud enamuse osaks on alaväärsustunne (vt Frank, Robert; Philip Cook 1996. *The Winner-Take-All Society: Why the Few at the Top Get So Much More Than the Rest of Us*. New York: Penguin Books).

kui *tipus olemine* ja *esimese viiuli mängimine*, konkurss kui *kunstiline olelusvõitlus*, imelapse edu kui *kaubamärk*), aga ka otseselt adjektiiv *esimene* kasutamiseга eristub võit ja võidust maksimumi ammutamine.

Äridiskursust konstrueeriti uusliberalismile omase turumajanduse ideoloogia kontekstis ja majandusterminoloogiat kasutades – imelast kirjeldati kui laiatarbekaupa, mida ostetakse-müüakse ning millel on kindel turuhind. Kaubastunud imelaps kajastus juba mitme teksti pealkirjas: „Barcelona sõlmis lepingu 10aastase USA imepoisiga” (ÕL 14.06.2011); „Värvamasin Agüero troonib suvise ostunimekirja tipus” (EPL 03.08.2011); „10aastane imelaps: teenisin laulmisega juba viieaastaselt” (ÕL 17.11.2011) jne. Oma esinemissageduse ja värvika retoorika tõttu oli äridiskursus analüüsitud tekstides ka üks olulisemaid, osutades selgelt raha ülima väärtusena rõhutava ideoloogia pealesurumisele.

Imelast ümbritseva keskkonna diskursus kujunes 2000. aasta meediatextides haridust, kodu ja perekonda ning ümbritsevat sotsiaalset keskkonda ja kultuuriruumi kirjeldavaks, kuid kümnend hiljem oli haridusdiskursus taandunud, asendudes uue – internetidiskursusega.

Kasutusele tulid uued keelendid – *veebi-imelaps* ja *YouTube*'i *sensatsioon*.

Andekuse uurijad osutavad isiksuse kindlate omaduste (motivatsioon, enesejuhtimine, isikupära jt) ning toetava keskkonna olulisusele imelapse talendi arengus ja rõhutavad, et just haridusdiskursusel on siin võtmeroll.¹⁰ Seda märgilisem tundub haridusdiskursuse kadumine Eesti nüüdismeedia imelapse-tekstidest. Uurimusest saab järeldada, et haridus ja sellest kirjutamine on jäänud selgelt tagaplaanile, ning see viitab ohtlikule tendentsile andekate laste arengus üldisemalt. Ka Joann Lewis ja Frances Karnes on juba oma 1996. aastal avaldatud uurimuses „A portrayal of the gifted in magazines” toonud esile, et trükimeedia sellise suhtumise tõttu jääb toetus andekate laste õpetamisele ja arendamisele tagasihoidlikuks. Samas viitab internetidiskursuse esiletõus nüüdisaegse võrguühiskonna uutele suundadele. Võrdlusvõimalus teiste uuringutega siin puudub, sest ükski varasem ei ole internetikeskkonna osa andekuse kujunemises ja imelapse arengus käsitletud.

Kokkuvõtteks

Uurimusele tuginedes võib väita, et Eesti meediatekstides ei tähenda mõiste *imelaps* otseselt erakordsete annetega ja täiskasvanule omaste võimetega last. Rõhutades eelkõige nähtuse ärilist poolt, nihutab meedia fookuse imelapselt kui andekalt lapselt mujale. Sensatsiooni otsiv ajakirjandus kasutab imelapsi müügiargumendina ning meediadiskussioon andekate arengu üle imelapse mõiste kaudu sisuliselt puudub. Imelapsest loodud meediakonstruktsioon on vahend taastootmaks uusliberalistlikke väärtusi ja lapse enda ning ühiskonna huvid jäävad tagaplaanile. Nende probleemide lahendamine on ühelt poolt poliitiliste, aga teisalt ka meediatekstide keeleliste valikute küsimus.

Üksnes sõna „imelaps” sisaldavate ajakirjandustekstide analüüs ei luba siiski andekate laste meediakajastuste kohta väga laiaulatuslikke järeldusi teha ja nii on uuring avarama, eri kultuuride meediatekstides andekuse kontseptsiooni konstrueerimist käsitleva uurimuse aluseks.

¹⁰ Feldman, David Henry 1993. Child Prodigies: A Distinctive Form of Giftedness. – National Association for Gifted Children, Gifted Children Quarterly, lk 188–193; Gagné, François 2004. Transforming Gifts into Talents: the DMGT as a Developmental Theory. – High Ability Studies 15, 2, lk 119–147; Laine, Sonja 2010. Finnish Public Discussion of Giftedness and Gifted Children. – High Ability Studies, 21, 1, lk 63–76.

Siinne uuring võimaldab aga õpetajatel, lapsevanematel jt paremini mõista, kuidas andekaid lapsi meedias esitleda, mida oleks oluline ajakirjandusele rõhutada ja millest soovitatavalt hoiduda, et laste andekust ei kajastataks üksnes sensatsiooni, vaid nende erakordsete ja unikaalsete võimete seisukohalt. Silmas tuleks pidada, et nii nagu imelapse sotsiaalne kontekst mõjutab teda kajastava meediateksti loomisprotsessi ja avalikkusele esitatavat tulemust, nii mõjutavad meedias imelapsest konstrueeritud tekst ja tähendused omakorda sotsiaalset reaalsust.

Eesti liitsõnade omandamisest varase kõne arengu perioodil

Andra Kütt

Tallinna ülikooli magistrant

Inimeste võime keele abil suhelda tundub universaalne ja enesestmõistetav. Arenenud eneseväljendusoskus ja sealhulgas rikkalik sõnavara on ühiskonnas edukalt toimimiseks üks eeldusi. Tihti tuleb uus sõna ka suhtlussituatsioonis ise vahetult luua, näiteks liita või tuletada, sest kõik sõnad ei ole mälus valmiskujul kasutamist ootamas. Eesti keeles on sõnade liitmine väga levinud sõnamoodustusviis. Eesti liitsõnavara on suur, väga mitmekesine ja suhteliselt tugevalt vormi kütkes, opereerides ühteaegu nii leksikaalmorfeemide rohkete variantidega kui ka eri tüüpi moodustusmorfeemidega, nagu tunnused, liited, lõpud.¹ Liitmine on selline sõnamoodustusviis, mis peaks lapse jaoks olema lihtne, sest seos liitsõnaosiste vahel on enamasti grammatiliselt väljendamata, tavaliselt toimub lihtsalt kahe tüve kõrvuti asetamine. Seepärast võib oletada, et laps hakkab liitsõnu varakult omandama ning just esimesed liitsõnad tähistavad sõnamoodustuse omandamise algust lapse kõnes.

Eesti keele kohta on vähe andmeid, millal üldse tulevad lapse kõnesse esimesed liitsõnad, millise ehitusega need on, kas lapsele suunatud kõnes on keele omandamise varasel etapil palju liitsõnu, kuivõrd olulist rolli märgib lapsele suunatud kõne üldise liitsõnaarengu juures ning kas lapsed teevad ka moodustusmalli omandades ise uusi liitsõnu. See on teema, mille kohta võib palju kirjandust leida küll teiste, aga mitte kuigivõrd eesti keele kohta.²

¹ Kerge, Krista 1990. Liitsõna: mõisteid ja seoseid. Tallinn: TA Kirjastus, lk 4.

² Eesti keele liitsõnamoodustuse arengut on vaadeldud kõrvutavalt vene keele liitsõnamoodustuse arenguga artiklis Argus, Reili; Victoria Kazakovskaja (ilmumas). Acquisition of compounds in Estonian and Russian: frequency, productivity, transparency and simplicity effect. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu astaraamat IX.

Artikkel annab ülevaate kahe eesti keelt omandava lapse liitsõnamoodustuse arengust.³ Uurimismaterjalina on kasutatud laste spontaanse kõne lindistusi rahvusvahelise lastekeele andmekogu CHILDES eesti lastekeelekorpusse Hendriku (vanuses 1;8–2;5, koostanud Reili Argus) ja Andrease (vanuses 1;8–3;1⁴, koostanud Maigi Vija) alamkorpusest. Analüüsitav keelematerjal oli kokku 994 minutit ehk 16 tundi ja 34 minutit kestnud lindistatud vestlusi, kus esines kokku liitsõnu 1258 korral. Koos lapse kõnega on kogu materjalis vaadeldud ka lastele suunatud kõnet. Liitsõna defineerimisel lähtutakse juurmorfeemide arvust sõnas ehk struktuurilisest tunnusest, mille puhul on määratletud liitsõnaks igasugune kaks või enam juurmorfeemi sisaldav sõna.⁵ Kuna vormimoodustuse areng ei ole siinse uurimuse keskmes, on ka vigase vormimoodustuse või ebatäpse häälduse korral analüüsimiseks võetud vorm, mida laps soovis väljendada (näiteks *kaana-auto* 'kraanaauto'), samuti on liitsõnaks loetud need ühendid, mida olid hääldatud kahe eraldi sõnana, kuid kus vanema järgnevast kõnevoorst või transkribeerija-lindistaja kommentaarist selgus, et laps soovis väljendada liitsõna (nt LAPS: *iiuuu abi*. EMA: *joonistan kiirabi?* LAPS: *jah*). Liitsõnad on liigitatud kõigepealt sõnaliigiti ning seejärel nende täiendosa vormist lähtuvalt.

Lisaks on liitsõnade tähenduse läbipaistvuse analüüsiks kõik liitsõnad liigitatud Bisetto ja Scalise liitsõnade klassifikatsioonist (2005)⁶ lähtuvalt eksotsentrilisteks ja endotsentrilisteks. Endotsentrilised liitsõnad on sellised liitsõnad, kus on tegemist põhisõna tähendusega ning täiend sõna annab sellele liigi, laadi vms iseloomuliku tunnuse (näiteks *klotsitorn*, *mängutuba*)⁷. Eksotsentriliste liitsõnade tähendus

³ Artikli aluseks on 2012. aastal Tallinna ülikoolis kaitstud bakalaureusetöö „Eesti keele liitsõnade omandamisest varase kõne arengu perioodil”. Käsikiri Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.

⁴ Lapse vanus on esitatud aasta ja kuu vahel oleva semikooloniga ning punkti järel päevade arvuga, seega käib vanus 1;8 ühe aasta ja kaheksa kuu vanuse lapse kohta.

⁵ Kerge, Krista 1990. Liitsõna: mõisteid ja seoseid. Tallinn: TA Kirjastus, lk 4.

⁶ Lapse ja lapsele suunatud kõnes esinenud liitsõnade semantilisel liigitusel on toetutud Bisetto ja Scalise (2005) liitsõnade klassifikatsioonile, vt Scalise Sergio and Bisetto, Antoietta 2005. The classification of compounds. *Lingue e Linguaggio* IV. 2, lk 319–322.

⁷ EKG järgi on see tüüpiline tunnuse ja tema kandja suhe, vt Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross; Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika. I. Morfoloogia, sõnamoodustus.

moodustub kahe sõna kombinatsioonist ehk on ülekaneline (näiteks *merisiga*, *varganägu*, mis ei tähenda nägu, vaid varast, või *sini-mustvalge*, mille tähendus kujuneb kõigist kolmest tüvest ja on ülekaneline ning võib tähendada lippu), on liitsõna nimetatud eksotsentriliseks.

Selline jaotus peaks andma vastuse küsimusele, kas laps omandab liitsõnad alguses tervikuna ehk alustab pigem eksotsentrilistest, või kasutab kohe alguses produktiivset ja läbipaistvat sõnamoodustusviisi ehk tema kõnes on kohe rohkesti endotsentrilisi liitsõnu. Lapse ja lapsele suunatud kõne andmete võrdlemisel on vaadeldud, kas ka täiskasvanu kõnes muutub liitsõnade hulk lapse vanuse kasvades ning kas lapsele suunatud kõne vormirikkus või -vaesus kajastub lapse keelekasutuses.

Esimesed liitsõnad eesti lapse kõnes

Esimene liitsõna ilmub vaadeldud laste keelekasutusse peaaegu samal ajal: Hendriku kõnesse vanuses 1;10 (*kakanunn* 'kakajunn'), Andreasel kuu varem, vanuses 1;9 (*notsusiga* 'merisiga', *lumepall*). Kolmest tüvest koosnevaid liitsõnu kasutab Andreas alates vanusest 2;6 (*neljaviljapuder*, *lasteaiapäev*). Andreasele suunatud kõnes esinevad enam kui kahe osisega liitsõnad kõikides samades lindistustes, mis lapselgi, kuid on enamikul juhul erinevad lapse moodustatud sõnadest.

Pärast esimese liitsõna ilmumist esineb mõlemal lapsel iga kuu lindistuses vähemalt üks liitsõna ning vanuse kasvades suureneb nii lapse kui ka vanema kõnes olevate liitsõnade hulk. Andmetest selgus, et esimestel lindistatud kuudel (vanuses 1;10–2;0) oli lapsele suunatud kõnes liitsõnu alati rohkem kui lapse kõnes (lapse puhul kuni 24 esinemisjuhtu, lapsele suunatud kõnes kuni 35 esinemisjuhtu ühes lindistuses). Seejuures suurenes sel perioodil lapse kõnes ja ka lapsele suunatud kõnes liitsõnade hulk kõige kiiremini, ulatudes lapsel kahest kuni 12 liitsõna esinemisjuhuni ning lapsele suunatud kõnes viiest kuni 30 liitsõna esinemisjuhuni. Hiljem mõlema lapse liitsõnade hulk nii kiiresti enam ei kasvanud. Alates vanusest 2;5 suurenes küll mõlema vaatlusaluse lapse kõnes esinevate liitsõnade arv, kuid lapsele suunatud kõne liitsõnade hulk seevastu hoopis stabiliseerus ning mõnes lindistuses isegi vähenes.

Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia. Tallinn: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 457.

Samas esines mõlemal lapsel kõige enam liitsõnu (sõnedes e esinemisjuhtudes) siis, kui vanema keelekasutus on samuti kõige liitsõnarikkam. Materjali põhjal paistab seega, et vanema keelekasutuses esinevate liitsõnade hulk ja ka lindistussituatsioon mõjutab oluliselt lapse liitsõnakasutust.

Onu kass ja mutionupüks

Ühelt poolt on liitsõnamoodustus lastele üpriski lihtne sõnamoodustusviis, teisalt aga võib nimisõnade liitmisel osiste järjekord varieeruda ning üks ja sama sõna esineda nii täiend- kui ka põhisõnana. Karl Karlep on välja toonud, et kuna komponentsõnadest saab tihti moodustada kaks liitsõna (*laululind – linnulaul*), võib lapsele segadust põhjustada, kumb järjestus on õige.⁸

Vaatlusaluste lastegi jaoks ei paista osiste paigutus esialgu päris selge olevat. Liitsõna osiste vahetamine toimub Hendrikul vanuses 1;11 (*iiuuu abi 'kiirabi' / abi iuu iuu*), kus samas lindistuses esineb mõlemat varianti. Vanuses 2;4 leidub Hendriku keelematerjalis aga sõnakuju *onu kass* 'kassionu', mille kasutuskontekst ütleb selgelt, et laps soovis öelda *kassionu*, sest kui ema küsib, kas ta mõtles *kassionu*, kinnitab laps seda. Sellest järeldub, et liitsõna osiste järjekord ei pruugi lapse jaoks olla sugugi enesestmõistetav ning laps ei õpi pelgalt vanemate kõnes esinevate liitsõnade imiteerimise teel, vaid proovib ise liitsõnu luua.

Seda, et laps ei õpi liitsõnu mitte tervikuna memoreerides, vaid loob neid aktiivselt ise, näitavad lapse keelekasutuses leiduvad uudissõnad: *mutionupüks* 'sametist püksid' (Andreas vanuses 2;1), *betsiinirog* 'bensiiinirong' (vanuses 2;7), *sinisõstrad*, *roosasõstrad* 'värvuse alusel välja mõeldud marjad', *auhind* 'kassaaparaadist tulev tšekk' (vanuses 3;0), *hommikukael*, *õhtukael* 'nahkne kaelas rippuv nooletupp', *ühepäevatoit* 'üheks päevaks mõeldud toit' (Andreas vanuses 3;1). Lapsed on omandanud selleks ajaks vormimoodustuse ja oskavad produktiivselt ise esemete, objektide iseloomulike tunnuste abil liitsõnu luua, näiteks musti sametist pükse võrdleb laps muti pehme kasukaga. Mõne lapse loodud uudissõna puhul on aga reaalse referendiga seos pisut ähmasem (näiteks *auhind* täiskasvanupärase *kassatšeki* asemel).

⁸ Karlep, Karl 2003. Kõnearendus. Emakeele abiõpe II. TÜ Eripedagoogika osakond. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–94.

Kui keeles on miski produktiivne, ilmub see varakult ka lapse kõnesse ehk varaste liitsõnade vormist

Andmetest selgub, et mõlemal lapsel hakkab esimeses järjekorras arenema eesti keele kõige produktiivsem sõnamoodustusvaldkond, liitnimisõnade moodustamine. Analüüsitud perioodi jooksul kasutavadki mõlemad lapsed põhiliselt vaid liitnimisõnu ja üksikuid liitmäärsõnu. Laste kasutatud liitmäärsõnade hulgas paistab silma aga erinevus: nimelt olid Hendriku kõnes ja ka Hendrikule suunatud kõnes esinenud liitmäärsõnad kõik kohamäärsõnad, märkides sündmust iseloomustavaid ruumilisi tunnuseid. Seevastu Andrease kõnes ja Andreasele suunatud kõnes esines nii koha-, aja- kui ka viisimäärsõnu. Liitmäärsõnad ilmuvad lapse kõnesse hiljem kui liitnimisõnad ning kahe lapse kõnesse pea samal ajal – Hendrikul vanuses 2;0 (*tinnapool* 'sinnapool' ehk *sealpool*, *tiipool* 'siipool') ja Andreasel vanuses 1;10 (*niimoodi*).

Vaatlusandmete põhjal võib mõlema lapse nimisõnade esinemise kohta täheldada sama seaduspärasust, mis liitsõnade omandamise arengu puhul üldiseltki – vanuse kasvades tõuseb liitnimisõnade hulk nii lapse kui ka lapsele suunatud kõnes. Kuigi mõlema lapse varases sõnavaras esineb ühe kuu lindistus(t)es palju ühe liitnimisõna kordusi, võib väita, et võrreldes vaatlusaluste laste keelematerjali omavahel, on nende liitsõnad erinevad ja mitmekesised.

Enamik eesti keele liitsõnu on ehituselt põimliitsõnad, mille puhul ees- ehk täiendosa laiendab järelosa ehk põhisõna, näiteks *naisterätsep*. Moodustusviisilt olid ka peaaegu kõik laste kõnes ja lastele suunatud kõnes olevad liitsõnad põimliitsõnad. Samas esines Andrease kõnes ja Andreasele suunatud kõnes mõni ebatüüpiline liitnimisõna, selline, milles esiosa ei laienda järelosa ning mille puhul väljendatakse kahe eraldi osisega üht ja sama tähendust: *notsusiga* ja *karumõmm*. Näiteks liitsubstantiivi *notsusiga* puhul ei saa öelda, et põhisõna oleks *sig* ja *notsu* märgiks sea tunnust või tüüpi, samamoodi ei ole ka *karumõmmi* puhul tegemist teatud tüüpi *mõmmiga* jne. Lisaks eristusid liitsõnad *ahvipoiss*, *jänkupoiss*, *kõhupoiss*, *arstitädi*, *arstionu*, *naabritädi*, *naabrionu*, mille puhul ei ole põhisõna liitsõna viimane osis. Nii on näiteks *arstitädi* puhul tegemist arstiga, kes on naissoost, ehk viimaste näidete puhul on tegu liitsõnadega, mille põhitähendus on väljendatud esimese osisega ning liigitähendus, antud juhul sugu, viimase osisega.

Kui vaadelda liitnimisõnade täiendosa vormi, siis esimesed liitsõnad, mida lapsed kasutavad, on sellise täiendosaga, mille nimetav ja omastav on vormilt samad (*notsusiga* 'merisiga', *öökull*) ning ei saa

kindlalt väita, et lapsed omandaksid nimetavalise või omastavalise täiendosaga liitsõnad varem. Sellisesse muuttüüpi kuuluvaid sõnu, kus nimetava ja omastava vorm kokku langevad, on laste varases kõnes ja lastele suunatud kõnes üldiseltki palju.⁹

Liitumismalli valikul ning ühe malli eelistamisel või mitteelistamisel võis täheldada vanema kõne mõju. Andrease kõnes olid ülekaalus omastavalise täiendosaga liitsõnad, nagu *lambatall*, *lumepall*. Hendriku kõnes leidus aga esimeste liitsõnade hulgas peaaegu võrdselt nii nimetavalise (*pannkooki*) kui ka omastavalise (*klaverimängu*) täiendosaga liitsõnu. Andreasele suunatud kõnes esines liitsõnu, mille nimetav ja omastav on samakujulised (*karuraamat*, *pajutüvi*) küll üsna sageli, kuid võrreldes Hendriku kõnega oli neid vähem ja Andreasele suunatud kõnes leidus siiski enam selliseid liitsõnu, mille täiendosa kuulus muuttüüpi, kus nimetava ja omastava kuju on erinev (*kassiraamat*, *saiapäts*). Hendrikule suunatud kõnes olid ülekaalus sellised liitsõnad, mille täiendosa vorm oli nimetavas ja omastavas sama ning sama suundumus paistis ka lapse enda kõnest.

Pärast kaheaastaseks saamist on mõlema lapse ja lapsele suunatud kõnes ülekaalus omastavalise vormiga täiendosaga liitsõnad. Omastavalise täiendosaga liitnimisõnad on eesti keelele väga omased, olles valdavas enamuses nii leksikonisõnade kui ka vahetult tekstis moodustatavate liitsõnade hulgas.¹⁰ Võrreldes liitsõnadega, mille täiendosa on ainsuses, on mitmuse omastavaga liitnimisõnad harvad ja arvutähendus jääb eesti keele liitsõnas enamasti implitsiitseks. Esimene mitmuse omastavas täiendosaga liitsõna esineb vaid Hendriku kõnes vanuses 2;1 (*tahtea* 'lasteaed').

Liitsõnade tähenduse läbipaistvus

Eesti keele liitsõnad koosnevad enamasti kahest tüvest: põhiosast, mis märgib põhitähendust, ja täiendosast, mis märgib tunnist ning mille tähendus täpsustab põhiosas väljendatut. Sellised sõnad saab Bisetto

⁹ Argus, Reili 2008. Eesti keele muutmorfoloogia omandamine. – Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 19, lk 38.

¹⁰ Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross; Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika. I. Morfoloogia, sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia. Tallinn: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 464.

ja Scalise liigituse järgi nimetada endotsentrilisteks. Endotsentrilised liitsõnad peaksid olema lapse jaoks kergemad omandada, sest nende tähendus on läbipaistvam kui eksotsentrilistel liitsõnadel.

Suurem osa nii laste kui ka lastele suunatud kõnes esinenud liitsõnadest olidki endotsentrilised liitsõnad. Kuigi tervikutena omandamine ehk päheõppimine on varasel kõne omandamise perioodil levinud omandamisstrateegia, paistab, et eesti keele liitsõnade omandamine on lapse jaoks siiski pigem produktiivne sõnamoodustuse kui sõnavara õppimine. Eksotsentrilisi liitsõnu on mõlema lapse kõnes analüüsitud perioodil vähe ning esimesed neist ilmuvad laste kõnemesse peaaegu ühel ajal (Hendrikul vanuses 2;0 *ammituh* 'trammi+tšuhh 'rong' = 'trollibuss' ja Andreasel vanuses 1;9 *teletups*). Sel perioodil leidub laste kõnes ainult üks-kaks eksotsentrilist liitsõna (kuigi näiteks Andrease kõnes on vanuses 1;9 pooled liitsõnadest eksotsentrilised, tuleb arvestada, et selles vanuses leidis lapse kõnes liitsõnu kokku ainult neljal korral). Siiski võib üldise seaduspärasusena täheldada, et vanuse kasvades sagedaneb nii lapse kui ka lapsele suunatud kõnes eksotsentriliste liitsõnade kasutus. Eriti kiiresti kasvab Andrease kõnes eksotsentriliste liitsõnade hulk alates vanusest 2;6, mil lapse liitsõnade esinemisjuhtudest oli ligi 20% eksotsentriliste liitsõnade päralt ja mil ka vanema kõnes oli rohkem eksotsentrilisi liitsõnu (nt *merisiga*). Vaatlusperioodi lõpuks, Andrease vanuses 3;1 on endotsentriliste liitsõnade esinemisjuhtude arv kasvanud 108-ni, kuid eksotsentrilisi esineb samas lindistuses ainult 18 korral (nt leidis selle vanuse lindistuses selliseid endotsentrilisi liitsõnu nagu *kuldnokk*, *urvakassid*, *pajukiisu*). Eksotsentriliste liitsõnade väike esinemus lapse kõnes võib olla ühelt poolt tingitud sellest, et neid ei saa nii kergelt ise moodustada nagu endotsentrilisi liitsõnu, vaid tuleb pähe õppida, teiselt poolt aga sellest, et neid oli ka vanemate kõnes väga vähe.

Kokkuvõtteks

Uurimismaterjali põhjal võis näha, et eesti keelt emakeelena kõneleva lapse liitsõnamoodustus hakkab arenema alates kolmandast eluaastast. Esimesed liitsõnad, mida lapsed kasutavad, on sellise täiendosaga, mille nominatiiv ja genitiiv on vormilt samad. Pärast lapse kaheaastaseks saamist on aga mõlema lapse ja ka lapsele suunatud kõnes ülekaalus genitiivse vormiga täiendosaga liitsõnad. Vanuse kasvades kasvab nii lapse kui ka vanema kõnes leiduvate liitsõnade hulk. Varase kõne-

arengu alguses (1;8–2;3) on mõlemale lapsele suunatud keelematerjal liitsõnade arvult suurem kui lapse enda kõne, mis on omandamiseks oluline. Kuna liitsõna moodustumallide omandamine võimaldab lapsel uusi liitsõnu ka ise luua, esinebki Andrease kõnes vaadeldud varajase kõne arengu perioodi lõpus (2;5–3;1) rohkem liitsõnu kui lapsele suunatud kõnes.

Lapsele suunatud kõnel on oluline roll ka ülekandelise tähendusega liitsõnade omandamisel: kuna sellise tähendusega liitsõnu on lapsele suunatud kõnes vähe, omandavad lapsed need hilja ning need jäävad laste keelekasutuses harvaks ka vaatlusperioodi lõpul. Eksotsentriliste liitsõnade harv esinemine ning laste loodud omaloominguliste liitsõnade kasutamine näitab, et liitsõnamoodustuse omandamine ei ole eesti lastel mitte niivõrd sõnavara, kuivõrd just produktiivse sõnamoodustuse omandamine.

Soovitusi edasilugemiseks

Clark, Eve.; Berman, Ruth 1987. Types of linguistic knowledge: interpreting and producing compound nouns. – *Journal of Child Language*, 14. Great Britain, lk 7–29.

Dressler, Wolfgang U.; Laura E. Lettner; Katharina Korecky-Kröll 2008. First language acquisition of compounds with special emphasis on early German child language. – S. Scalise & I. Vogel (eds.) *Compounding*. Amsterdam: Benjamins, lk 323–344.

Kasik, Reet 2010. Tähelepanekuid soome ja eesti keele liitnimisõnadest. – Mikone, Eve; Siitonen, Kirsti; Sepper, Maria-Maren (Toim.). *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* 19. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, lk 9–21.

18. sajandi suulise eesti keele sõnavara Anton Thor Helle grammatika lõpus olevate vestluste põhjal

Merlin Randoja

Tallinna ülikooli üliõpilane

Tänapäeval kasutatav eesti keel erineb suurel määral 18. sajandi eesti keelest. Hea näite tol ajal kõneldud keele kohta leiame Anton Thor Helle 1732. aasta grammatikast.¹ Parimaks keeletundjaks peetud Thor Helle toimetas grammatika väljaandmise ajal ka piibli tõlget.² Grammatika lõpus olevad vestlused tõusevad teiste varaste eesti keele kirjapanekute seast esile, kuna ei ole tõlked. Väljaandja Eberhard Gutsleffi väitel³ on ütlemised võetud rahvasuust, seega peaksid just need dialoogid kõige paremini peegeldama tollast eesti rahvakeelt. Seda on märkinud ka eesti keeleuurimise üks suurkuju Andrus Saareste, kes 1939. aastal piiblitõlget rahvakeelega võrdles. Tema sõnul küünib tõlke keel „ligikaudu A. Thor Helle grammatika (1732) lõpus avaldatud kahekõnede keele tasemele, mille korralikkus muidugi oleneb sisu suuremast rahvalikkusest”.⁴

Grammatika näitab ilmekalt tollast kirjakeele ideaali.⁵ See annab hea võimaluse uurida, missuguseid keelendeid 18. sajandi eestikeelsetes

¹ Thor Helle, Anton 1732. Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban. [Faksiimileväljaanne: Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus, 2006]

² Põldmäe, Rudolf 1939. Anton Thor Helle. Esimese eesti piibli tõlkija. Vana Tallinn, IV köide. Tallinna Ajaloo Selts. Tallinn: Hansa trükikoda, lk 53–56.

³ Gutsleff, Eberhard 1732. Vorrede. – Thor Helle, Anton. Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban, 13–36. [Faksiimileväljaanne: Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus, 2006], A9a–A10a.

⁴ Saareste, Andrus 1940. Piibli keel ja rahvakeel. – Piibli keelest: Kahesaja-aastast eestikeelset piiblit mälestades. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XLIV.) Tartu, lk 12.

⁵ Põldmäe, Rudolf 1939. Anton Thor Helle. Esimese eesti piibli tõlkija. Vana Tallinn, IV köide. Tallinna Ajaloo Selts. Tallinn: Hansa trükikoda, lk 56.

dialogides kasutati, samuti näitavad kirja pandud kahekõned hästi suulise kõne väljendusrikkust. Dialoog vajab Hennoste sõnul suhtlemist reguleerivat sõnavara, näiteks tuleb kõnelejalatel osutada oma kõnevooru alustamisele või lõpetamisele, anda tagasisidet, tervitada, jätta hüvasti jne.⁶ Tuginedes Tiit Hennoste ja Andriela Rääbise kirjutisele „Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpologia ja analüüs”⁷, vaatan lähemalt, kuidas täidetakse vestlustes erinevaid suhtluseesmärke, eelkõige seda, kuidas vestlust alustatakse ja lõpetatakse.

Vestluse alustamine

Esimeseks suhtluseesmärgiks võiks olla pöördumine või vestluse alustamine. Tavaliselt kasutatakse selleks tervitust, sellele järgneb vastutervitus. Hennoste ja Rääbis nimetavad sellist dialoogiakti rituaaliks, mis moodustab naaberpaari.⁸ Thor Helle grammatikas ei ole alati vestluse alustamiseks kasutatud teretust, alustati ka küsimusega või vastati teretamisele tänamisega. Oluline oli ka teise käekäigu järele küsimine. Esimeses jutlustaja ja talumehe vahelises vestluses kasutati teretamist, nt ütles jutlustaja: „Terre Jummal tuppa!”, mille peale talupoeg vastas: „Terre Jummalimme”. Järgmist vestlust alustades pöördus jutlustaja uuesti talumehe poole, öeldes: „Terre lonnat, armas rahwas, siin ma ollen ta”, ning talupoeg vastas: „Olge terve tullemast ja waewa wõt-mast”. Viimases nendevahelises jutus on kirikuisa tervituses märgata toredat hellitusvormi: „Terre õhtust rahwoke”, mille vastuseks oli: „Terre tullemast, armas kirriko issand”.

Eelnevast on näha, et tervitamine oli viisakas ning oluline roll oli Jumala mainimisel ja tervisel. Kahe talumehe vahelised vestlused ei ole esimesega võrreldes nii ametlikud. Tervitamise ja vastutervitamise asemel pöördutakse nimega ja küsimusega selleastase linakasvu kohta. Kohe asja juurde minnes küsib Mats: „Jürri wend! Kas so linnad on hästi kasnud?” ning Jürri vastab ja selgitab: „Olle kül terve küssimast, agga kui ma rāgin, siis ma walletan, se moisa teggo on nenda mo kaela peäl, et ma nende liggi weel pollesanud”. Järgmine näide on samuti talumeeste vahelisest vestlusest, seekord mesilaste teemal. Peet: „Terre

⁶ Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. – Akadeemia nr 6, lk 1365.

⁷ Hennoste, Tiit, Andriela Rääbis 2004. Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpologia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁸ Samas, lk 42.

Jummal appi! Hans, mis nüüd talwe aial linno aedas sulle teggemist on?” – Hans: „Olle terwe, wend, isse terretamast, eks neid lomokessi ka talwe aial peab katsma?”. Peedu kasutatud väljend oleks justkui segu tervitusest ja tänapäeval kasutatavast imestavast hüüatusest „Tule jumal appi!”. Taaspöördumisel ütleb Peet: „Ärra wotta pahhaks, Hansoke, tullen ta se maggusa linnojutto sinnoga aiama” ja Hans vastab: „Et andko Jesukenne terwist, mis sa piddid küssima?”. Tänapäeval ütleks Peet tõenäoliselt hoopis nii, et „Ära pane pahaks, Hans, tulen jälle nende mesilaste kohta küsima”, mille peale Hans vastaks, et „Jah, mis sa tahtsid küsida?”. Jeesusest ja tervisest poleks tõenäoliselt juttugi.

Viimane vestlus selles grammatikas on jällegi aupaklikuma tooniga, see toimub jutlustaja ja surmamõistetud Reinu vahel. Jutlustaja pöördub, öeldes: „Terre, armas Rein”. Rein vastab tervitamisele hoopis tänamisega: „Aitummal, armas kirrik Issand”. Tänusõna *aituma* vanemast kujust on näha, et see tuleneb väljendist *aita*, *jumal*.⁹ Nende järgmisel kohtumisel alustab jutlustaja: „Terre tullemas, armas Rein, kuidas sinno kässi nüüd käib?” ning Rein ütleb selle peale: „Olgo terwe küssimast, armast hinge karjane, kurbdus waewab süddant kül”. Palju kasutatakse sõna *armas*, mida tänapäeval tarvitatakse pigem perekeski või väga lähedaste sõpradega.

Käekäigu järele pärimist Hennoste ja Rääbise tänapäevastes näidetes ei ole, nende analüüs on tehtud institutsionaalse suhtluse infodialoogide põhjal¹⁰, argivestlustes on sellel aga oluline roll. Grammatikas esitatud vestlustes oli aga käekäigu pärimine kas osa tervitusest, nagu eelnevatest lõikudest näha, või järgnes vastutervitusele. Selle võiks liigitada küsimuste alla, kuid siinkohal tundub see siiski eraldi suhtluseesmärki täitvat ning võiks laiemalt kuuluda vestluse alustamise alla. Kahes jutlustaja ja talupoja vahelistes vestlustes ei olnud aga käekäigu järele küsimine osa tervitusest. Esimeses dialoogis küsib jutlustaja talupojalt: „Kuidas teie kässi käib?” ning too vastab: „Aitummal küssimast, hiljokeste ikka ühhest päwast teise”. Samuti esitab ka viimases vestluses jutlustaja pärast tervitust küsimuse: „Kuidas, waene, sinno kässi käib?”, millele Rein vastab: „Jummal parrago! Mis tehtud, se on tehtud”. Tänapäeval võiks öelda umbes nii: „Paraku, mis tehtud, see tehtud”.

⁹ Erelt, Tiiu 1996. Peagu. – Keelenõuanne soovitab, lk 24.

¹⁰ Hennoste, Tiit, Andriela Rääbis 2004. Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpologia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 13.

Vestluse lõpetamine

Nagu vestluse alustamiseks, on ka selle lõpetamiseks mitmesuguseid võimalusi. Hennostel ja Rääbisel¹¹ on selleks kaks naaberpaare moodustavat rituaalakti: 1) hüvastijätt ja vastuhüvastijätt ning 2) lõpusignaali, millele järgneb vastuvõtmine või tagasilükkamine. Lõpetamissoovist võib märku anda selgelt väljendudes, öeldes näiteks *ma pean nüüd lõpetama*. Samuti võib lõpusignaalina tõlgendada sõnu, mis vestluses ka teisi rolle täidavad nagu *olgu, hästi, kena, hüva* ja muud taolised.¹²

Esimeses vestluses võib näha ka osi, mis lõpevad ettepaneku või soovitusena. See on samuti üks Hennoste ja Rääbise esitatud aktidest¹³, mis koos sellele järgneva nõustumise või mittenõustumisega moodustab naaberpaari. Näiteks soovitab jutlustaja talupojale: „Et palluge Jummalat, õppige ja kuulge temma sanna, ja ärge torkuge pattudega Jummal wasto, ehk teie siis woiksite ka sedda usko sada” ning too nõustub, öeldes: „Sedda woiks se armolinne Jummal tehha”. Nende järgmine kohtumine lõpeb soovitusena lapsed kooli panna: „Tehke agga sedda, keige ennamiste sepärrast, et ma neid woin ka iggapäewa loetada”, mille peale talupoeg nõustudes ütleb: „Tahhame siis katsta, kust meie nou hakkab”.

Järgmistes näidetes on lõpetamise soovist selgemalt märku antud: „Noh, rahwas, kül se pääwa annud wässida, olgu se jut nüüd seks puhhuks, heitke Jummal nimmel mahha”. Talupoeg võtab jutlustaja märguande vastu, öeldes: „Olge terve jutto aiamast. Jummal andko teile ka head ööd”. Samas, talupoegade dialoogis, kus üks kurdab halva linakasvu üle, lõpeb see vestluspartneri järeldusega: „Siis olled sa mollemist lahti, ning ei sünni so linnust mitte öölda: Pea süakse, nahk müakse, lihha ei kõlba koertele”. Muidugi võis suulist hüvastijätu asendada näiteks käeviibe, samuti võidi ka niisama laiali minna. Kolmandas jutus annab lõpusignaali Peet, kes käis mesilaste kohta pärimas. Esimesel korral ütleb ta: „Jä terweks jälle, Hansoke, jutto aiamast, olgo otse seks korraks, peab joudma jälle koio pole!” ning teisel korral: „Olle terve sa sedda mulle sellitamast: teisel hobil tullen ka ennam so käest küssima”. Vastust sellele märguandele ei järgne. Nagu Peet lubas, tuli ta ka kolmandat korda sel teemal vestlema, siis on vestluses ka selgem lõpusignaali: „Noh, armas Hans, olle terve head jutto aiamast, sa

¹¹ Samas, lk 42.

¹² Samas, lk 44–46.

¹³ Samas, lk 72.

olled mind se läbbi monne asja sees targemaks teinud”, millele Hans annab vastuseks: „Olle terwe, wend, tännamast, Jummal andko meile eddespidi hea aiawitust, rahho ning terwist”.

Vestluse lõpetamisest antakse märku ka viimases dialoogis jutlustaja ja Reinu vahel, kus esimene ütleb: „Minne siis seks korraks Jummal nimmel, ning ärra wässi mitte ärra allati sedda süddamelikko pattust-pöörmist omma Jesusse käest palludes” ning teine vastab: „Olge terwe, armas õppetaja, Jesus kuulgo meie palwe, ning heitko armo minno waese pattuse peäle”. Järgmisel korral annab õpetaja samuti soovitus: „Wata, selle sannaga kutsub sind Jesus ennese jure; minne nüüd nenda surma wasto, et sa õige ussuga ikka liggimale omma Jesusse jure tulled”, mille vastuseks: „Jah, armas Jesus, sinno jure ma tullen, peästa mind minno patto koormast, te mind puhtaks omma kalli werrega, wotta minno waim ennese kätte, ja anna mulle õnnist ärralahkumist”. Kuna tegemist on süngema vestlusega, ei oleks tavapärane hüvastijätt lõpetuseks eriti sobiv.

Ettepanek ja mittedõustumine

Eelnevalt mainisin põgusalt ettepanekuid, mis täitsid vestlust lõpetavat rolli. Nendes näidetes järgnes ettepanekule nõustumine, kuid samas leidis vestlustes ka mõni selline, kus soovitatuga ei nõustunud. Esimeses vestluses on näha, et jutlustaja soovib talupojal lapsi korraks kutsuda: „Hüüdke nende peäle monnikord, ehk siis jäwad nattuke taltsimaks”. Too vastab seepeale, et „Kül sawad hüüdmist ka, agga mis koerad holiwad”, millega antakse märku, et sellest nagunii kasu ei ole. Või kui esimene soovib: „ärge unnustage mitte hinge ette murret piddamatta” ja teine vaidleb: „Mis murret peab enam petama, kui olleme õppind piddama? Parrago Jummal! Meie ellame nenda, kui ennege on ellatud”. Jutlustaja soovib talupojal lapsed ka kooli panna, too muretseb toidukoti kaasa pakkimise pärast, seepeale sõnab kirikuisa: „Üks keik, kus nemmad söwad, koddo ehk wäljas”. Talupoeg vastab aga: „Ei ka, armas Issand, kot kallub wägga palju; koddo lakkuwad kõrti, leent ehk mis käes on”. Järgmise katsena üritab jutlustaja eestlast lugema saada. Too ajab vastu, et kes siis vanast peast enam õpib ja toob vabanduse: „Sure suitsoga on silmad jo seggaseks sanud”. Seepeale soovib esimene: „Et ostke ennesele prilli!”, talupoeg arwab siiski: „Kes se lähhab ostma, aitab se näoga, mis Jummal annud”. Nendest toredatest näidetest paistab eestlastele tihti omistatud kangekaelsus.

Kokkuvõtteks

Vestlustest on näha, et talupojad alustavad ja lõpetavad dialoogi omavahel teisiti kui rääkides n-ö kõrgema isikuga. Võrreledes tänapäevaga edastatakse rohkem häid soove ning ilmneb see, mis sel ajal inimesele kõige olulisem oli – Jumala soosing ja hea tervis. Teineteist nimetakse tihti armsaks ja vestlustest paistab ka mitmeid hellitusvorme, kirjeldatud tervitustes näiteks *rahwoke*. Hüvastijätuks öeldakse *ole terve* ka tänapäeval, kuid pigem vanemate inimeste seas, noored kasutavad tihedamini sõnapaari *ole tubli*. Dialoogides on palju huvitavaid väljendeid, hea on jälgida ka mõne väljendi muutumist ajas, näiteks ütlemisest *ärä wotta pahhaks* on saanud *ära pane pahaks*. Praegusel ajal tundub 18. sajandi kõnepruuk kohmakas ja võib-olla isegi natuke pidulik, samas on see väga hästi mõistetav ning kasutatavad väljendid sarnased tänapäevastega.

Masintõlge – kas emakeele päästerõngas?

Toomas Koitmäe, Merli Mändul

Viljandi gümnaasiumi abiturientid

Masintõlge on meile, infoühiskonna noortele, olnud kättesaadav aastast 2005, mil suurkorporatsioon Google teatas esimese, massidele tarbimiseks sobiva tarkvara – Google Translate'i loomisest. Google Translate kujutab endast vabavaralist tööriista, mis lubab tõlkida lauseid, dokumente ja isegi terveid veebilehekülgi kõigest mõne hetkega. Väga paljud meist on harjunud vajaduse korral tõlkeabi kasutama, kuid kui palju me teame sellest, kuidas üks tänapäevane masintõlge tegelikult töötab?

Tänapäeva kooliteed alustavate õpilaste seas võib kuulda arvamust, et tõlkelehekülg on nagu tuba, mis on täis pisikesi kakskeelseid päkapikke, kes töötavad meie heaks. Tegelikult on kogu süsteemi taga palju reaalsem, kuid samas keerukam maailm. Protsessi, mille käigus kõiki meie lauseid võõrkeelde pannakse, nimetatakse statistiliseks masintõlkeks. Statistiline masintõlge tähendab seda, et arvuti võrdleb meie antud teksti suure hulga olemasolevate tekstidega, leiab parima n-õ mustri ja edastab kasutajale suurima kattuvusega teksti.

Põhimõtteliselt võib arvuti uut keelt õppida samuti nagu meie – õpid ära sõnavara ja grammatikareeglid ja keel ongi selge. Paraku, nagu ka inimese jaoks, on keele õppimine raske eelkõige erandite tõttu. Ja nagu eranditest veel vähe oleks – paljudel eranditel on omakorda erandid. Kogu keelt arvutisse salvestada on sisuliselt võimatu. Seega on Google asjale lähenenud hoopis teist teed pidi – arvuti avastab need seaduspärasused ise.

Google Translate töötab läbi miljoneid ja miljoneid inimese tõlgitud tekste, näiteks raamatuid ja eri organisatsioonide (teiste hulgas ÜRO) veebilehti. Programm skaneerib sisestatud laused ja neid hakatakse võrdlema kõikide teiste tekstidega, et leida sarnasusi. Kui ühel korral on sarnasus leitud, oskab programm sedasama mudelit või mustrit kasutada ka järgmisel korral. Kui seda protsessi korratakse miljardeid ja miljardeid kordi, on lõpuks koos suur hulk mustreid, mis tähendab, et tõlkeprogramm areneb ja on saanud targemaks.

Kogu tõlke kvaliteedi määrab tegelikult tekstide hulk, sest tõenäosus, et soovitud tõlkega sarnaseid lausemalle võib leida mõnest tõlkeprogrammile aluseks olevast tekstist, kasvab iga uue tekstiga. Seega on seletatav, miks paljudes keeltes tõlkeprogrammi kvaliteet veel paljuski soovida jätab. Tõlkekvaliteedi jaoks on kindlasti olulised ka serveri maht ja kiirus, sest kui kasutaja sisestab oma teksti, peab programm suutma silmapilkselt miljardid teised tekstid läbi töötada ja kõige tõenäolisemad mustrid välja valida.

Praegu tuleb siiski tunnistada, et eesti keelest võõrkeelde tõlkimisel või vastupidi peame arvestama olulisi vajakajäämisi. Selgitamaks välja, milline on praegu statistilise masintõlke tase, koostasid sinise artikli autorid eelmisel õppeaastal kaks uurimust. Koitmäe hindas Google Translate'i tõlketaseme erinevust, kui tõlkida eestikeelseid tekste saksa või inglise keelde. Merli Mänduli töö uuris aga Google Translate'i ja Bing Translate'i, praegu kahe suurima võimsusega tõlkeprogrammi tööd.

Analüüsides tõlget inglise ja saksa keelest ning võrreldes Google'it ning Bing Translate'i, selgus, et masintõlge teeb üpris palju vigu, mis üldiselt on märgatavad ning kohati isegi veidrad või lausa naljakad. Seetõttu on need tõlkevead tunduvalt ohutumad kui inimeste tehtavad, sest need on lihtsalt äratuntavad. Seda tõestasid ka 16–30aastaste inimeste seas tehtud küsitluse tulemused. Vastajaile anti lugeda neli teksti: kaks inglise ja saksa keelest masina ning kaks inimese tõlgitud teksti. Ülesandeks oli arvata ära, milliste tekstide puhul on tegemist masintõlkega ja millised on inimese tõlgitud. Tulemuseks oli, et kõik 50 inimest vastasid õigesti. See küsimus andis kindlust – inim- ja masintõlge erinevad veel tublisti.

Võrdluses inglise ja saksa keelest tõlkimisel selgus veidi üllatavana, et Google Translate jätab tõlkimata ingliskeelsest tekstist rohkem sõnu kui saksakeelsest. Ometi võiks eeldada, et ingliskeelseid alustekste on rohkem, mistõttu peaks masintõlkel olema rohkem võimalusi eri alustekste võrrelda. Ingliskeelsest tekstist jäi tõlkimata 20 sõna ehk umbes 2,5% kogu sõnade arvust. Saksa keelest eesti keelde tõlkimisel jätab Google Translate tõlkimata või pakub vasteks ingliskeelse sõna 17 korral, mis moodustab ligikaudu 1,4% kogu tekstist.

Töö koostamise käigus hakkas aga silma veel üks huvitav asjaolu, mida algselt ei olnudki plaanis uurida. Nimelt pakkus Google Translate nii inglise kui ka saksa keelest tõlkides ootamatult vasteks tihti soomekeelseid sõnu. Põhjus võib olla eesti ja soome keele suguluses, mistõttu

masinal ilmselt eestikeelsete tekstide hulgast vaste otsimine ei õnnestu ning ta otsib seejärel mõnest teisest keelest võimalikult lähedase vaste. Inglise keelest tõlkides pakkus masintõlge kaheksa soomekeelset vastet ning saksa keelest tõlkides kolm.

Esines ka sõnale täiesti väära tähenduse andmist. Selliseid saksa-keelseid sõnu leidis kümnel korral ning ingliskeelseid viiel. Ohtralt esines sõnajärvevigu, ent see on loomulik, sest eesti, inglise ja saksa keeles on lauseliikmete järjekord lauses erinev ning kuna tõlkeprogramm vaatab enamasti iga sõna eraldi, arvestamata konteksti, on vead kerged tekkima. Kõige sagedamini esile kerkinud probleem oli siiski käändsõnafraasi sobimatu ülesehitus, mis tuleneb ilmselt sellest, et tõlkeprogrammil on suuri raskusi sõnaliikide äratundmisega. Kuna eesti keeles on 14 käänet, saksa keeles neli ning inglise keeles ainult kaks, oli Google Translate tihti hädas võrreldavatest alustekstidest õige vaste leidmisega. Siinkohal ei saa öelda, et tõlge ühest keelest oleks parem kui teisest, sest masintõlge eksis mõlema puhul mitu korda. Näiteks oli masintõlkele probleemiks käändsõnafraasi osiste ühildumine arvus ning sõnade omavaheline kontekstiline seostumine, mis toob taas kord välja masintõlke miinuse – see tõlgib iga sõna eraldi, mitte teksti kui tervikut.

Viimasest tõigast tulenevalt tekkis ehk veidi ettearvatavam probleem – sünonüümide kasutamine. Mõlemast keelest tõlkides tegi Google Translate umbes sama palju vigu, andes sõnale vasteks tähenduselt küll õige, kuid konteksti sobimatu vaste, mis muutis saadud laused arusaamatuks ning tihti isegi naljakaks. Näiteks ingliskeelne sõna *poke* peaks tähendama pistmist või lööki/kolakat ja kui sobivaks tõlkeks oleks *Tahad kolakat saada?*, andis Google Translate vasteks hoopis *Ma annan sulle selline pistma!*

Kokkuvõtvalt ei saa öelda, kas Google tõlgib paremini inglise või saksa keelest, sest vigade arv oli mõlemas tekstis ligilähedane ning olulisi erinevusi ei esinenud. Võrreldes aga Bing Translate'i ja Google Translate'i, kerkisid vead rohkem esile kui saksa ja inglise keele võrdlusel. Näiteks oli tõlkimata jäetud sõnu Google'i tõlkes 24 ning Bingi tõlkes 29. Tõlkimata jäetud sõnu üksikult sisestades tõlkis Google neist ära 87,5% ning Bing kõigest 31%. See näitab, et Google Translate on võimekam kui Bing Translate. Sõnale andis vale tähenduse Google Translate 32 korral, Bing Translate aga 41 korral. Üks huvitavamaid tõlkevigu oli Bing Translate'i tõlkes see, et nimele Heido pakuti vasteks Andrus. Ka verbi pöördeliste vormide ning nimisõnade käändevormide puhul edestas Google Translate Bingi mitmekordselt. Lisaks torkas

silma kolmekordne erinevus suure ja väikese algustähe kasutamisel. Nimelt eksis Google Translate siin ainult viiel korral, Bing Translate'i eksimuste arv oli lausa viisteist. Bingi eksimuste arvu suurendas tunduvalt lause keskel esineva nimisõna arusaamatutel põhjustel suure algustähega kirjutamine. Ka stiililiselt andis Google Translate tihti palju paremaid vasteid kui Bing Translate, kuigi mõlemal tõlkeprogrammil on suuri raskusi värvikate väljendite tõlkimisega. Näiteks on Raul Rebase kasutatud väljend *kulda pasandav eesel* Google Translate'i tõlgituna *shitting kuld on eesli* ning Bing Translate annab vasteks *eesli ja situb kulla*. Niisiis võib öelda, et kui tuleks valida Google'i ning Bing Translate'i vahel, oleks ilmselt parema tulemuse saamiseks arukas kasutada Google Translate'i. Selle tõlkeprogrammi paremuse on taganud kindlasti suurem alustekstide maht, pikem kasutamisaeg, millest tulenevalt on antud rohkem tagasisidet ning on olnud võimalusi programmi parandada.

Praeguse infoühiskonna liikmed tahavad saada infot kõikvõimalikes keeltes. Viimasel ajal on märgata suundumust, et eesti noor ei võta emakeeleõpet enam tõsiselt, sest peamised infovood liiguvad maailmas teistes keeltes ja globaalset konteksti arvestades võib tunduda mõistlikum õppida inglise, saksa, hiina, hispaania või portugali keelt. Siin võikski statistilised masintõlkeprogrammid eesti keelt tublisti aidata, sest tõlkeprogrammide arenguga kasvab ka nende kvaliteet. Kui ühel hetkel on saavutatud kõrgeim võimalik kvaliteet, ei ole meil enam vaja eesti kirjakeelele eelistada võõrkeeli, sest kogu maailma info jõuab meieni meie emakeeles. Selleks aga, et tõlkeprogrammid areneksid, peaksid ka eestlased oma panuse andma, avaldades internetis rohkem eestikeelset teksti, mis on n-ö käsitsi tõlgitud ka teistesse keeltesse. See on mõlemapoolne võit – programmi kvaliteet paraneb ja eesti keel elab edasi tugevamana kui kunagi varem.

K e e l e n õ u a n n e

Nimisõnafraasi sõnajärjest

Mati Erelt

Tartu ülikooli emeriitprofessor

Nimisõnafraas on nimisõnalisest põhjast ja selle laienditest ehk täienditest koosnev fraas. Täiendi põhiliigid on: omadussõnaline täiend, nt *väike maja*, nimisõnaline täiend omastavas käändes, nt *venna maja*, ning määrustäiend (osa määruse vormis täiendeid), nt *maja mere ääres*.

Nimisõnafraasis on tihtipeale rohkem kui üks täiend. Omastavas käändes nimisõnaline täiend võib omakorda toimida põhjana ja omada täiendeid, nt *minu venna maja*. Peale selle võib ka ühel põhjal olla mitu täiendit, nt *venna väike maja mere ääres*. Nimisõnafraasi sõnajärjest rääkides tuleb seega eraldi vaadelda täiendi asendit iseseisva põhja suhtes, täiendi asendit täiendiks oleva põhja suhtes (s.o täiendi täiendi asendit) ja sõltumatute täiendite järjestust.

Täiendi asend põhja suhtes

Omadussõnalise täiendi normaalasend on nimisõna ees. Järelasendit kasutatakse täiendi esiletõstmiseks, peamiselt ilukirjanduskeeles ja emotsionaalses kõnekeeles, nt *Meri, suur ja sügav, ei anna oma saladusi välja. Riina kallid, anna mulle andeks*. Ainuvõimalik on järelasend, kui põhjaks on (nimisõnaline) asesõna, nt *Miski inimlik pole meile võõras*.

Nimisõnaline täiend omastavas käändes on alati oma nimisõnast põhja ees. Keeleuendaja Johannes Aavik tahtis küll juurutada eesti keeles inglispärast *no-genitiivi*, nt *maja no vend?* = *venna maja*, kuid see ei läinud läbi.

Määruse vormis täiendeid (nimisõna käändevorme, nimisõna ja kaassõna ühendeid ja mõningaid määrsõnu) on kahesuguseid. Osa puhul domineerib selgelt omaduse tähendus – nad ei vasta määruse küsimusele, vaid üksnes küsimusele *missugune?*, neid on võimalik lauses ümber tõsta öeldistäiteks või seisundimääruseks. Selliseid määruse vormis täiendeid loetakse omadussõnaliste täiendite hulka kuuluvaiks ja nad paiknevad nimisõna ees, *head tõugu hobune (hobune on head tõugu)*, *stressis mees (mees on stressis)*, *abielus naine*, *rauast uks*, *naerul suu*, *rinnuni rohi*, *lasteta perekond*, *nokaga müts*; *raagus puu*, *ammuli suu*, *omaette tuba*.

Teine osa määruse vormis täiendeid on selliseid, millel on ka määruse tähendus (koha, aja, otstarbe vms tähendus), nt *kiri sõpradelt*, *tööstaaž õpetajana*, *usk tulevikku*. Sellised määruse vormis täiendid, mida nimetataksegi määrustäiendeiks, asetsevad enamasti nimisõna järel, kuid vähe pole ka eestäiendeid, nt *välismaale sõitja*, *kaugelt külalised*.

Kui määrustäiendil on samatähenduslik vaste omastavas käändes eestäiendi kujul, siis tuleks eelistada viimast. Eriti kehtib see alaleütlevas või saavas käändes otstarbetäiendite, ka mitmete seestütlevas, sisseütlevas vm käändes täiendite kohta, mille kasutuse taga on aimatav vene keele mõju. Nt

tellimus piletitele, *sooduspakkumine välisvärvidele* – parem: *piletitellimus*, *välisvärvide sooduspakkumine*; *tagatis eduks*, *sanatoorium südamehaiguste raviks*, *segu hautise valmistamiseks* – parem: *edu tagatis*, *südamehaiguste sanatoorium*, *hautise valmistamise segu*; *piletid teatrisse* – *teatripiletid*; *esimene osa kirjutisest*, *visioon tulevikust* – parem: *kirjutise esimene osa*, *tulevikuvision*; *konsultant karjääri alal* – parem: *karjäärikonsultant*.

Samas ei tohiks laskuda teise äärmusse ning kõiki neid määrustäiendeid, mille asendamine omastavalise täiendiga võimalik on, täiesti vältima hakata. Määrustäiendi asendamisel omastava käändega tuleks siiski jälgida, et see ei põhjustaks arusaamisraskusi. Nii ei ole näiteks nimetust *Eesti instituut Soomes* mõtet asendada nimetusega *Eesti Soome instituut*, sest nii muutuks selge segaseks. Võimalik on küll nii *Eesti Vabariigi Helsingi suursaatkond* kui ka *Eesti Vabariigi suursaatkond Helsingis*. Esimest tuleks eelistada juhul, kui terve nimetus toimib täiendina, nt *Eesti Vabariigi Helsingi suursaatkonna töötajad*.

Määrustäiendi kasutamise võimalus oleneb sellestki, kas seda kasutada väljaspool lauset või lauses. Näiteks kaubaetiketil on päris kohane lisada kauba üldnimetusele otstarve või adressaat määrustäiendina, sest nii tuleb kõige olulisem info hästi esile, nt *šampoon kuivadele juustele*,

*määre soolatüügaste kuivatamiseks, imerohi saja haiguse vastu jne. Kui aga kasutada määrustäiendiga ühendeid lauses, muutub lause kohmakaks. Seetõttu ei öelda *Pesin oma juukseid šampooniga kuivadele juustele*, vaid *Pesin oma juukseid kuivade juuste šampooniga*; mitte *Määrisin soolatüükaid määrdega soolatüügaste kuivatamiseks*, vaid *Määrisin soolatüükaid nende kuivatamise määrdega*.*

Täiendi täiendi asukoht

Täiend paikneb vahetult oma põhja kõrval (ees või järel). Kui omastavas käändes nimisõnalisel täiendil on omakorda määruse vormis täiend, siis ei saa seda panna vahetult omastavalise täiendi järele ega ka viimase põhja järele, vaid üksnes omastavalise täiendi ette, kujul või omastavasse käändesse panduna, nt mitte *tööleasumise sellele ametikohale põhjus*, ega *tööleasumise põhjus sellele ametikohale*, vaid *sellele ametikohale tööleasumise põhjus*, mitte *telegrammi ema käest sisu*, vaid *ema telegrammi sisu*. Erandiks on olevas käändes või *kui*-lisand, mis võib olla omastavalise täiendi ja selle põhja vahel, nt *eesti keele võõrkeelena osakond* – *eesti keele kui võõrkeele osakond*.

Tavalisim eksimuse on määrustäiendi paigutamine omastavas käändes täiendi põhja järele, nagu eespool toodud näitelause *tööleasumise põhjus sellele ametikohale* või näites *Juhani mahetalu rajamise plaan Põlvamaale*. Kui esimese näite puhul on viga kergesti parandatav sõnajärje muutmisega, siis teises näites tekitaks määrustäiendi *Põlvamaale* sõnavormi *rajamise* ette tõstmine täiendite kuhjumise ega teeks asja suurt paremaks. Niisugusel juhul tuleks muuta tarindit nii, et täiendeid oleks vähem. *mine*-täiendit annab tavaliselt muuta verbivormiks ja täienditarindit lauselühendiks või kõrvallauseks. Nt

Juhani mahetalu rajamise plaan Põlvamaale → *Juhani plaan rajada mahetalu Põlvamaale*.

Tulekahju põhjuseid uurinud eksperdid osutasid tulekahju tekkimise võimalusele elektrilühisest. → *Tulekahju põhjuseid uurinud eksperdid osutasid võimalusele, et tulekahju tekkis elektrilühisest.*

On muidki võimalusi. Vahel on omastavalise täiendi põhi tühisõna, mille võib lihtsalt ära jätta. Nt

Erinevaid arvamusi kutsus esile kunstiteose esteetiline mõju küsimus inimesesse. → *Erinevaid arvamusi kutsus esile kunstiteose esteetiline mõju inimesesse.*

Vahel takistab määrustäiendit omastavalise täiendi ette nihutamast asjaolu, et viimane on oma põhjaga liitsõnaks vormistatud. Sel juhul võiks selle lahku vormistada. Nt

üleminekuperiood plaanimajanduselt turumajandusele → plaanimajanduselt turumajandusele ülemineku periood.

Täiendit ei maksaks põhjast lahutada ka kiiluga. Nt

Töötingimuste konfidentsiaalsuse – selle hulka kuulub ka palganumber – nõue on kirjas kodukorras. → Töötingimuste konfidentsiaalsuse nõue, mis hõlmab ka palganumbrit, on kirjas kodukorras.

Samamoodi kui omastav täiend käitub ka tagasõnaga seostuv nimi-sõna omastavas käändes. Selle nimisõna täiendit ning kiilu ei saa samuti paigutada nimisõna ja tagasõna vahele. Enamasti peetakse ebasoovitavaks ka täiendi asendit tagasõna järel, kuid seda ei tasuks siiski veaks lugeda. Nt

Muudatus tehakse õhtuse Tallinna rongi hilinemise Tapale tõttu. → Muudatus tehakse õhtuse Tallinna rongi hilinemise tõttu Tapale. → Muudatus tehakse õhtuse Tallinna rongi Tapale hilinemise tõttu.

Kandidaadi (selle esitas Reformierakond) poolt hääletas enamik saadikuid. → Reformierakonna esitatud kandidaadi poolt hääletas enamik saadikuid.

Omastavas käändes täiendi ja tema põhja vahele ei ole soovitatav panna ka täiendi juurde kuuluvat relatiivlauset. Kui täiend algab relatiivlausele viitavate asesõnadega *selle, sellise* vms, siis pannakse relatiivlause omastavas käändes täiendi põhja järele. Nt

Avalduses tuleb märkida selle panga, kus konto on avatud, nimetus. → Avalduses tuleb märkida selle panga nimetus, kus konto on avatud.

Kui pealauses asesõnalist vastet pole, siis peaks loobuma kas a) omastavas käändes täiendist või b) relatiivlausest. Nt

- (a) *Suurema osa liikumispuudega inimeste, kelleks mõnes mõttes pimedaid võib pidada, igapäevane elu on palju proosalisem. → Suuremal osal liikumispuudega inimestel, kelleks mõnes mõttes pimedaid võib pidada, on igapäevane elu palju proosalisem.*
- (b) *Viru-Nigula valla üldplaneeringu, mis määrab peamised valla arengusuunad, koostamine võib lõpule jõuda veel sel aastal. → Viru-Nigula valla peamisi arengusuundi määrava üldplaneeringu koostamine võib lõpule jõuda veel sel aastal.*

Kui relatiivlause põhjal on tagasõna, siis järgneb relatiivlause tagasõnale, kusjuures asesõnade *see*, *selline* vms kasutamine pole tingimata vajalik. Nt

(Selle) mehe poolt / Mardi poolt, kes on tuntud oma äärmuslike vaadete poolest, ma küll ei hääleta.

Mitmesuguseid võimalusi selleks, kuidas vältida konstruktsioone, kus täiendi täiend paikneb vales kohas, pakub Ellen Uuspõllu ja Argo Mundi¹ „Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale” (Tartu 2006).

Täiendite järjestus

Täiendite järjestus oleneb täiendi funktsioonist. Määratlevad täiendid (artiklilaadsed näitavad asesõnad *see*, *too* jms, hulka piiritlevad sõnad *kõik*, *terve*, *kogu* jms, ka põhiarvud) on põhisõnast kaugemal, seejuures *kõik*, *terve* ja *kogu* kõige kaugemal, s.o fraasis esimesel kohal; kirjeldavad täiendid aga paiknevad põhisõnale lähemal, nt *see väike poiss*, *need kaks väikest poissi*, *kõik need ilusad asjad*, *kogu see sõbralik seltskond*. Täiendid, mis on ühtaegu nii määratlevad kui ka kirjeldavad (järgarvud vm järjestussõnad, nt *esimene*, *teine*, *viimane*, ülivõrde vormid, nt *kõige pikem*, omadussõnalised näitavad asesõnad *selline*, *niisugune* jm), paiknevad harilikult ka lauses määratlevate ja kirjeldavate täiendite vahel, nt *see esimene ebaõnnestunud katse*, *need kõige paremad Saksa lambakoerad*.

Selles järjestuses esineb siiski kõikuvusi. Nii on üsna vaba põhiarvu ja järjestussõna omavaheline järjestus, nt *viis viimast ~ viimased viis lehekülge*, *kümme esimest ~ esimesed kümme minutit*. Kõikuv on omastavas käändes täiendi asukoht. Omastavaline täiend võib olla nii kirjeldav täiend (liigitäiend), vastates küsimusele *missugune?*, nt *Saksa lambakoer*, kui ka määratlev täiend (omajatäiend), vastates küsimusele *kelle? mille?*, nt *Jaani maja*. Selge liigitäiend paikneb vahetult põhisõna ees, ka lähemal kui omadussõnaline täiend, nt *targad Saksa lambakoerad*, *suurepärane geograafia sõnastik*. Omajatäiend on aga põhisõnast kaugemal, nt *Jaani uus maja*. Kui omastava liigilisus pole kuigi ilmne, võib omadussõnalise ja omastavas käändes täiendi järjestus vahelduda, nt *luksuslikud Fazeri ~ Fazeri luksuslikud šokolaadikarbid*.

¹ Tänan Argo Mundi ka mitmete siinsesse kirjutisse soovitatud näidete eest.

Kas *vanillsuhkur* või *vanillisuhkur*?

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” annab vanilliga¹ (või vanilliiniga) maitsestatud suhkrut märkiva sõna kujuks *vanillsuhkur*. Samas on igapäevases keelekasutuses levinud ka *vanillisuhkur*. Teiste analoogsete nimetuste *küüslaugusool*, *sidrunipipar*, *apelsinisuhkur*, *konjaki-sinep*, *ürdiädikas* taustal tekitab see küsimuse täiendsõna käände kohta: kas nimetav kääne on ikka õigustatud?

Kuidas liitub täiendsõna toidunimetustes?

Kui liitsõna täiendsõna väljendab ainet või materjali ning põhisõna on liitsõna sisuliseks keskmeks, on täiendsõna nimetavas käändes: *kipsplaat*, *paberkäterätt*, *õlgkübar*. Samas on toidunimetustes (ja jooginimetustes) harilikum omastavaline liitumine²: *apelsinijook*, *kapsahautis*, *kartulipuder*, *koorejätis*, *kurgisalat*, *lambaraguu*, *maksapasteet*, *piimatoit*, *pipranaps*, *riisivorm*, *seapraad*, *sibulaklops*, *taimetoit* 'taimedest valmistatud toit' (vrd *taimtoit* 'taimed toiduna'), *tangupuder*, *vanilliliköör*, *õunamoos*.

Siiski on varem toidusõnades mõnel juhul soovitatud eelistada nimetavalist liitumist. Seesuguseid näiteid on Johannes Aavikult³ *maasikjätis*, *safransai* (nüüdiskuju on *safran*), *suhkurkoogid*, *šoko-*

¹ NB! Õige kirjakuju on *vanill*, mitte *vanilje*.

² Vt nt Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Koostanud Johannes Aavik. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1936, lk 20, 407; Arnold Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder. Tartu, 1967, lk 31–32; Johannes Valgma, Nikolai Rimmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. tr. Valgus: Tallinn, 1970, lk 312; Valter Tauli, Eesti grammatika I: Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus, 1972; Eduard Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile. 6. tr. Tallinn: Valgus, 1973, lk 168; Elmar Elisto, Õigest keelest, tervest meelest. Keelelisi küsimusi II. Tallinn: Eesti Raamat, 1976, lk 67.

³ Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Koostanud Johannes Aavik. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1936, lk 20, 407.

laadkompvek, veinkompvek. Ka on varasemates õigekeelsussõnaraamatutes esitatud nimetavalise liitumisega toidusõnu rohkem. Näiteks annab 1925–1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat” (EÕS) sõnad *mesikook* (sks *Honigkuchen*), *pekkkook* (sks *Speckkuchen*), *petersellkaste*, *piimkohv* (sks *Milchkaffe*), *piparkook*⁴, *riistoit*, *räimkook*, *räimkotlett* (nüüdiskuju *kotlet*), *safransai*, *seensalat*, *seensoust* = *seenkaste* (sks *Pilzsoss*), *sidrunkaste*, *sidrunvõõp*, *sinepkaste*, *sinkkotlett*, *sinkvorm*, *sinkvorst* (sks *Schinkenwurst*), *suhkurmaiustis*, *verivorst*⁵, *verileib* = *verikäkk*. Sama sõnaraamatu 1937. aastal ilmunud III köites on fikseeritud ka *vanillsuhkur*. Järgnevates õigekeelsussõnaraamatutes on omastavaline liitumine nimetavalise enamasti välja vahetanud, vaid mõni seesuguse liitumisega toidusõna on püsima jäänud või ka lisandunud, nt *mesikook* (ka *meeekook*), *piparkook*, *sinkvorst*, *sültvorst*, *verikäkk*, *verileib*, *verivorst*, *vanillsuhkur*.

Toidunimetuste seas on palju selliseid liitsõnu, kus täiendsõna ütleb, millest põhisõnaga märgitud söök või jook (*vorst*, *püree*, *kreem*, *salat*, *mahl*) on tehtud (täiendsõna väljendab peamist koostisosa või olulist lisandit), nt *juustuvorst*, *kartulipüree*, *kohupiimakreem*, *leivakali*, *mustasõstramahl*, *peedisalat*, *saiapuding*, *sibulapirukas*, *sprotipasteet*, *äädikamarinaad*. Samas on ka toidusõnu, kus põhisõnaks on konkreetne toiduaine (*kurk*, *kilu*, *õun*, *sinep*, *mesi*) ja täiendiks seda maitsestav lisand, nt *piprakurk*, *vürtsikilu*, *kaneeliõunad*, *köömnekartulid*, *pähklišokolaad*, *sellerisool*, *tillimajonees*, *meesinep*, *ingverimesi*, *apelsinisuhrur*. Mõni seesugune liitsõna võib olla mitmetähenduslik. Näiteks *küüslauguõli* ja *basiilikuõli* võivad märkida õli, mis on valmistatud vastavalt küüslaugust ja basiilikust, kui ka toiduõli (päevalilleõli vm), mis on maitsestatud küüslaugu või basiilikuga.

Kuidas mõjutab täiendsõna häälikuline ehitus liitumist?

Vanillsuhkru puhul tuleks tähelepanu pöörata ka sõna *vanill* häälikulisele ehitusele. *Vanill* on kahe silbiline III-välteline kaashäälikuga lõppev võõrsõna, kus rõhk on lõpus. Sellised võõrsõnad võivad kalduda liituma

⁴ Julius Mägiste järgi (vt *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. 7, Piirask-raba. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000) lähtub *piparkook* keskalamsaksa sõnast *peper-koke*.

⁵ Mõnede kahe silbiliste *i*-lõpuliste sõnade nagu *veri* ja *mesi* tavalisest rohkemas nimetavalises liitumises näeb Rein Kull (vt *Keel ja Kirjandus* 1966, 5, lk 291) omaaegse liitumise jäänukit.

nimetavaliselt ka juhul, kui tavapärase on omastavaline liitumine. Peale foneetiliste tegurite võivad selliste liitsõnade struktuuri olla mõjutanud ka teised keeled, eeskätt saksa keel, vrd nt *vanillsuhkur* ja *Vanillezucker*, *karamellkreem* ja *Karamellecreme*, *dessertlusikas* ja *Dessertlöffel*.

Rein Kull⁶ on ligi pool sajandit tagasi analüüsinud vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele. Selliseid võõrsõnu, mis kipuvad liituma nimetavakujuliselt, on Kulli järgi väga palju ja neid seob teatav häälikulise ehituse sarnasus. Põhimassi annavad kahe- ja enamasilbilised võõrsõnad, mille rõhk on viimasel silbil. Ühe suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnalise esikomponendi lõpus on pikk vokaal. Toidusõnadest on sellised näiteks *dieet*: *dieetjogurt*, *-leib*, *-muna*, *-ravi*, *-sai*, *-toit*, *-toitlustus* (omastavaga *dieediarst*⁷, *-õde*, *-päev*) ja *biskviit*:- *biskviitkook*, *-tort* (omastavaga *biskviiditainas*). Struktuuri poolest võiks siia kuuluda ka *kaneel*, kuid nii ÕSis esitatud kui ka tegelikus tarvituses käibivad liitsõnad on omastavalise liitumisega: *kaneelijogurt*, *-kook*, *-kukkel*, *-küpsis*, *-lõõts* '(kaneelisa)', *-rull*, *-sai*, *-suhkur*, *-õunad*.

Teise suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnaline esikomponent lõpeb pika kaashäälikuga või kaashäälikuühendiga. Kokandussõnadest on sellise struktuuriga näiteks *vanill*, *karamell* ja *dessert*. Osa *dessert*-sõnu on ÕSides olnud muutumatult nimetavalise liitumisega: *dessertlimonaad*, *dessertpuuvili*, *dessertvein*, *dessertõun*. Mõne sõna liitumine on kõikunud: EÕSis olid omastavaliselt *desserdinuga*, *-taldrik*, samuti 1960. a ÕSis: *desserdilusikas*, *-nuga*, *-taldrik*, 1976. a ÕSis (ja järgnevates) aga jälle nimetav: *dessertkahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*. Tegelikus tarvituses (Google'i põhjal) on valdav nimetavaline liitumine: *dessertlusikas* 372 kasutusjuhtu (*desserdilusikas* 28), *dessertkahvel* 150 (*desserdikahvel* 15), *dessernuga* 105 (*desserdinuga* 4), *dessertaldrik* 234 (*desserditaldrik* 36). Seega toetab kasutus nende sõnade esitamist ÕSis nimetavalisena.

Nagu Rein Kulli on öelnud, tuleb täiendsõna vormitüübimõju selgesti esile, kui asendada nt *dessert*-liitsõnades võõrsõnaline esikomponent omasõnaga *järelroog* või *magustoit*. Vastupidi *dessert*-liitsõnade kalduvusele saaks nende rakendamisel ühtlase omastavalise liitumisega

⁶ Rein Kull, Vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele. – Keel ja Kirjandus 1966, 5, lk 284–294.

⁷ 1960. ja 1976. a ÕSis olid *dieediarst* ja *-õde* nimetavalise liitumisega. Tegelik tarvitus on sõnuti erinev: *dieetarst* 376 ja *dieediarst* 73, *dieediõde* 202 ja *dieetõde* 142.

sarja: *järelroakahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*; *magustoidukahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*.

Karamell-liitsõnu on ÕSides vähe ja need on fikseeritud nimetavalisena: *karamellkissell*, *-kompvek*, *-kreem*. Nüüdistarvitus on suurem osa nii vanemaid kui ka uuemaid liitsõnu omastavalise liitumisega: *karamellijäätis* 598 kasutusjuhtu (*karamelljäätis* 15), *karamellikaste* 632 (*karamellkaste* 329), *karamellikook* 568 (*karamellkook* 79), *karamellikreem* 564 (*karamellkreem* 221), *karamellipuding* 225 (*karamellpuding* 27). Erandiks on *kissell*, kus nimetavaline liitumine on ülekaalus (kas oma rolli mängib ka häälikuline külg – mõlema sõna lõppsilbi riimumine?): *karamellkissell* 607 kasutusjuhtu ja *karamellikissell* 211. Tegelikule keeletarvitusel toetudes võiks kinnistunud nimetavalise liitumise *karamellkissell* kõrval anda ÕSis ka süsteempärase, toidusõnadele omase omastavalise liitumise *karamellikissell* (nagu *marja-*, *piimakissell*). Teised analoogsed näitesõnad võiks tegelikku kasutust arvestades vormistada üksnes omastavalisena: *karamellikaste*, *-kreem* nagu *hapukoorekaste*, *pähklikreem*.

Vanill-sõna puhul on ÕSides valdav olnud omastavaline liitumine: *vanillijäätis*, *-kaste*, *-kohupiim*, *-kreem*, *-kuivik*, *-küpsis*, *-piim*, *-sai*. Nimetavalisena on fikseeritud vaid *vanillsuhkur*. Ka tegelik tarvitus näitab omastavalise liitumise eelistust: *vanillijäätis* 571 kasutusjuhtu (*vanilljäätis* 17), *vanillikaste* 568 (*vanillkaste* 10), *vanillikreem* 579 (*vanillkreem* 5), *vanillikohuke* 240, *vanillikohupiim* 227, *vanillipuding* 273 (viimasel kolmel sõnal nimetavalise liitumisega rööbikud puuduvad). Peaaegu ühepalju omastavalise ja nimetavalise liitumise näiteid annab liitsõna, mis on moodustatud sõnadest *vanill* ja *suhkur*: *vanillisuhkur* 656 ja *vanillsuhkur* 681.

Viimastesse õigekeelsussõnaraamatutesse (ÕS 1999, ÕS 2006) on *vanillsuhkru* kõrvale lisandunud teisigi maitseainesegusid: *küüslaugusool*, *sellerisool*. ÕS 2013 sõnakandidaadid on *kaneelisuhkur*, *sidrunipipar*, *ürdisool*. Kaupluste riulitelt leiab lisaks nt *küüslaugupipra*, *sibulasoola*, *sidrunisuhkru*. Kõigis neis liitsõnades on täiendsõna omastavas käändes. Arvestades toidusõnade üldist liitumistava ja võõrsõna *vanill* liitumistendentsi, on õigustatud keeles kinnistunud nimetavalise liitumise *vanillsuhkur* kõrval esitada õigekeelsussõnaraamatu järgmises trükis omastavaline *vanillisuhkur*.

Ü l e v a a d e

- - - - -

Keeleoskusnõuded Eesti lähiriikides

Ilmar Tomusk

keeleinspektsiooni peadirektor

Eesti naaberriigid reguleerivad sisserändajate keele-elu omamoodi, lisaks kodakondsuse ja pikaajalise elamisloa keelenõuetele on olulised keeleseaduse regulatsioonid ja vahel ka töölase keeleoskuse nõuded.¹

Maailmas on veidi alla kahesaja riigi, lisaks veel tosinkond tunnustamata või osalise tunnustusega riiki (nt Palestiina) ning ligi kuuskümmend riikidega seotud eristaatusega territooriumi (nt Fääri saared, Hongkong). Keeli on aga Ethnologue'i maailma keelte andmebaasi andmetel üle 7000. Seega ei ole maailmas tõenäoliselt ühtegi riiki, kus räägitaks ainult üht keelt. Näiteks elab Eestis rahvaloenduse andmetel enam kui saja erineva keele kõnelejaid, Euroopas räägitakse umbes 230 keelt, Aafrikas on kõneldavaid keeli umbes 2100.

Tavaliselt on üks riigi territooriumil kasutatavaist keeltest ajaloolistel, poliitilistel, demograafilistel jm põhjustel teistest tähtsam, seda keelt nimetatakse riigikeeleks või ametlikuks keeleks. Riigiti on keelte staatuse ja kasutamise regulatsioon siiski väga erinev. Nii on Eestis üks riigikeel, Soomes kaks (soome ja rootsi keel), Šveitsis neli (saksa, prantsuse, itaalia ja retoromaani). Lõuna-Aafrika Vabariigis on ametlikke keeli koguni 11 (afrikaani, inglise, ndebele, põhja-sotho, sotho, svaasi, tsvana, tsonga, venda, koos ja suulu). Ameerika Ühendriikides aga riigikeelt või ametlikku keelt föderaaltasandil määratud ei ole, kuigi enam kui 80% ameeriklastest oskab inglise keelt ja paljud sooviksid,

¹ Oma riigi keele- ja kodakondsuspoliitika kohta tegid täpsustusi Läti riikliku keelekeskuse asedirektor dr Agris Timuška, Leedu riikliku keeleinspektsiooni direktor Donatas Smalinskas ning Uppsala ülikooli professor dr Raimo Raag.

et inglise keel oleks riigikeel. USA keelterikkusest annab tunnistust kas või see, et autojuhieksamit saab seal sooritada 45 keeles.

Nüüd aga tuleme laiast maailmast Eestile lähemale ja vaatleme Eesti ja meie lähemate naaberriikide keelepoliitikat nii kodakondsuse ja pikaajalise elamisloa taotleja kui ka sellise inimese seisukohalt, kellel on kavas mõnes kõnealus riigis tööd otsida.

Aeg-ajalt võib mõne rahvusvahelise organisatsiooni või Eesti naaberriigi ametlikest avaldustest lugeda, justkui oleks Eestis kehtestatud kodakondsuse taotleja või töötaja keelenõuded enneolematult ebaõiglasel ning need tuleks tühistada. Selleks pole siiski mitte mingit põhjust. Esiteks ei ole keeleoskuse nõue välja mõeldud mitte inimeste kiusamiseks, vaid selleks, et end riigiga tihedamalt siduda otsustanud isik oleks tööturul konkurentsivõimeline ning oma eluga iseseisvalt hakkama saaks. Teiseks nõuavad nii kodakondsuse ja pikaajalise elamisloa taotlejatelt kui ka töötajatelt riigikeele oskust ka paljud teised riigid, sealhulgas needki, kes Eesti nõuete suhtes kriitilisi märkusi on teinud.

Eesti Vabariik

Nagu juba eespool mainitud, on Eesti riigikeel eesti keel, nii on see kirjas põhiseaduse kuuendas paragrahvis. Seda kordab ka keeleseaduse § 3 lg 1. Keeleseaduse § 1 järgi on seaduse peaesmärk arendada, säilitada ja kaitsta eesti keelt ning tagada eesti keele kasutamine peamise suhtluskeelena kõikides avaliku elu valdkondades. Kahe varasema keeleseadusega võrreldes on kehtivas seaduses suuremat tähelepanu pööratud eestikeelse asjaajamise ja teabe tagamisele, töötajate keeleoskuse nõuetele ning avaliku teabe eestikeelsusele.

Kehtiv keeleseadus jõustus 1. juulil 2011. aastal ja see on iseseisvuse taastanud Eestis juba kolmas. Esimene ehk Eesti NSV keeleseadus võeti Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumis vastu 18. jaanuaril 1989 ja see kehtis 1. aprillini 1995, teine keeleseadus kehtis sellest ajast kuni 2011. aasta 30. juunini.

Kodakondsuse taotleja keelenõuded on sätestatud kodakondsuse seaduses, mille § 8 lõike 1 järgi nõutakse kodakondsuse taotlejalt eesti üldkeele igapäevaeluks vajalikku oskust, mis vastab vähemalt keeleseaduses sätestatud B-1 tasemele. § 8 lõikes 2 on täpsustatud, et kodakondsuse taotleja saab hakkama enamikus igapäevaelu olukordades, oskab kirjeldada kogemusi, sündmusi, unistusi ja eesmärke ning lühidalt põhjendada ja selgitada oma seisukohti ja plaane, mõistab kõike

olulist endale tuttavalt teemal, nagu töö, kool ja vaba aeg, ning oskab koostada lihtsat teksti tuttavalt või enda jaoks huvipakkuval teemal.

Keeleoskus, mida kodakondsuse taotlejalt nõutakse, on võrreldav sellega, mida nõutakse näiteks bussi- ja trollijuhtidelt, müüjatelt ja teenindajatelt või päästetöötajatelt. Seetõttu nõutakse ka pikaajalise elaniku elamisloa taotlejatelt B1-tasemel keeleoskust. Välismaalaste seaduse §-s 234 nimetatakse keeleoskuse nõuet otsesõnu integratsiooni-nõudeks.

Riigi- või kohaliku omavalitsuse ametnikuna võib avaliku teenistuse seaduse § 14 lg 1 järgi teenistusse võtta vähemalt keskharidusega täieliku teovõimega Eesti Vabariigi kodaniku, kes valdab eesti keelt seadusega või seaduse alusel sätestatud ulatuses. Avaliku sektori töötajate keelenõudeid täpsustab keeleseaduse § 23 lg 1. Keeleoskuse nõuded on keeleseaduse § 23 lg 2 alusel kehtestatud erasektori töötajatele, kui see on õigustatud avalikes huvides, mille loetelu on esitatud keeleseaduse § 2 lõikes 2 (ühiskonna turvalisus, avalik kord, avalik haldus, haridus, tervishoid, tarbijakaitse ja tööohutus). Keeleseaduse § 23 lõigetes 1 ja 2 loetletud isikutelt nõutavad keeleoskuse tasemed sätestatakse valitsuse määrusega „Avalike teenistujate, töötajate ning füüsilisest isikust ettevõtjate eesti keele oskuse ja kasutamise nõuded”. Selle järgi nõutakse ametnikelt keeleoskust valdavalt tasemel C1 (kõrgtase), erasektoris on levinuim keeleoskuse tase B1 (algtase).

Keeleeksameid korraldab sihtasutus Innove Euroopa Nõukogu keeleõppe raamdokumendis kirjeldatud tasemetel A2, B1, B2 ja C1. Eksamil kontrollitakse keeleoskust nelja osaoskuse (lugemine, kirjutamine, kuulamine, kõnelemine) kaudu. Nii eksamid kui ka eksamielsed konsultatsioonid on tasuta. Eesti keele eksamit ei pea sooritama need isikud, kes on omandanud hariduse eesti keeles.

Venemaa Föderatsioon

Venemaa Föderatsiooni põhiseaduse § 68 järgi on riigikeel kogu Venemaa Föderatsiooni territooriumil vene keel. 20. mail 2005. aastal vastu võetud Venemaa Föderatsiooni keeleseaduse järgi peab riigikeel soodustama rahvuste vahelisi suhteid ühtses paljurahvuselises riigis. Vene keelt tuleb kasutada kõikides ametlikes valdkondades (õigusaktides, riigivõimuasutuste ja föderatsiooni subjektide ametiasutuste asjaajamises, kohtutes; Venemaa Föderatsiooni ning välisriikide kodanike, kodakondsuseta isikute ning ühiskondlike organisatsioonide suhtle-

misel riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutuste ning muude asutustega), kohanimes, ametlikel siltidel, viitadel, liiklusteabes ning reklaamis. Võõrsõnu võib keeleseaduse järgi ametlikus keelepruugis kasutada aga vaid juhul, kui vene keeles vastav omasõna puudub.

Seadus Venemaa Föderatsiooni rahvaste keeltest sätestab, et kõik Venemaa rahvaste keeled on võrdsed. Föderatsiooni subjektidel (vabariigid, kraid, oblastid jne, kokku on neid 83) on õigus võtta vastu õigusakte, mis kaitsevad kodanike õigust vabalt valida suhtluskeelt ning hariduse, kasvatus ja loomingulise tegevuse keelt. Nii Venemaa Föderatsiooni ametliku keele kui ka vabariikide ametlike keelte tähes- tikud põhinevad kirillitsal.

Seaduse järgi on Venemaa rahvastel õigus saada emakeelset põhi- haridust, riigivõimuorganites ja kohalikes omavalitsustes võib kasu- tada ka vabariikide ametlikke keeli. Seadus lubab ka paljudel muudel juhtudel kasutada vene keele kõrval Venemaal elavate väikerahvaste keeli, kuid tegelikkuses seda üldjuhul ei toimu.

Venemaa Föderatsiooni kodakondsuse taotleja peab kodakondsuse seaduse järgi oskama vene keelt, keelenõuded on kehtestatud eraldi määrusega. Kodakondsuse taotleja keeleksam on üpris raske. Avalda- tud näidisülesannete järgi otsustades tundub, et nii mõnigi keeletesti ülesanne vastab Euroopa Nõukogu keeleõppe raamdokumendi B2-tase- mele, mida Eestis nõutakse näiteks õpetajatelt, meditsiiniõdedelt või teistelt kõrg- või keskeriharidusega spetsialistidelt. Et Eestis nõutakse kodakondsuse taotlejalt eesti keele oskust tasemel B1, tuleb tõdeda, et Venemaal on see nõue ühe taseme võrra kõrgem.

Ka töö saamiseks peab Venemaal riigikeelt oskama. Venemaa Föde- ratsiooni riigiteenistuse aluste seaduse § 21 järgi peab riigiteenistuja olema Venemaa Föderatsiooni kodanik, kes valdab vene keelt. Kauban- duse ja teeninduse ning kommunaalmajanduse valdkonnas tegutsevad välismaalased peavad Venemaa Föderatsioonis viibivate välismaalaste õigusliku seisundi seaduse § 13 lg 1 järgi aga tööloa saamiseks sooritama vene keele algtaseme eksami (see nõue jõustus 1. detsembril 2012). Eksamid toimuvad peamiselt kõrgkoolide juures tegutsevates riiklikes eksamikeskustes, kus kontrollitakse nii suulist ja kirjalikku keeleoskust kui ka grammatikateadmisi. Eksam on tasuline ning maksab umbes 5000 rubla (u 126 eurot).

Nõutavat keeleoskust on võimalik tõendada ka haridust tõendava dokumendiga, mis kinnitab venekeelse hariduse omandamist vähe- malt põhihariduse tasemel. Kui keeletõend puudub, tööloa ei anta

või olemasolevat tööluba ei pikendata. Oma vene keele oskust ei pea tõendama need välismaalased, kelle päritoluriigi riigikeel on vene keel (Valgevene, Kasahstan, Kõrgõzstan, Tadžikistan) või endiste Nõukogude liiduvabariikide kodanikud, kui nad esitavad koolitunnistuse, millel kajastub läbitud vene keele õpe.

Soome Vabariik

Soome Vabariigi põhiseaduse § 17 sätestab, et Soome riigikeeled on soome keel ja rootsi keel. 6. juunil 2003. aastal vastu võetud keeleseaduse § 1 kordab põhiseaduse §-s 17 sätestatud, 2. paragrahvis aga sõnastatakse keeleseaduse eesmärk. Selleks on tagada põhiseadusega sätestatud igäihe õigus kasutada oma (soome või rootsi) keelt kohtus ja muudes ametiasutustes. Saami keele kasutamine on reguleeritud saami keeleseadusega, Ahvenamaa maakonna keelekasutust reguleerib Ahvenamaa omavalitsusseadus. Selle järgi on Ahvenamaal üks ametlik keel, milleks on rootsi keel. Paljudes asutustes võimaldatakse siiski ka soomekeelset asjaajamist ja suhtlemist.

Kahe riigikeelega Soome keelelise jaotuse aluseks on keeleseaduse § 5 järgi vald, mis võib olla kas ükskeelne või kakskeelne. Vald on kakskeelne, kui vallas on nii soome- kui ka rootsikeelseid elanikke ning vähemuse osakaal on rahvaloenduse andmetel vähemalt 8% või vähemalt 3000 inimest. Kakskeelne vald loetakse ükskeelseks, kui vähemuse esindajaid on rahvaloenduse andmetel alla 3000 isiku ja nende osakaal on langenud alla 6%.

Soomes on 336 valda, 2012. aastal olid neist 19 rootsikeelsed (16 Ahvenamaal), 30 valda olid kakskeelsed, neist 18 soomekeelse ja 12 rootsikeelse enamusega. Ülejäänud vallad on soomekeelsed.

Ka Soomes tuleb kodakondsuse saamiseks riigikeelt osata, et aga seal on kaks riigikeelt, piisab sellest, kui tõendada neist ühe oskust. Soome kodakondsuse § 13 lg 6 sätestab, et kodakondsuse taotlejal peab olema rahuldav soome või rootsi keele oskus või samal tasemel soome või soomerootsi viipekeele oskus.

Keeleoskust kontrollitakse ametlikul eksamil, eksamikorraldus on reguleeritud valitsuse määrusega. Eksamitel kontrollitakse suulist keeleoskust, kirjalikku keeleoskust ja kõneldust arusaamist ning keeleoskust hinnatakse hindega suurepärase (sm *erinomainen*), hea (sm *hyvä*) või rahuldav (sm *tydyttävä*), mida võib võrrelda Eestis varem kehtinud alg-, kesk- ja kõrgtasemega. Keeleeksam maksab 110 eurot.

Lisaks tavapärasele keeletunnistusele võib kodakondsuse taotleja tõendada oma keeleoskust ka koolitunnistustega, mis kinnitab soome või rootsi keele õppimist või hariduse või kutse omandamist soome või rootsi keeles.

Soome avalikud teenistujad, aga ka õpetajad ja koolijuhid, peavad kindlasti oskama soome või rootsi keelt. Peamine keel on siiski soome keel, õppeasutuste puhul on selleks asutuse õppekeel. Töötajad, kes töötavad kõrgharidust eeldavatel ametikohtadel, peavad kakskeelsetes ametiasutustes oskama elanikkonna enamuse keelt kõrgtasemel nii kõnes kui ka kirjas, teise keele puhul piisab rahuldavast keeleoskusest. Ükskeelsete ametiasutuste töötajad peavad oskama ametiasutuse keelt kõrgtasemel, teisest keelest peavad nad aga rahuldaval tasemel aru saama.

Erasektori töötajatele seadusega keeleoskuskõudeid kehtestatud ei ole, kuid isikutega suhtlevatelt töötajatelt (nt teenindajad, bussijuhid) nõuab tööandja alati ka soome või rootsi keele oskust, eelistatud on siiski soome keele oskus. Kui ametikoht eeldab tööandja arvates teatud tasemel soome keele oskust, on tööandjal õigus nõuda ka keeleoskust tõendavad dokumenti või keeleoskuse tõendamist eksamil.

Läti Vabariik

Läti Vabariigi põhiseaduse § 4 järgi on Läti riigikeel läti keel. Isik, kes valitakse Läti Vabariigi parlamenti (lt *Saeima*), peab põhiseaduse § 18 järgi andma vande, mille tekstis on ka kohustus kaitsta läti keelt kui riigi ainsat ametlikku keelt. 9. detsembril 1999 vastu võetud Läti keelseaduse eesmärk on seaduse § 1 järgi säilitada, kaitsta ja arendada läti keelt, säilitada rahva kultuurilist ja ajalooloolist pärandit ning soodustada vähemuste integratsiooni Läti ühiskonda.

Läti kodakondsuse seaduse § 12 järgi peab kodakondsuse taotlejal olema hea (ingl *fluent*) läti keele oskus. Seaduse § 20 järgi tähendab keele hea valdamine seda, et isik mõistab täielikult elukondliku ja ametliku sisuga teavet, suudab vabalt kõnelda ja vestelda elukondlikel teemadel ning vastata elukondliku sisuga küsimustele, loeb vabalt ja mõistab elukondliku sisuga juhendeid ja muid tekste ning on võimeline kirjutama essee etteantud elukondlikul teemal.

Läti keele eksamit ei pea sooritama need isikud, kes on omandanud põhi-, kesk- või kõrghariduse läti keeles. Immigratsiooniseaduse § 24 lg 5 alusel nõutakse läti keele oskust ka alalise elamisloa taotlejalt. Nõutav keeleoskuse tase on 2A, mis on võrreldav Euroopa Nõukogu

keeleõppe raamdokumendi tasemega B1, seega on see sama, mis Eestis. Keeleeksam maksab 10 latti (15 eurot). Eksamil kontrollitakse keeleoskust nelja osaoskuse (lugemine, kirjutamine, kuulamine, kõnlemine) kaudu.

Keeleseaduse § 6 alusel kehtestatakse läti keele valdamise ja kasutamise nõuded nii avaliku sektori (sh riigi ja kohaliku omavalitsuse enamusosalusega äriettevõtted) kui ka erasektori töötajatele. Kõik avaliku sektori töötajad peavad valdama läti keelt tööülesannete täitmiseks vajalikul tasemel, erasektori töötajatele kehtestatakse nõuded juhul, kui nad töötavad avalikes huvides (ühiskonna turvalisus, kõlblus, tervishoid, tarbijate ning töötajate õigused, tööohutus ning avalik haldus).

Täpsemad keeleoskuskõhõuded ning eksamikorraldus on reguleeritud valitsuse määrusega. Keelenõhõuded on kehtestatud kolmel tasemel: tase 1 ehk algtase, tase 2 ehk kesktase ja tase 3 ehk kõrgtase, kõik tasemed jagunevad omakorda A ja B tasemeks, millest esimene on madalam ja teine kõrgem. Määrusega on kinnitatud ka keeleoskust nõudvate ametikohtade täpne loetelu ja nendele kehtestatud keelenõhõuded. Avaliku sektori ametikohtade loetelus on enam kui 3700 ametinimetust, erasektori omas aga umbes 40.

Leedu Vabariik

Leedu Vabariigi põhiseaduse § 14 järgi on Leedu riigikeel leedu keel. Sama sätestab ka 31.01.1995 vastu võetud Leedu keeleseaduse § 2. Keeleseaduse teravik on suunatud korrektse leedu keele kasutamisele, sellele on pühendatud paragrahvid 19–23. Riigi ülesanne on tõsta korrektse leedu keele kasutamise prestiiži, luua tingimused kirjakeele normi kaitseks ning isiku- ja kohanimede õigeks kirjutamiseks, toetada leedu keele uurimist ning keeleraamatute väljaandmist. Ametnike, õpetajate ning meediatöötajate kvalifikatsiooninõuete hulka kuulub ka kirjakeele normi valdamine, ajakirjandus, televisioon ja raadio ning raamatukirjastused peavad järgima kirjakeele normi. Avalike siltide keelekasutus peab olema korrektne.

Leedu kodakondsuse seaduse § 12 järgi peab kodakondsuse taotleja olema sooritanud leedu keele eksami ning suutma kõnelda ja lugeda leedu keeles. Kodakondsuse saanud isik peab seaduse § 15 järgi andma vande, milles töötab muu hulgas austada leedu keelt ja kultuuri. Ka pikaajalise elamisloa taotleja peab välismaalaste õigusliku staatuse seaduse § 53 lg 6 järgi sooritama leedu keele eksami.

Nii kodakondsuse kui ka pikaajalise elamisloa taotlejalt nõutav keeleoskuse tase vastab Euroopa Nõukogu keeleõppe raamdokumendi tasemele A2. Tegemist on madalaima mõõdetava keeleoskuse tasemega, mille ingliskeelne nimetus on *Midway*. Leedu keele eksameid korraldab Leedu õpetajate kvalifikatsiooni arenduskeskus, eksamil kontrollitakse keeleoskust nelja osaoskuse (lugemine, kirjutamine, kuulamine, kõnelemine) kaudu. Keeleksam maksab 39 litti (11,5 eurot).

Ka Leedus töötamine eeldab leedu keele oskust. Keeleseaduse § 6 järgi peavad kõik riigi ja kohaliku omavalitsuse juhid, ametnikud ja töötajad, politsei- ja õiguskaitseorganite töötajad, tervishoiu- ja sotsiaalvaldkonna töötajad ning kõikide elanikkonnale teenuseid pakuvate valdkondade töötajad oskama leedu keelt valitsuse määrusega kehtestatud ulatuses.

Riigikeele eksameid korraldatakse kolmel tasemel (alg-, kesk- ja kõrgtase).

Algtasemel leedu keele oskust nõutakse isikutega suhtlevatelt teenindus-, kaubandus- ja transporditöötajatelt. Kesktasemel (ingl *Threshold*) peavad leedu keelt oskama haridus- ja kultuuritöötajad ning madalama taseme riigiametnikud, kõrgtasemel (ingl *High*) aga riigi ja kohaliku omavalitsuse asutuste juhid ja kõrgemad ametnikud, samuti leedu keele õpetajad ja need, kes õpetavad leedu keeles. Samuti peavad leedu keelt kõrgtasemel oskama lennuohutusspetsialistid ning veetranspordispetsialistid, kes vastutavad kauba- ja reisijateveo ohutuse eest. Leedu keele eksamit ei pea sooritama need isikud, kes on omandanud hariduse leedu keeles.

Rootsi Kuningriik

Rootsi põhiseaduses puudub säte riigikeele kohta. Rootsi keeleseadus (jõustus 1. juulil 2009, varem Rootsis keeleseadust ei olnud) reguleerib rootsi keele, Rootsi ajalooliste vähemuskeelte ning rootsi viipekeele kasutamist. Seaduse eesmärk on määratleda rootsi keele ja teiste keelte positsioon ja keelte kasutamise põhimõtted Rootsi ühiskonnas. Seadus peab kaitsma nii rootsi keelt kui ka keelelist mitmekesisust Rootsis.

Keeleseaduse § 4 järgi on rootsi keel Rootsi peakeel. § 5 alusel on rootsi keel ühiskonna ühine keel, millele on juurdepääs kõikidel Rootsi alalistel elanikel ning mida on võimalik kasutada kõikides ühiskonnaelu valdkondades. Seaduse § 13 nõuab, et tagatud peab olema

ka rootsi keele staatus Euroopa Liidu ametliku keelena, § 14 järgi on kõikidel Rootsi elanikel õigus õppida, arendada ja kasutada rootsi keelt.

Ei alalise elamisloa ega kodakondsuse taotlejalt ei nõuta Rootsis rootsi keele oskuse tõendamist. Rootsi kodakondsust on kodakondsuse seaduse § 11 järgi õigus taotleda vähemalt 18aastasel inimesel, kelle isik on tuvastatud, kes omab Rootsis alalist elamisluba ning on elanud Rootsis alaliselt vähemalt kaks aastat (Taani, Soome, Norra või Islandi kodaniku puhul), vähemalt neli aastat (kodakondsuseta isiku puhul) või viis aastat (muu kodakondsusega isiku puhul). Arvestades kehtivat paiksustsensust ning allpool kirjeldatavat kohaliku omavalitsuse korraldatavat sisserändajatele mõeldud tasuta rootsi keele õpet, võib siiski eeldada, et selleks ajaks, kui inimesel tekib õigus kodakondsust taotleda, on tal ka rootsi keel piisavalt selge.

Töölaseid keeleoskuse nõudeid Rootsis otseselt kehtestatud ei ole. Valitseb arusaam, et rootsi keelt peab oskama, kuid kõige parem on see, kui keeleoskus omandatakse järk-järgult ühiskonda integreerudes. Samuti näitab tegelikkus, et tööandjad eeldavad töötajatelt rootsi keele oskust ning ilma selleta on raske mis tahes tööd leida. On selge, et riigi- ja kohaliku omavalitsuse ametnikud peavad oskama rootsi keelt. Samuti ei ole võimalik Rootsis ilma rootsi keelt oskamata töötada arsti, advokaadi, psühhiaatri või mõnel muul riigisisest atesteerimist eeldaval erialal. Nii peavad näiteks teistest riikidest pärit arstid sooritama meditsiinivaldkonna rootsi keele eksami, mille taset võib võrrelda gümnaasiumilõpetaja keeleoskuse tasemega. Enne keeleeksamit on võimalik õppida riigi finantseeritavatel keelekursustel.

Immigrantide põhiosa jaoks korraldatakse Rootsis juba enam kui 40 aastat tasuta rootsi keele õpet (rts *SFI* ehk *svenska för invandrare*, e rootsi keel immigrantidele). Keelekursusi korraldavad ja nende eest tasuvad kohalikud omavalitsused. Kursused on mõeldud neile, kes on vähemalt 16aastased ning vajavad rootsi keele algteadmisi.

Kursusi korraldatakse neljal tasemel. A kursus vastab Euroopa Nõukogu keeleõppe raamdokumendi tasemele A1-/A1, B kursus ENi tasemele A1/A2, C kursus ENi tasemele A2/A2+ ja D kursus ENi tasemele B11/B1+. Kursuste lõpus toimub test.

Rootsi puhul on oluline märkida, et kuigi ametlikult kodakondsuse taotlejalt rootsi keele oskust ei nõuta, pole ilma selleta siiski kodakondsuse saamine üldjuhul võimalik. Kuni viieaastane Rootsis elamise nõue eeldab kindla elukoha ja töö olemasolu, töö saamine ilma rootsi keelt

oskamata on aga väga raske. Keeleoskuse omandamist toetab riigi ja kohalike omavalitsuste sihikindel poliitika.

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et kuigi kõik vaatluse all olnud riigid on oma ajaloo, rahvastiku koosseisu ja selle kujunemise ning keeleoskust ja keelekasutust reguleerivate õigusaktide seisukohalt üsnagi erinevad, on neis kehtivad keelenõuded *de facto* küllaltki sarnased. Ilma riigikeelt oskamata ei ole üheski neist võimalik edukalt hakkama saada, eriti veel siis, kui on soov end selle riigiga kodakondsuse omandamise kaudu tihedamalt siduda.

Keeleoskuse nõuete kehtestamisel on eespool kirjeldatud arvestades kaks peamist eesmärki. Esiteks riigikeele säilitamine ja kaitse ning teiseks see, kõik riigi alalised elanikud elaksid ühises keeleroumis ning riigikeele oskus aitaks neil ühiskonnas edukalt toime tulla.

Iga riik kehtestab need nõuded lähtuvalt poliitilistest, majanduslikest ja demograafilistest oludest ning viimaste muutudes võib riik ka keelenõudeid karmistada või leevendada.

Võrukeelsus ja mitmekeelsus

ELDIA projekti andmete valguses

Kadri Koreinik

Tartu ülikooli teadur

Hiljaaegu märkasid Võru linnas reklaampostrit, millel oli suust välja aetud keel ja küsimus, kas sul keelt ei olegi suus. Reklaam kutsus inglise keele kursustele. Postri mitmetähenduslikkus rabas mind: inglise keele oskamatust peetakse tõsiseks probleemiks, vaat et füüsiliseks puudeks. Keelepoliitikas ja -korralduses on ammust ajast teada-tuntud kolm vaatenurka: keel kui probleem, keel kui õigus, keel kui ressurss¹. Vanematel Võrumaa inimestel pole veel ununenud aeg, kui nende kodukeel oli peamiselt probleem. Eriti suur probleem oli see koolis ja parem oli, kui lapsed võru keelt² ei rääkinud. Kuidas on praegu lood võrokeste keeltega? Mida nad peavad mitmekeelsuseks? Minu artikkel tutvustab lühidalt nii ELDIA projekti kui ka selle tulemusi. ELDIA (European Language Diversity for All) on mitut valdkonda hõlmav (õigus-, sotsiaal-, keeleteadus) ja rahvusvaheline (Austria, Eesti, Rootsi, Saksamaa, Soome, Sloveenia) projekt eesmärgiga uurida ennekõike mitmekeelsust. ELDIA otsib mudelit, millega kirjeldada (vähemus)keelekogukondade elujõudu. Uuritavad keelekogukonnad valiti nõnda, et oleks kaetud erineva ajaloolise, majandusliku, poliitilise ja kultuurilise taustaga mitmekeelsed kogukonnad. Valikus on nii põlisvähemused (nt saami, karjala, setu) ja uusmigrantide rühmad (nt eestlased Soomes ja Saksamaal) kui ka nende kahe tüübi vahepealsed (ungarlased Austrias). ELDIA puhul ei ole oluline rõhutada soome-ugri vaatenurka mitte üksnes keelte (kohati isegi kauge) suguluse pärast, vaid seetõttu, et soome-ugri keeled pole saanud rahvusvahelistes mitmekeelsuse käsitlustes küllaldaselt tähelepanu. Nende keelte uurimise

¹ Nt Ruiz, Richard 1984. Orientations in Language Planning. – The Journal for the National Association for Bilingual Education 8(2), lk 15–34.

² Ehkki keeleseadus käsitleb murdeid eesti keele piirkondlike erikujudena, kasutan artiklis kasutan läbivalt väljendit võru keel. ELDIA fookuses olid keelepraktikad (*languageing*), mitte niivõrd see, kas tegemist on keele või murdega (*language*ness).

tulemused on ilmunud, kui üldse, siis vaid rahvuskeeltes. Kuna ELDIA pole veel lõpetatud ja kõik üldistused on enneaegsed, arutlen allpool põhiliselt paari võru keelekogukonnast korjatud tulemuse üle.

Eestis uuriti küsitluse ja intervjuude abil setu- ja võrukeelseid eestlasi ning üle-eestilise postiküsitluse raames ka teisi Eesti püsielanikke (edaspidi kontrollrühm). Kõik valimid on soo ja vanuse lõikes esinduslikud. Individuaal- ja fookusrühmaintervjuudega koguti ka keeleainestik, mis võimaldab keelemuutusi lähemalt hinnata. Artiklis vahendan kahesuguseid tulemusi: küsitluse põhjal saadud hinnanguid keeleoskuse kohta ja fookusrühmaintervjuudega kogutud nn rahvalikku mitmekeelsuse kontseptsiooni – seda, mida inimesed peavad mitmekeelsuseks. Keele osaoskusi mõõdeti viiepalliskaala (vabalt, hästi, mõnevõrra, halvasti, üldse mitte) abil.

Alustuseks võib öelda, et võru keele kõnelejade positsiooni keelevähemusena või vähemuskeelekogukonnana ei ole kõnelejad ise ega ka vaatlejad-uurijad päriselt tunnustanud. Võru keelt on traditsiooniliselt peetud murdeks, ka diskursuse keskmes on põhiliselt keelestaatus (*linguageness* ehk kuivõrd on tegu eraldi seisva keelega)³, ning parimal juhul on seda peetud pärandiks (*language as heritage*)⁴ eesti keele või üldise kultuurilise rikastamise raamistikus⁵. Peaaegu kunagi pole seda käsitletud mitmekeelsete igapäevavalikute (*linguaging* ehk kuidas kasutatakse keelevahendeid) seisukohast. Just rõhuasetus mitmekeelsetele keelepraktikatele ongi see, mis ELDIA fookuse keelekasutuse uurimises eriliseks teeb. Vähem erilised on kaks ELDIAs pruugitud mõistepaari: vähemus- ja enamuskeel ning koha- (*vernacular language*) ja vahendajakeel (*vehicular language*). Esimene mõiste peidab suurus- ja domineerimisvahetkorda, teine kätkeb skaalat: kohalik *versus* laiem, st kohaülene. Võrokeste jaoks on aja jooksul olnud vahendajakeeleks

³ Koreinik, Kadri 2011. Language ideologies in the contemporary Estonian public discourse: With a focus on South Estonian. *Dissertationes Sociologicae Universitatis Tartuensis* 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁴ Vrd Blackledge, Adrian; Creese, Angela 2008. Contesting ‘Language’ as ‘Heritage’: Negotiation of Identities in Late Modernity. *Applied Linguistics* 29, 4: lk 533–554.

⁵ Brown, Kara 2006. Learning the Language. International, National & Local Dimensions of Regional-Language Education in Estonia. Unpublished PhD dissertation. UMI Dissertation Services. Koreinik, Kadri; Praakli, Kristiina 2013. Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 9, 131–148.

nii eesti, vene kui ka inglise keel. Võru keel on tänapäevalgi paljudele kodukeel, aga ka lähedane minevikukeel, vanavanemate keel, mille elu ei toimu vaakumis, vaid on seotud nii eesti, vene kui ka inglise keelega. Keeleökoloogiliselt on ka murde staatuses olev keel ühiskonnas teiste keelte suhtes alati kuidagi positsioneeritud (kõrgem-madalam, suurem-väiksem, parem-halvem, osa-tervik, õige-vale, kohane-kohatu jne). Seesugune positsioneerimine avaldub kõige selgemalt keelega lähemalt või kaugemalt seotud nn hierarhiadiskursuses⁶. Varasemad võru keele käsitlused on murdekirjeldused⁷ või keskenduvad sotsiolingvistilistele nähtustele, nt varieerumisele⁸ ning inimeste endi hinnangule oma keeikasutuse ja -oskuse kohta⁹. Uuritud on ka Võru kohanimesid¹⁰ ja koguni uut võru kirjakeelt¹¹. Identiteediga seonduvasse on püüdnud piiluda nii 1998. aasta etnosotsioloogiline uuring kui ka

⁶ Vrd Hult, Francis M. 2010. Amalysis of language policy discourses across the scales of space and time. – International Journal of the Sociology of Language 202, lk 7–24.

⁷ Nt Wiedemann, Ferdinand Johann 2002 [1864]. Versuch ueber den werroestnischen Dialect (toim Külli Habicht, Karl Pajusalu). Tartu Ülikooli Kirjastus. Saarest, Andrus 2006 [1952]. Kaunis emakeel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁸ Org, Ervin; Reiman, Nele; Uind, Katrin; Velsker, Eva; Pajusalu, Karl 1994. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. Keel ja Kirjandus 4, lk 203–209. Mets, Mari 2004. Võru kõnekeel: *nud*-kesksõna varieerumine. Keel ja Kirjandus 9, lk 657–669. Mets, Mari 2010. Suhtlusvõrgustikud reaalajas. Dissertationes Philologicae Estonicae Universitatis Tartuensis 25. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁹ Pajusalu, Karl, Rahman, Jan, Koreinik, Kadri 2000. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – Kadri Koreinik, Jan Rahman (toim). *A kiilt rahvas kynõlös... Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist*. Võru: Võro Instituudi Toimetised 8, lk 13–37. Eichenbaum, Külli; Koreinik, Kadri 2008. Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võru: Võro Instituudi Toimetised 21.

¹⁰ Saar, Evar 2008. Võrumaa kohanimedede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. Dissertationes Philologicae Estonicae Universitatis Tartuensis 22. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Faster, Mariko 2009. Place Name Elements ura and ora in South Estonian. – Linguistica Uralica XLV (4), lk 299–306. Faster, Mariko; Saar, Evar 2013. Looma- ja linunimed kohanimesedes ja nimeandmispõhimõtted. – ESUKA 4 (1), lk 145–160.

¹¹ Iva, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

etnoloogid¹² Kaaristo ja Järv. Kõige lähemal keeleökoloogilisele vaatenurgale on Martin Ehala¹³, kes on alustanud etnolingvistilise vitaalsuse uurimist just võru keelekogukonna näitel.

Mitmekeelsus minevikus ja tänapäeval

Akadeemilises diskursuses peetakse indiviidi mitmekeelseks, kui ta on võimeline kasutama kahte või enam keelt (sh murret) enamikus suhtlussituatsioonides ja vajaduse korral vahetama neid keeli vabalt. Nende keelte kasutuses võib esineda kvantitatiivseid, kvalitatiivseid või funktsionaalseid erinevusi.¹⁴

Mineviku Eestigi on olnud mitmekeelne.¹⁵ Keskajast alates domineerisid ülemkihtides keskalamaksa ja ülemsaksa keel. Saksa keele asemele tuli vene keel, esmalt venestamise ajal, hiljem pärast II maailmasõda, kui annekteeritud Eesti inkorporeeriti Nõukogude Liitu. Tsaariajal võis kohalikeks, aga ka vahendajakeelteks pidada kõiki kolme – saksa, vene ja eesti keelt. Kui Põhja-(Lääne-)Eesti jaoks on olulised olnud nii rootsi kui ka soome keel, siis Lõuna-Eestist vaadatuna on kindlasti oluline mainida ka poola ja läti keelt. Kuni 7. sajandini asustasid Põhja- ja Ida-Läti läänemeresoome hõimud, kes tasapisi assimileerusid balti hõimudesse 1. aastatuhande teisel poolel.¹⁶ Etniline piir kindlustus küll 13. sajandiks, kuid piirialal elas hiljemgi eesti-läti kakskeelne elanik-

¹² Kaaristo, Maarja; Järv, Risto (2012). Our clock moves at a different pace: the timescapes of identity in Estonian rural tourism. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, 51, lk 109–132.

¹³ Vt nt Ehala, Martin; Niglas, Katrin 2007. Empirical Evaluation of a Mathematical Model of Ethnolinguistic Vitality: the Case of Võro. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6, lk 427–444.

¹⁴ Oksaar, Els 1998. Mitmekeelsus, mitmekultuurilisus ja kultuuridevaheline suhtlemine. *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Tartu, lk 69–80.

¹⁵ Vt nt Raag, Raimo 2008. *Talurahva keelest riigikeeleks*. Tartu: Atlex. Tender, Tõnu 2010. *Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal*. *Dissertationes de Mediis et Communicationibus Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Plath, Ulrike 2012. *Plurilingualismus in den baltischen Provinzen Russlands 1770–1850*. – Konrad Maier (toim). *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz, lk 107–128.

¹⁶ Vaba, Lembit 1997. *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Tallinn-Tampere: Eesti Keele Instituut, lk 28.

kond.¹⁷ Kui 1920. aastal rajati Eesti–Läti piir, polnud seegi täiel määral etniline piir: mõned lõunaeesti keele kõnelejad jäid elama küladesse Läti piiri taha; seal elas ligi 300 eestlast veel millenniumivahetusel.¹⁸ Nad räägivad „peamiselt eesti keele lõunapoolset (Võru) varianti, mis ei erine oluliselt Eestis räägitavast Võru keelest”.¹⁹ Mitmekeelsusest ei saa rääkida vaid mineviku ja kolonialismi kontekstis. Mitmekeelsuse taga on inimeste kasvav kommunikatsioon ja mobiilsus, ränne, ka (võõr) keeleõpe. Eesti vabariigi loomisel õpetati koolides esimese võõrkeelena just vene keelt, kuid juba 1936. aastal sai esimeseks võõrkeeleks inglise keel.²⁰ Nõukogude ajal oli esimene koolis õpitav võõrkeel taas vene keel, seda õpiti alates esimestest klassidest. Praegu on inglise keel koolis kõige enam valitud võõrkeel.²¹ Seoses Eesti iseseisvumisega ja eriti pärast Euroopa Liidu idalaienemist avanesid Eesti kodanikele Euroopa riikide tööturud. Nii on eesti keele emakeelena kõnelejad Soomes suuruselt teine uusvähemus.²² Ka Lõuna-Eestis tunneb igatüks kedagi, kes tunneb kedagi, kes on Soomes tööl. Võrumaa koolides, kus võimalik, kogub valikainena populaarsust soome keel. Taas on teisenemas vene keele roll piiriäärses Kagu-Eestis, kus vene emakeelega inimesi elab võrreldes muu Eestiga vähe, kuid kuhu on üha rohkem asja mitmesuguseid kaupu ja teenuseid ostvatel Vene turistidel.

Keelte osaoskused

Järgnevalt vaatlen lähemalt, kuidas on hinnanud oma eri keelte osaoskusi võrukeelsed täiskasvanud. Ootuspäraselt hindavad nooremad vanuserühmad võru keelest arusaamist ja selle rääkimist kehvemaks kui vanemad (vt joonis 1–2). Ent võru keeles lugemist ja eriti kirjutamist on ühtviisi kehvaks pidanud kõik põlvkonnad (vt joonis 3–4).

¹⁷ Samas, lk 29–30.

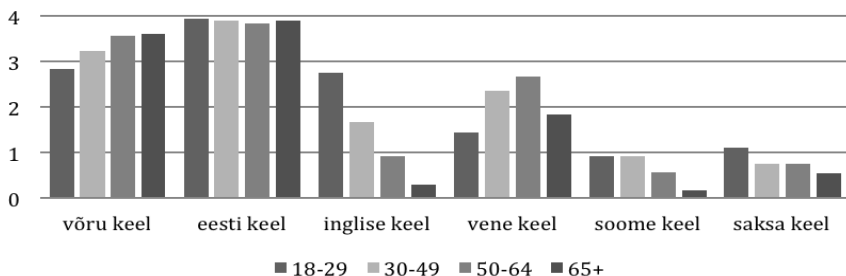
¹⁸ Vrd Mela, Marjo 2001. Latvian virolaiset. *Historia, kieli ja kulttuuri*. *Bibliotheca historica* 69.

¹⁹ Samas, lk 204.

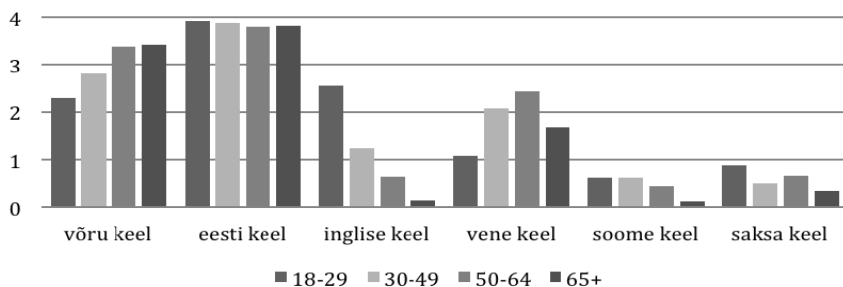
²⁰ 2010 = *Estonica*. *Esseistlik teabekogu Eestist*. Eesti Instituut.

²¹ Tender, Tõnu 2010. *Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal*. *Dissertationes de Mediis et Communicationibus Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

²² Koreinik, Kadri; Praakli, Kristiina 2013. *Keele kestikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes*. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 9, 131–148.

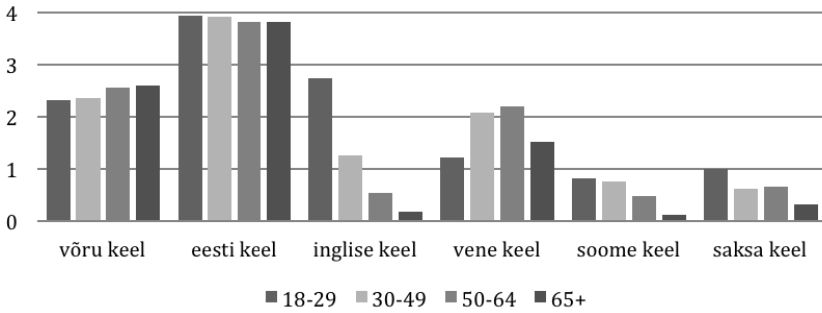
Joonis 1. Keelte osaoskused: arusaamine

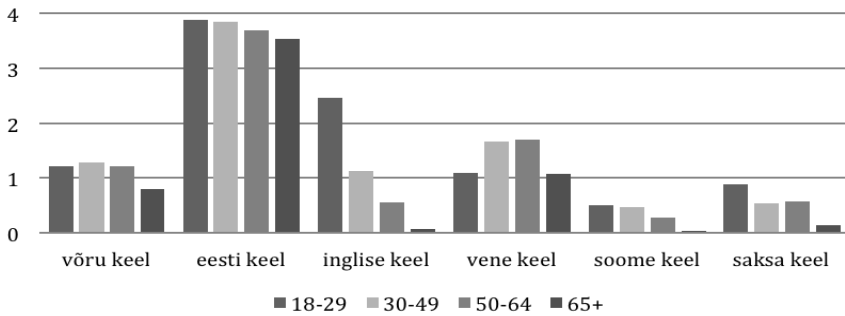
Joonis 2. Keelte osaoskused: rääkimine

Arvatavasti on siin tegemist vähemus- (murre, madala prestiižiga keelekuju) ja enamuskeele (eesti kirjakeel, kõrge prestiižiga keelekuju) väljakujunenud kasutusvaldkondadega (diglossia), mille järgi on võru keel ennekõike suuline keel, kõnekeel ning kirjakultuuri ja asjaajamise keeleks on vanemate vanuserühmade puhul alles koolis õpitud eesti keel. Kuigi võru kirjakultuuri on püütud arendada tartukeelse tuules – loodud ja kohendatud on nn Võro-Seto standardit²³ –, ei ole see siiski pälvinud laialdast huvi ja toetust. Küllap on standardi levikul peale selle, et võrokestel on juba oma kirjakeel, eesti keel, nii ideoloogilisi kui ka tehnoloogilisi takistusi. Esimeste hulka kuuluvad hoiakud, mis toetavad vaid ühtset, raskustest (riikluse ja kultuurikatkestus, venestus, anglifitseerumine) hoolimata püsinud eestluse sümbolit, eesti kirjakeelt. Teise puhul võib nimetada Ida- ja Lääne-Võru kompromissina sündinud valikuid ja võõravõitu kirjaviisi, mis pole koolis õpitud eesti õigekirjaga

²³ Iva, Sulev (koostaja) 2002. Võro-eesti synaraamat. Tartu, Võru: Võro Instituut; Iva, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Joonis 3. Keelte osaoskused: lugemine

Joonis 4. Keelte osaoskused: kirjutamine

sageli kooskõlas ning sunnivad võrukeelsed täiskasvanud ebamugavalt uuesti „koolipinki”. Arusaamist, et ta ei oska oma keeles lugeda või kirjutada, ei ole täiskasvanul kerge taluda. Lihtsam on süüdistada teisi: setusid, Võru instituuti või Uma Lehte. Kui keeekasutaja hoomab, et võru kirjaviis pole mitte ülevõrumaaline kokkulepe, pikaajaline praktika, vaid keeleinimeste ettepanek, võib tekkida trots. Kui ta mõistabki, et sellise praktika väljakujunemiseks kulub sajandeid, võib ta ikkagi tunda end kahekordselt häbimärgistatuna: ta erineb n-õ keskmisest eestlasest oma kodukeele poolest, samas ei mõista ta seda ei lugeda ega kirjutada. Võru keeles lugemist ja kirjutamist ei tee võrukeelsele inimesele lihtsamaks ka kirjaviisivaidlused ja -muudatused.

Eesti keele osaoskuste hinnangutes põlvkondlikke erinevusi pole. Võõrkeelte – inglise, vene, saksa ja soome keele oskust hinnatakse madalalt. Näiteks väidab umbes kolmandik, et ei saa üldse inglise keelest aru, samas kui üle-eestilises kontrollrühmas on inglise keele mittemõistjate osakaal peaaegu poole väiksem – 15,5% (rääkimine

vastavalt 42,3% ja kontrollrühmas 21,6%) (vt joonis 1). Siiski on kolm neljandikku täiskasvanud võrokesti kindlad, et inglise keel muutub järgmise kümne aasta pärast veelgi tähtsamaks ja kannab endas kõrget (töö)turuväärtust: võimaldab karjääritõusu ja paremat palka. Võru keelel ei nähta utilitaarset väärtust, ehkki üks informant nentis küsimuse peale, mis on võru keele funktsioon, üsna tabavalt: *subtle-misõ funktsioon om keele funktsioon (.) om tan puhas keele funktsioon*. Võõrkeelte oskustes leidub vanuselisi erinevusi. Nooremad peavad oma inglise keele rääkimise oskust võru keele kõnelemise oskusest paremaks (vt joonis 2). Meenutagem, et alla 30aastased on sündinud 1980. aastatel ja 1990. aastate alguses ning võru keelevahetuse kõrgpunkt on dateeritud aastatega 1960–1980²⁴. Samas jääb nende võõrkeeleõpe kas veel perestroikaajastusse või juba taasiseseisvunud Eestisse, kus võeti tagasi-Euroopasse-suund. Sestap on mõistetav, et vene keele rääkimise oskust hindavad keskealised ja pensionieelikud paremaks kui alla 30aastased ja ka üle 65aastased, kelle koolitee võis jääda ka sõjaeelsesse aega. Saksa ja soome keele oskust hindavad eri vanuserühmad küll erinevalt, ent peavad seda ühtviisi madalaks. Umbes kümnendik lisa nimetatud keeltele veel prantsuse, hispaania, rootsi, läti, itaalia, norra, poola, türgi ja setu keele eri osaoskused.

Mitmekeelsusdiskursus

Vaatamata erinevalt hinnatud keeleoskustele ja keelte osaoskustele ning uuringus eeldatud mitmekeelsusele, ei pea informandid ennast naljalt mitmekeelseks. Nende mitmekeelsuse kontseptsioon tähendab enamasti kahe või enama võõrkeele võrdset (!) oskamist. Mitmekeelne inimene sirgub eri rahvusest erineva emakeelega vanemate lapsena. Mitmekeelsus käib kaasas vähemustega, aga võrukeelsed inimesed ennast vähemuseks ei pea: *mulle ka taa vähemuse idee om väega vastu-karva*. Laias laastus on vähemused midagi arvuliselt väikest, vähem arvukamat ja/või tähendavad kedagi, kel on midagi puudu, kel on probleemid: *a ku mul hindal probleemi ei ole, no sis ei ole vähemus*. Seega on nii „vähemus” kui ka „mitmekeelsus” sõnastatud valdavalt probleemina, näiteks sisserändega kaasneva probleemina. Tänapäevane

²⁴ Org, Ervin; Reiman, Nele; Uind, Katrin; Velsker, Eva; Pajusalu, Karl 1994. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. – Keel ja Kirjandus 4, lk 203–209.

keeleoskuse kontseptsioon on seotud ennekõike keele instrumentaalse väärtusega – keel on kui ostetav ja müüdav, kuid sümboolsete funktsioonideta oskus.²⁵ Võrokesed, eriti nooremad, kes õpitud võõrkeeli ka praktiseerida saavad, ei näe võru keelel ka instrumentaalset väärtust. Selle üle ei arutleta ei ressursi ega ka (inim)õiguse vaatenurgast.

²⁵ Heller, Monica 2003. Globalization, the new economy, and the commodification of language and identity. – *Journal of Sociolinguistics* 7, lk 473–92.

Kes vajab üleilmastavas teaduses eesti teaduskeelt?

Peep Nemvalts

Tallinna ülikooli teaduskeelekeskuse juhataja

Iga kultuurirahva jaoks on oluline tunnetada maailma omakeelse teaduse kaudu, sest sellest toitub kõrgharidus, viimasest omakorda üldharidus. Omakeelne kool ilma omakeelse teaduseta on mõeldamatu. Seepärast tuleb pidevalt hoolt kanda ka täpse ja selge eesti teaduskeele eest.

Esimene üle-eestiline eesti teaduskeele konverents peeti Tallinna ülikoolis teaduskeelekeskuse algatusel 4.12.2009. Käsitleti ajalugu, etnobotaanikat, folkloristikat, füüsikat, informaatikat, muusikat, pomoloogiat, semiootikat, õigusteadust ning eesti teaduskeelt laiemalt üldmõistestiku ja -terminite, oskustõlke ja toimetamise vaatevinklist.¹

Rahvusvahelisel konverentsil „Rahvuskeeled teaduses ja kõrghariduses” TLÜs 29.–30.08.2011 vaadeldi kümmekeelset keele seisut üleilmastavas teaduses, millest hispaania, katalaani ja soome keele olukorda teaduskeelena tutvustas ka Sirbi kaasanne Keele Infoleht².

7. detsembril 2012 korraldas Tallinna ülikooli teaduskeelekeskus II eesti teaduskeele konverentsi arutamaks, kes, kus ja kuidas kasutab praegu eesti keelt teaduses ja kõrghariduses.³ Konverentsi avas TLÜ teadusprorektor Katrin Niglas. Teaduskeelt saavad täppistööriistaks arendada mistahes eriala teadlased koostöös keeleteadlastega, väikeses

¹ Osa konverentsil kõneldust on ilmunud artiklitenä kogumikus „Eesti teaduskeel ja terminikorrastus”. Koostanud ja toimetanud Peep Nemvalts. Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi Toimetised 13, TLÜ teaduskeelekeskuse köide 1. Tallinn 2011.

² Kas omakeelsel haridusel ja teadusel on tulevikku? Sirp nr 36, 29.09.2011 (paberlehenä 30.09.2011), Keele Infoleht nr 17, http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=13091:kas-omakeelsel-haridusel-ja-teadusel-on-tulevikku-&catid=11:varia&Itemid=16&issue=3362

³ Pikem ülevaade: Eesti keel kõrghariduse ja teaduse keelena. Sirp nr 1, 04.01.2013, http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=16850:eesti-keel-korghariduse-ja-teaduse-keelena&catid=9:sotsiaalia&Itemid=13&issue=3423

riigis nagu Eesti on aga oluline ka põhiseadusest lähtuv riiklik tegevus. Sellest vaatenurgast oli tähtis haridus- ja teadusministeeriumi keeleosakonna juhataja kt Piret Kärtneri kinnitus, et oskuskeel on keele säilimise alustala, ning tema ülevaade selle tala tugevdamiseks kavandatavaist riiklikest meetmetest mitme (jätku)programmi näol⁴.

Üle saja osalejaga konverentsil kõnelesid paljude erialade teadlased ja õppejõud Eesti ülikoolidest, teadusasutustest ja mujalt nii terminitarvitusest ja -loomest kui ka teadus-, õppe- ja aimetekstide keelest mitmes seoses. Suhteliselt palju ettekandeid käsitles tehnika- ja loodus-teaduste eesti keelt, aruteluinest pakuti ka muusika- ja keeleteaduse, meditsiini ja sotsioloogia vaatenurgast.

Priit Kulu ja Jakob Kübarsepp tehnikaülikoolist tutvustasid materjalitehnoloogia õpetuse ja õpiku kirjutamise tarvis tehtud terminiarendustööd seostatult mõistemääratlustega ning inglise ja vene terminitega vastandades. See oli suurepärane näide sellest, et rahvusvahelistumine ei saa ega tohigi tähendada inglise ükskeelsust.⁵ Uno Veismann Tartu observatooriumist tutvustas kosmonautika ja kosmosetehnoloogia terminiprobleeme: eesti oskussõnu on siingi vaja kõrgkooliloengu-teks, teatmeteoste koostamiseks ja aimetekstide toimetamiseks. Rein Laaneots (TTÜ) pani südamele olla hoolikas suurusi ja nende väärtusi kirja pannes. Kolme TTÜ õpiku retsensent Heido Ots rõhutas vajadust jälgida, et sõnum jõuaks päralt – et seda ei takistaks teksti paljusõnalisus, tarbetud kordused ja asjatu võõrsõnatsemine (nt *translatoorne pro kulg*-).

Ositi sedasama vajadust käsitlesid TLÜ keeleteadlased Peep Nemvalts ja Airi Kapanen väitekirjade eestikeelseis kokkuvõtteis leiduvaid tegusõnavorme vaadeldes ja arutledes, kas näiteks umbisikuline tegumood on ikka alati õigustatud.⁶ TLÜ sotsioloogid Eve-Liis Roosmaa, Jüri Kruusvall ja Triin Roosalu tutvustasid mõningaid Eesti doktorantide arvamusi ja hoiakuid, nt milliseid keeli mil määral ja

⁴ Sh eesti terminivara arendamise programm ning eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamise programm.

⁵ Vt Terminoloogiaarendus tehnikavaldkonnas. Sirp nr 2, 10.01.2013 (paberlehen 11.01.2013), http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=16889:terminoloogiaarendus-tehnikavaldkonnas&catid=9:sotsiaalia&Itemid=13&issue=3424

⁶ See ja järgmine ettekanne põhinesid uuringul „Eesti keel kõrghariduse ja teaduse keelena”, mida on toetanud Euroopa Liit ESFi programmi „Primus” kaudu.

miks nad teadustöös kasutavad, mis innustaks neid kirjutama rohkem teadustekste eesti keeles ja osalema eestikeelses teadussuhtluses. Ülo Sõstra (TTÜ) pakkus eesti teaduskeele säilitamise ja arendamise ühe võimalusena seda, et inglise keeles publitseerinud Eesti autorite tõlked avaldatakse digitaalset.

Sirje Kupp-Sazonov (TÜ) arutles, kas vajame uut terminit märkimaks ajavormide kasutamist ülekantud tähenduses. Tiina Selke (TLÜ) muretses, mis keeles õpetame muusikat, kui harjumuspärase itaaliakeelsete terminite kõrvale on eesti muusikaõpikutesse ilmunud ohtralt hispaania ja inglise termineid, paiguti puuduvad aga emakeelsed oskussõnad täiesti.

Teadus- ja üldkeele seosed võeti kõneks kahes ettekandes. Meditsiiniteadlane Ants Anderson juhtis mõistete 'tervishoid', 'toimimine', 'uurimine' jt varal tähelepanu teadliku mõistekesksuse vajadusele, et selge erialane terminivara oleks eesti üldkeeleski hästi arusaadav. Arko Olesk (TLÜ) arutles, kui täpselt saab terminitarvitus jääda aimekirjuti- ses, mis peab teaduslikult korrektse sisu edastama lugejale põnevalt ning selgelt. Temagi väitis, et kohmakast võõrterminist kramplikult kinni pidada pole otstarbekas, sest selge ja täpne oskussõna sobib ühtviisi hästi nii teadus- kui ka üldkeelde.

Elav arutelu vaheaegadel ja pärast konverentsi kinnitas, et selliseid kõigi erialade teadlaste nõupidamisi on vaja arutamaks ühises keele- ruumis kerkinud küsimusi ja leidmaks üheskoos neile vastuseid. Teaduslik täpsus ja võime teadmisi edasi anda eeldab, et osatakse siduda oskus- ja üldsõnavara selgeiks loomuliku ehitusega lauseiks, tagades teadus- ja õppeteksti mõistetavuse. Seetõttu on iga eriala teadlasel kasulik tunda väga hästi selle keele sõnamoodustust ja lauseehitust, milles ta kirjutab või loengut peab. Enamasti on igapäevane emakeel see, mida õnnestub kõige täpsema tööriistana kasutada – seda küll eeldusel, et tuntakse keele ehituse kõiki olemuslikke jooni ega segata neid asjatult teiste keelte erijoontega.

Emakeele Seltsi õigekeelsuslaager

Annika Kilgi

Tallinna ülikooli lektor

2012. aasta sügisel sai teoks Emakeele Seltsis ning haridus- ja teadusministeeriumis juba pikemat aega idanenud mõte korraldada gümnaasiuminoortele keelelaager. 22.–24. oktoobriks kogunes Piusa jõe ürgoru puhkekeskusse 16 gümnaasiumiõpilast seitsmest koolist kuu- lama ettekandeid ja mõtisklema keeleteemadel. Veel mahtus laagri tegevuste hulka jalutuskäik Eesti kõrgeima liivakivipaljandi juurde, saun, mängud ja viktoriin. Koosviibimise teemaks oli, nii nagu selleaastasel emakeeleolümpiaadil, õigekeelsus. Samas ei olnud tegemist olümpiaadi treeninglaagriga, sest keelekorraldusest kõneldi palju laiemalt.

Laagris rääkisid keelekorralduse praktikud oma tööst: Peeter Päll eesti keele instituudi keelenõuandlast, Reili Argus Emakeele Seltsi keeleteoimkonnast, Ilmar Tomusk keeleinspektsioonist, Tiina Leemets õigekeelsussõnaraamatu koostamisest ja Katrin Kern keeleteoimtamise õpetamisest. Kavas olid ka sõnavõttud keelekorraldusest üldisemalt. Peeter Päll kõneles õigekeelsuse olemusest, vajalikkusest ja piiridest; Arne Merilai rääkis keelenormingute eiramisest kunstilistel eesmärki- del; Annika Kilgi ja Helle Metslang andsid ülevaate keelekorralduse ajaloost; Einar Kraut mõtiskles kirja- ja kõnekeele suhete üle. Reili Argus tutvustas õigekeelsusteemalist emakeeleolümpiaadi.

Õpilased jäid laagriga rahule. Väljendati heameelt, et taoline laager korraldati ja et see oli osavõtumaksuta. Loengud olid noorte sõnutsi arusaadavad ja põnevad, kuid neid oli ehk liiga tihedalt: oli näha, et lektorid oleksid tahtnud veel paljugi öelda. Õpilaste arvates oleks kõnelejatele võinud anda rohkem aega ning iga ettekande järel oleks võinud olla paus, mille ajal oleks saanud selle sisu üle rahulikult järele mõelda. Ka omavahelist arutelu oleks võinud olla veelgi rohkem.

Ise olen õpilaste hinnanguga päri: laager oli sisukas ja tore, aga kui tulevikus uuesti midagi taolist korraldada, võiks tööpoolest pühendada igale teemale rohkem aega. Kui veel püüda leida midagi, mis saanuks olla paremini, siis oli mul registreerunuid kokku lugedes esialgu pisut kahju, et nii vahvale üritusele jõudis ainult 16 õpilast. Kohapeal tundus

siiski, et laagriseltskond on täpselt paraja suurusega, sest suhteliselt väikeses ringis oli mugav lektoritelt küsimusi küsida ja igapähele jäi aega end tutvustada. Kokkuvõttes võib vanemate ja nooremate keelehuviliste oktoobrikuisse kokkusaamise igati õnnestunuks lugeda. Aitäh korraldajatele Killu Paldrokile, Annika Kilgile, Helle Metslangile ja Jüri Valgele.

Keeleomandamist toetavad arvutimängud

Reili Argus

Tallinna ülikooli professor

Üsna sageli on kuulda lastevanemate kurtmist, et lapsed veedavad liiga palju aega arvuti taga istudes ja mängides. Et arvuti on laste jaoks väga atraktiivne, ei maksa ilmselt loota, et tulevikus olukord märkimisväärselt muutub. Seetõttu saab järjest olulisemaks see, kas me suudame tekitada olukorra, kus lastel oleks veebikeskkonnas võimalik mängida ka eestikeelseid mänge ning niisuguseid mänge, mis neid arendaksid.

Projekti FREPY (Friendly Resources of Speech Therapy) Eesti, Saksa, Leedu ja Sloveenia keeleteadlastest, lasteaiaõpetajatest ning logopeedidest koosnev töörihm on valmis saanud veebi- ja lauamängud, mis toetavad laste keelelist arengut. Eesmärk on eelkõige aidata keelt paremini omandada alakõne ja hilise kõnearenguga lastel, kuid mängud sobivad samahästi ka normikohase kõnearenguga lastele.

Keelelist arengut toetavaid eestikeelseid veebimänge on kokku 24. Lisaks veebimängudele on loodud ka lauamängukomplekt, kuhu kuuluvad täringumäng, jutustamiskaardid ja magnettahvel koos magnetpiltidega. Veebimängud on koondatud nn FREPY planeedile, mille leiab aadressilt http://www.frepy.eu/part_ee.html.

Kõik mängud on mõeldud kasutamiseks nii lasteaia- kui ka algklasside õpetajatele, need sobivad nii üks- kui ka kakskeelsetele lastele või siis hoopis neile, kes õpivad eesti keelt võõrkeelena. Enamiku mängude mängimisega saab 4–8aastane laps iseseisvalt hakkama, kuid mõne mängu puhul võib ta, eriti alguses, vajada ka lapsevanema, õpetaja või logopeedi abi. Täiskasvanu juhendamisel on paljude mängude arendavat eesmärki võimalik ka muuta ja täpsustada (näiteks lastes lapsel nimetada pildil olevaid objekte või tegevusi; jagada sõnu silpideks, lugeda lauseid, juhul kui ta oskab juba lugeda; mõelda ise piltide või animatsioonide põhjal lugusid jne). Peaaegu kõikide mängude puhul saab valida, kas vajutada kuulamisnupule ning lasta arvutil lapsel lauseid või sõnu ette öelda, või lasta lapsel hoopis endal lugeda. Muidugi sõltub valik sellest, kas laps juba oskab lugeda või mitte.

Mängude koostamisel on ühelt poolt arvestatud seda, millised valdkonnad on keeleomandamises eesti laste jaoks raskemad (nt on

keeleomandamiskatsetest selgunud, et eesti lapsed teevad vigu ainsuse ja mitmuse vormi vahel valimisel, eriti siis, kui ainsus-mitmus varieerub objekti positsioonis oleva nimisõna puhul, ning mineviku ajavormide moodustamisel). Teisalt on arvestatud lasteaiaõpetajate ja logopeedide kogemusi. Nii näiteks on logopeedide soovil koostatud kaks sellist mängu, kus on tähelepanu keskmes kohasuhete (nii kohakäände-vormide kui ka kohamäärsõnade ja kaassõnade) omandamine.

Mängud võib vastavalt sellele, millist valdkonda nad esmajoones arendavad, jagada neljaks: 1) sõnavara ja kategoriseerimisoskuse, 2) grammatika, 3) lugemise ja 4) jutustamise arendamiseks mõeldud mängud.

Sõnavara ja kategoriseerimisoskust arendavad mängud

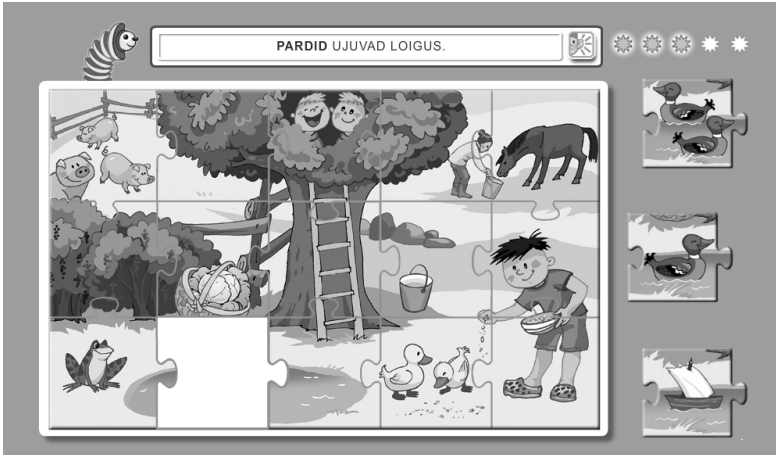
Sõnavara ja kategoriseerimisoskust arendavad mängud on mõeldud kõige noorematele lastele. Selle teema jaoks on loodud viis mängu: „Söödav ja mittedöödav”, „Kauplus”, „Rongimäng”, „Kaevandus” ja „Kes mida teeb?”. Need mängud on mõeldud selleks, et arendada lapses oskust eri objekte rühmitada ning eristada eri tähendusgrupe. Mängud rõhutavad objektide kõige prototüüpsemaid omadusi. Kategoriseerimismänge saab lisaks kasutada ka üksikute häälikute või häälikuühendite hääldamise harjutamiseks, sest sõnad, mis mängudes esinevad, on valitud mitte ainult semantilisi, vaid ka fonoloogilisi tunnuseid arvestades (osa sõnu sisaldab häälikuid või häälikuühendeid, mida lastel on tavaliselt raske hääldada).

„Kaevanduse” mängus peavad lapsed valima vaguni, mis teistega ei sobi, ainult nii saavad kõik vagunid korraka minema sõita.

Grammatikat arendavad mängud

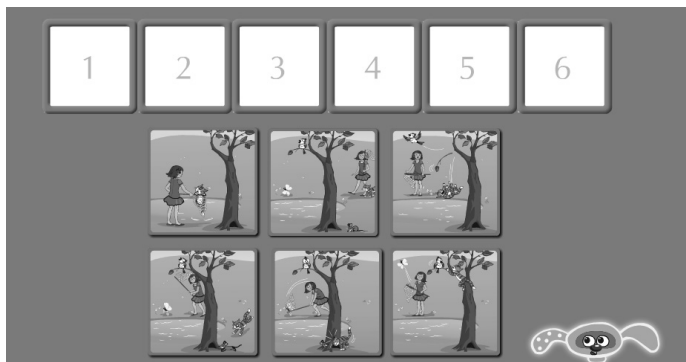
Grammatika arendamiseks on mõeldud mängud „Värvi!”, „Üks või mitu?”, „Reisijad”, „Lõbusad korvid”, „Pildid seinal”, „Aardejaht” ning „Jah või ei”. Mängudes on kesksel kohal need kategooriad, mis võivad lastele enam raskusi valmistada. Mängude „Värvi!” ja „Üks või mitu” puhul on oluline ainsuse ja mitmuse eristamine, esimeses neist pööratakse tähelepanu nimisõna ja omadussõna ühildumisele ja ainsuse või mitmuse vormi valikule, viimases on tähelepanu keskpunktis aluse ja sihitise positsioonis oleva nimisõna ainsus või mitmus. „Reisijate” mäng arendab järgarvude ning võrdlusastmete tundmise oskust. Mängud „Pildid seinal” ja „Aardejaht” keskenduvad kohasuhete (nii kohakäänded kui ka kohasõnad) õpetamisele. Mäng „Jah või ei” sunnab last keskenduma ainsuse ja mitmuse või tegija ja objekti eristamisele.

Mängus „Üks või mitu” tuleb lapsel otsustada, kas puuduv pusletükk on see, millel on üks part või mitu, ning seejärel õige tüki tema kohale lohistama.

Jutustamismängud

Jutustamisoskuse arendamiseks on mõeldud mängud „Jah või ei”, „Lõbus seiklus” ning „Lõbusad lood”. Viimast eelnimetatud mängudest ilmestavad animatsioonid, kus on omavahel seotud mitu tegevust ja ka tegelaste emotsioonid, mida juhendaja võib lasta lastel kirjeldada.

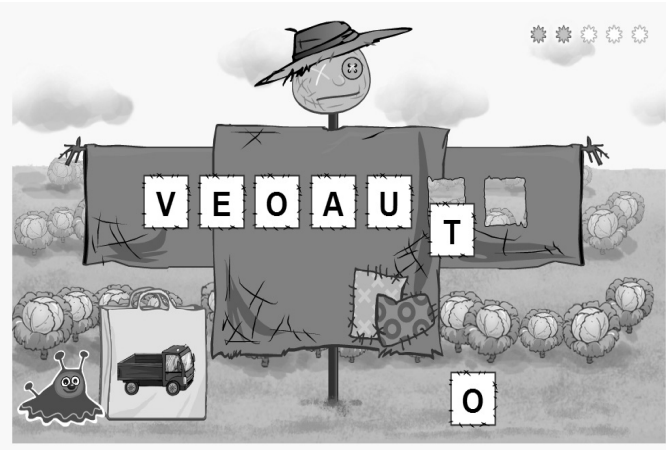
Mängus „Lõbusad lood” peab laps pärast loo äravaatamist panema pildid õigesse, sündmuste toimumise järjekorda.

Jutustamismängude keskmes ei ole mitte sõna-, vaid juba lausepikkused või veelgi pikemad üksused. Näiteks mäng „Jah või ei” arendab lapsel lause mõistmise oskust ning loogilist mõtlemist ja tähelepanu. Pilt ja selle kohta esitatud laused toetavad oskust märgata põhjuse-tagajärje suhet ja õpetavad keerukamaid, nt põim- ja rindlauseid tõlgendama. Eelkõige aga arendavad jutustamismängud oskust sidusaid lugusid jutustada, pilte ja objekte kirjeldada, tuua esile kõige olulisem.

Lugemismängud

Lugemisoskuse arendamiseks on mõeldud mängud „Pilvekesed”, „Pudi-padi puder” ja „Pudi-padi supp”, „Kalasaba”, „Põrnikamäng”, „Laevamäng”, „Miinimäng”, „Hernehirmutis”, „Hernetont” ja „Soo”. Need mängud arendavad häälikute ja silpide tajumise oskust: mängud toetavad oskust leida mingi kindel häälik nii sõna seest kui ka algusest, viia kokku häälik ja täht ning ühendada silbid sõnadeks.

Mõned neist mängudest on neile lastele, kelle lugemisoskus ei ole veel kuigi hea („Pilvekesed”), mõned jälle neile, kes juba ka pikemaid sõnu kokku lugeda suudavad (nt „Hernehirmutis” ja „Hernetont”).

„Hernehirmutise” mängus tuleb lapsel hernehirmutise rõivastes olevatele aukudele nihutada lappideks õiged tähed. Kokku peab tulema sõna, mis käib ekraani allservas pildil kujutatud eseme kohta.

Üks keerukamaid lugemismänge on „Soo”, kus laps peab hüppama soos mättalt mättale nii, et mättale märgitud silpidest saaks kokku tähendusega sõna.

Kokkuvõtteks võib öelda – senine kogemus on näidanud, et mängud sobivad nii ükskeelsetele kui ka kakskeelsetele lastele, nii normikohase kõnearenguga kui ka alakõnega lastele, nii lasteaia- kui ka algklasside lastele ning samuti täiskasvanud eesti keele kui võõrkeele õppijaile nii kodus kui ka klassiruumis kasutamiseks. Head mängulusti!

E e s t i k e e l m u j a l m a a i l m a s

Stockholmi Eesti Kool

Jaan Seim

Stockholmi Eesti Kooli direktor

Stockholmi Eesti Kool (SEK) on ainulaadne väljaspool Eestit asuv eestlaste asutatud kool. Kool alustas tegevust 1945. aastal ja saab tänavu 68 aastat vanaks. Tõenäoselt on seega tegemist ühe vanema ja kõige pikemalt tegutsenud väliseesti kooliga kogu maailmas.

Teise maailmasõja ja Eesti okupeerimise tagajärjel tekkinud eesti pagulaskonnast leidis suur osa endale uue kodu Rootsis. Siia jõudis umbes 25 000 eestlast ja 5000 eestirootslast. Põgenike hulgas oli vähemalt 2000 kooliealist last, kelle haridustee Eestis katkes sõja ja põgenemise tõttu ja kellel oli uuel asukohamaal vaja oma haridusteed jätkata. Kohalikesse rootsi koolidesse nad minna ei saanud, sest ei osanud rootsi keelt.

Olukorrale tuli kiiresti leida lahendus. Esialgu hakati ise oma lapsi koolitama põgenikelaagrites, kus elati Rootsi-elu esimesel perioodil. Rootsi võimud toetasid seda tegevust ja 1945. aasta kevadel tegutses Rootsi eri linnades ja asulates pea 50 eesti laagrikooli. Nende hulgas oli ka Stockholmi Eesti Algkool, mis ei asunud küll põgenikelaagris, vaid pakkus kooliskäimise võimalust nendele eesti lastele, kes olid koos oma perekonnaga saanud loa elada Stockholmis.

Seoses põgenikelaagrite likvideerimisega pidid aga kõik eesti koolid Rootsis oma tegevuse ühel hetkel järsku lõpetama. Rootsi ametivõimud, kelle sihiks oli eestlaste assimileerimine ja rootsistamine, ei olnud enam nõus eestlaste koole üleval pidama ning nii suunatigi eesti lapsed rootsi koolidesse. Ei aidanud ka eestlaste delegatsiooni pöördumine Rootsi valitsuse poole. Toetusesoovis viidati muu hulgas Eestis kehti-

nud vähemusrahvaste kultuuriautonomiale ning soov oli, et Rootsi vastaks millegi sarnasega. Rootslaste vastus oli aga: „Me ei keela teil oma koole pidamast, aga te peate seda tegema oma kulu ja kirjadega.” Eesti delegatsiooni kuulunud luuletaja, rootsi keelt kõneleva Gustav Suitsu lakooniline vastus sellele teatele kõlas: „Me oleme seda varemgi teinud ja saame ka nüüd hakkama.”

1945. aasta sügisel jätkuski eesti koolide tegevus „oma kulu ja kirjadega” viies-kuues linnas, kuhu oli kogunenud piisavalt palju eestlasi. Minimaalne raha, mis saadi koolide ülalpidamiseks, tuli korjandustest ja mõnest põgenikke toetavast rahvusvahelisest fondist, kuhu laekus raha USAs asuvast Eesti vabariigi kullafondist.

Kuna raha oli vähe ja suur osa tööst tuli teha entusiastmist, soikus suurema osa eesti koolide töö paari aasta jooksul. Kauemaks jäi tegutsema Eesti Kool Stockholmis, kus oli inimesi ja seega ka kandepinda kooli tegevuseks kõige rohkem. Pärast lühikest vaheaega alustas 1960. aastal uuesti tegevust ka Göteborgi Eesti Algkool. See kool tegutses kuni 1994. aastani, mil õpilasi jäi nii väheks, et kool tuli sulgeda.

Tänu entusiasmile ja eestlaskonna toetusele sai Stockholmi kuueklassiline Eesti Algkool raskuste kiuste jalad alla ja tegutses aastast aastasse edasi. Oma esimese haripunkti õpilaste arvu poolest saavutas kool 1950. aastate alguses, kui koolis õppis rohkem kui 200 last. Tänu sellele avastasid ka Rootsi ametivõimud – pärast tollase haridusministri külaskäiku –, et tegemist on igati arvestatava ja võimeka pedagoogilise asutusega. Minister, saanud koolis sooja vastuvõtu osaliseks, määras juba järgmisel päeval koolile korraliku toetussumma, mis hakkas igal aastal laekuma ja isegi kasvama ning mis oli toimimiseks hädavajalik.

Viiekümnendatel, Korea sõja aegu, õpilaste arv koolis mõnevõrra vähenes. Paljud Rootsi põgenenud eestlased kartsid kolmanda maailmasõja puhkemist ning arvati, et sellest sõjast poleks pääsu ka Rootsil. Otsiti ja leiti võimalusi kolida USAsse ja Kanadasse. Siiski jäi Stockholmi piisavalt eestlasi ja 1964. aastal lõpetas eesti algkooli kõigi aegade suurim lend – 35 õpilast.

Pagulasperioodi viimastel aastakümnetel, 70ndatel ja 80ndatel vähenes Stockholmi Eesti Algkooli õpilaste arv jälle. Siiski elas kool edasi ja just tänu oma väiksusele ning õpilaste heale õppeedukusele tundus ta paljude jaoks kodune ja atraktiivne. 1980. aastatel toimus suur muutus selleski mõttes, et kui seni õpetati eesti keeles kõiki aineid, siis sealtpäele hakati muid aineid õpetama rootsi keeles ja eesti keel jäi oma aine raamesse.

Seejärel saabusid murrangulised aastad – 1980ndate lõpp ja 1990ndate algus. Eesti taastas iseseisvuse. Siinsele koolile, mis muutis oma nime Stockholmi Eesti Kooliks, kuna nüüd oli luba õpetada terve põhikooli ulatuses, s.t kuni 9. klassini, tõi see aeg kaasa suuri muudatusi. Need muudatused on kujundanud kooli elu siia maani.

Neli nurgakivi

Stockholmi Eesti Kooli töö ja tegevuse aluseks on neli nurgakivi:

- 1) Eesti ja Rootsi – keele, muusika ja kultuuri kaudu oleme tänapäevane kool Läänemere kaldal;
- 2) põhjalikud teadmised – meie õpilaste õppeedukus võimaldab meil kuuluda Stockholmi parimate koolide hulka;
- 3) tihedad suhted – väikeste rühmadega kodune kool;
- 4) keset linna – oleme hea juurdepääsuga kool.¹

Stockholmi Eesti Kool on eesti kallakuga rootsi õppeplaani alusel töötav põhikool. Koolis on kümme klassi – eelkooliklass (kuueaastased) ja 1.–9. klass. Üldainetele lisandub eesti keel, mida õpitakse kõikides klassides kolm tundi nädalas (1. klassis neli tundi nädalas). Õpilased on jaotatud vastavalt eelteadmistele kolme rühma: aktiivsed keelevaldajad (eesti keel 1), passiivsed eesti keele valdajad (eesti keel 2) ja eesti keele kui võõrkeele õppijad (eesti keel 3). Järgitakse rootsi koolides kehtivat kursuseplaani emakeele õpetuse suhtes. Teisi aineid õpetatakse nii nagu mujalgi Rootsi ja ka Eesti koolides. Õppekeeleks on suurel määral rootsi keel, kuna kool peab järgima Rootsi õppekavu, ja kasutusel on peamiselt rootsikeelsed õpikud ja materjalid. Eesti keelt kasutatakse peale eesti keele tundide vajaduse ja võimaluse korral ka üldainete tundides. Nii on hiljuti Eestist saabunud õpilastel, kes veel rootsi keelt täielikult ei valda, kergem. Samuti rikastab see kõikide teiste õpilaste sõnavara.

Eesti keelt õpitakse ja eesti kultuuriga tegeletakse peale eesti keele tundide ka muul ajal. Muusikatundides lauldakse eestikeelseid laule ning kooli õpilaskoorid võtavad osa Tallinnas toimuvatest laulupidudest. Õpilaste ja õpetajate omavaheliseks suhtluskeeleks on nii rootsi kui ka eesti keel. Seega võib öelda, et Stockholmi Eesti Kool on kakskeelne kool.

Stockholmi Eesti Kool on sihtasutus ja nn vabakool. Kooli majandamine toimub pearaha kaudu, st et kool saab iga õpilase kodukoha

¹ Eesti Päevaleht / Estniska dagbladet 4 (6805), lk 15.

Kooli avaaktus augustis 2012. Kooli direktor tervitab uusi eelkooliklassi õpilasi.

kommuunilt mingi kindla rahasumma. Eesti keele ja kultuuri õpetamiseks saab kool igal aastal tänuväärse toetussumma ka Eesti haridus- ja teadusministeeriumilt, kes peale selle varustab kooli ka eesti keele õpikutega.

Õpilastest

Sel aastal on Stockholmi Eesti Kooli õpilaste arv 194. Nii palju õpilasi ei ole selles koolis õppinud 1950. aastatest saadik. Kui uurida õpilaste tausta, näeme, et peaaegu kõik nad on eesti juurtega (kuigi kool on avatud kõigile ja koolis õpib ka mitte-eesti lapsi). Jätkuvalt käib Stockholmi Eesti Koolis neid õpilasi, nüüd juba kolmandat ja varsti neljandat põlve, kelle esivanemad saabusid põgenikena Rootsi 1944. aasta paiku. Suurema osa – umbes kaks kolmandikku – moodustavad aga lapsed, kes on sündinud Eestis ja oma vanematega Rootsi kolinud, või need, kes on sündinud küll Rootsis, kuid kelle üks või mõlemad vanemad on Eestist Rootsi kolinud pärast taasiseseisvumist. Seega võib siit järeldada, et enamik selle kooli õpilasi on Eesti kodanikud.

Olukorras, kus paljud lapsed on kolinud Rootsi ja õpivad rootsi keelt ning püüavad koos peredega uuel asukohamaal kohaneda, on

Stockholmi Eesti Kool justkui sild Eesti ja Rootsi vahel. Meie ülesanne on õpetada Eestist tulnud õpilastele rootsi keelt ja aidata neil integreeruda Rootsi ellu. Samas on meie ülesanne anda õpilastele hea põhiharidus, mis annaks neile tugeva aluse edaspidisteks õpinguteks. Selle juures on õpetajaile abiks kooli traditsioonid ja seal valitsev õhkkond, kus õppimine ning teadmiste ja oskuste omandamine on alati olnud au sees. Paljude aastate tulemused näitavad, et Stockholmi Eesti Kooli 9. klassi lõpetajad saavutavad häid õpitulemusi ja saavad kõik kenasti edasi gümnaasiumi.

Väga oluline on Stockholmi Eesti Kooli ülesanne ka eesti keele ja kultuuri õpetamisel ja hoidmisel. Kuna Eesti ja Rootsi asuvad lähestikku, on kontaktid Stockholmi Eesti Kooli ja Eestis asuvate koolide vahel väga elavad. Inimesed liiguvad üle Läänemere mõlemas suunas ja paljude õpilaste pered peavad sidet Eesti sugulaste ja tuttavatega.

Kindlasti on Stockholmi Eesti Koolil kindel roll väliseesti kogukonna elus. Iga-aastased kooli üritused, nagu jõulupidu, vabariigi aastapäeva tähistamine, kevadkontsert, meelitavad alati kohale hulga lastevanemaid, sõpru, tuttavaid ja teisi huvilisi. Kool püüab teha kõik, et õpilased tunnetaksid oma juuri ja teaksid, kes nad on ja kust nad tulevad.

Stockholmi Eesti Koolis on aegade jooksul õppinud enam kui 2000 õpilast. Saanud põhihariduse SEK-is, on nad jätkanud oma haridusteed enamasti Rootsi gümnaasiumides ja seejärel tihti ka kõrgkoolides. Kooli endisi õpilasi võib leida paljudelt kutse- ja elualadelt. Enamik neist on jäänud elama Rootsi, aga on ka selliseid vilistlasi, kes elavad Eestis või Ameerikas.

Õpetajatest

SEK-i esimene õpetajate põlvkond koosnes elukutselistest õpetajatest, kes töötasid Eesti koolides juba enne teist maailmasõda. Nendele on järgnenud Rootsis sündinud ja kasvanud eesti pedagoogid, kellel on taskus Rootsi õpetajatunnistus. Tänu taastunud kontaktidele Eestiga töötab nüüd koolis rootslastest õpetajate kõrval ka Eestist saabunud ja eesti haridusega pedagooge. Praegu töötab koolis üle kolmekümne õpetaja, lisaks pikapäevakodu kasvataja ja muu personal. Umbes kaks kolmandikku neist valdab nii eesti kui ka rootsi keelt.

Stockholmi Eesti Kooli 68-aastase ajaloo vältel on koolil olnud kuus juhatajat või direktorit. Need on olnud Herman Rajamaa (1945), Edu-

ard Karma (1945–1950), Udo Juuno (1950–1975), Henno Kirikmäe (1975–1986), Richard Norvell (1986–1992) ja Jaan Seim (1992–...). Eesti keelt ja kultuuri on aegade jooksul õpetanud mitukümmend õpetajat. Varsti juba kakskümmend aastat on Stockholmi Eesti Kooli eesti keele osakonna juhataja Ülle Langel, kes aasta tagasi pälvis Eestis aasta õpetaja tiitli. Veel on eesti keele õpetamisega tegevad Epp Jaansoo, Maria Kamarik, Mimmi Kask, Kaja Kaur, Kenno Kornak ja Marje Tui.

Stockholmi Eesti Kooli tuleviku suhtes on olnud erinevaid ennustusi. Vaevalt, et kooli asutamisel 1945. aastal arvas keegi, et kool nii kauaks püsima jääb. Praegu võime me aga rõõmuga nentida, et kool elab ja õitseb. Pikk ajalugu on andnud koolile stabiilsuse. Stabiilsus tähendab aga ka usku tulevikku. Seda tunnetavad nii lastevanemad kui ka kooli töötajad. Järgmisteks aastateks on kooli registreeritud nii palju lapsi, et me küsime endalt, kuidas me küll saame neid olemasolevates ruumides vastu võtta – kui nad kõik tõesti tahavad tulla! Teeme oma parima, sest Stockholmi Eesti Koolile on iga inimene tähtis.

Lisalugemist

Aus, Liisa 2005. Eesti Kool: Stockholm 1945–2005. Estniska skolan. Stockholm: Stockholmi Eesti Kooli Sõprade Selts.

Eesti Kooli kodulehekül: www.estniskaskolan.se

Mark, Heinrich 1952. Eesti kool Rootsis. – Tammine rahvas. Koguteos. Toim H. Jänes, E. Kandre, U. Juuno, H. Mark, H. Rajamaa. Stockholm: Eesti Komitee koolide toetuskapital, lk 35–70.

Tammine rahvas II. Kaks aastakümnet rahvuslikku tegevust. Toim M. Üürike. Stockholm: Eesti Komitee Rootsis, 1965.

Stockholmi Eesti Algkool. Koguteos 25. juubeliks. Stockholm, 1970.

Stockholmi Eesti Algkool 1945–1985. Koguteos. Toim L. Timpka. Stockholm: Stockholmi Eesti Algkooli Sõprade Selts, 1986.

I n t e r v j u u

- - - - -

Huno Rätsep

28. detsembril 2012 tähistas oma 85. sünnipäeva kauaaegne Tartu ülikooli professor, akadeemik Huno Rätsep. Huno Rätsep lõpetas Tartu I keskkooli 1946. aastal ning astus seejärel Tartu ülikooli soome-ugri keeli õppima. Ülikooli lõpetas ta 1951. aastal, kandidaadikraadi kaitses 1954. aastal. Kandidaaditöö teemaks oli „Infiniitsed verbivormid soome-ugri keeltes”. Seejärel töötas Huno

Rätsep eesti keele kateedris, õpetades nii keeleajalugu kui moodsamaid keeleteaduse suundi. Tema doktoritöö teemaks oli „Eesti keele lihtlausete struktuur. Verbikesksed lausemallid”, mis hiljem on ilmunud ka raamatuna „Eesti keele lihtlausete tüübid” (1978). Ta oli struktuuraalingvistika tutvustaja Eestis. Tema loodud generatiivse grammatika grupp oli omal ajal paljude jaoks aken vabadusse, teistele aga aken tänapäeva lingvistikasse – väga paljudest tema õpilastest on saanud hiljem mõjukad eesti keeleteadlased.

Avaldame Huno Rätsepa sünnipäeva puhul katke tema mälestustest, mis on salvestatud 6.11.2012 ning mida hoitakse Tartu ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis.

Huno Rätsepa meenutusi ülikooliajast (vt ka Oma Keel 1/2002, lk 64–68)

- **Te tulite ülikooli 1946. aastal ja asusite õppima soome-ugri keeleteadust. Milline oli õppetöö ja olud sõjajärgses ülikoolis? Kes olid teie õpetajad?**

Õppetöö oli niisugune, et alguses olid kõik eriharud koos, kolmandal kursusel oli lahknemine eriharudesse: soome-ugri eriharu, eesti keel, rahvaluule ja kirjandus. Mina valisin soome-ugri.

Õppetöö alguses kutsuti kõik üliõpilased ridamisi prodekaani juurde. Arnold Kask küsis minu käest, kas te ei taha inglise keelt minna õppima, nimelt oli inglise keeles vähe üliõpilasi. Kujutage ette, keegi ei tahtnud minna sinna, mis sa selle inglise keelega ikka siin teed. Mina ütlesin, et ei taha, ma tahan soome-ugri keeli õppida. No siis sellega see asi jäigi.

Esimesel kursusel õpetas Paula Palmeos meile soome keelt, nii nagu Paula Palmeosel komme oli, ta pani pearõhu lektüüri lugemisele ja grammatikale. Teisel kursusel õpetas soome keelt meile aga Paul Ariste. Tema laskis meil soome keeles kirjandeid kirjutada. Ja pani rääkima. Tema armastas lobiseda, kõndis ringi ja muudkui rääkis meiega soome keeles. Paula Palmeos eriti ei armastanud soomekeelset jutuajamist. Ariste õpetas meile nii, nagu Aristel vanasti komme oli. Sel ajal oli toiduga raskusi – toidukaardid olid üliõpilastel, üliõpilassööklas sai süüa. Mina olin tartlane, mina sain kodus süüa, minul polnud midagi viga, aga teised müüsid turul leiba, et raha saada. Nad ei söönud kogu oma kaardiga saadud leiba ära, aga leib oli defitsiit, nii et üliõpilased käisid turul oma ülejäänud leiba müümas. Nad elasid internaatides, sel ajal olid seitsme-kaheksa inimeselised toad. Ariste teadis, et ega neil vaestel üliõpilastel seda sööki nii palju ei olnud, andis ühele poisile raha ja saatis Kokoko kohvikusse saiade järele. See tuli siis suure kotitäie saiadega. Ja siis käis soome keele loeng nii, et üliõpilased mugisid saia ja rääkisid.

Kui mina 1946. ülikooli tulin, siis Aristest ei teadnud ma mitte midagi. Esimesel kursusel oli meil üks nüisugune aine, mis Aristel oli hiljem põhiaine – sissejuhatus keeleteadusse. Seda luges meile hoopis Kristjan Kure. Kristjan Kure oli Leningradist tulnud marrist. See oli üks väga kummaline lugu. Midagi seal ikka oli ka nagu, aga meelde on jäänud kaks asja. Üks, et ta hakkas meile Marri seletama, aga ta oli vist natuke laisk ka, ta ei olnud kodus konspekti teinud. Ta võttis mingisuguse paksu Marri raamatu. Aga ma natuke olen Marri vaadanud, tal on pööraselt pikad ja keerulised laused, sest ta oli ikkagi akadeemik ja veel Kaukaasia keelte uurija. Kristjan Kure püüdis meile sealsamas, raamat käes, neid lauseid hakata vene keelest eesti keelde tõlkima. Ega me sellest mingit tolku küll ei saanud, ainult nii palju saime aru, et Marr kunagi nooremas põlves oli olnud arvamusel, et kõik maailma keeled on arenenud neljast silbist. Seda seletas meile siis Kristjan Kure, kirjutas need silbid tahvlile ka ja need on mulle meelde jäänud: *sal, ber, jon* ja *roš*. Teine asi oli see, et ühel korral tuli Kristjan Kure Veski

auditooriumisse, sel ajal oli seal vanaaegne kõrge kantsel, oli seal kantslis väga kurva näoga ja ütles esimese kursuse üliõpilastele, et ma pean teile tunnistama oma pattu. Me jäime kõik kuulama kikkis kõrvu, et mis ta nüüd teinud on. Lugu oli selline, et pärast sõda oli õpikuid vaja. Kirjastus hakkas eesti keele õpikuid välja andma. Sinna oli vaja ka nime, kes garanteeriks, et see õpik oleks nõukogude-kõlblik, Kristjan Kure pidigi seda tegema. Tegijad olid ju vanad, needsamad, kes kogu aeg olid neid õpikuid teinud. Andsid õpiku välja, aga keskkomitees või kus siis võeti Saksa okupatsiooni aegne õpik kõrvale ja vaadati, et mille poolest nad erinevad. Ja avastati, et ei erine mitte millegi poolest, ainult Saksa asemel on pandud Nõukogude. Just näitelausetes, kus enne olid Saksa väed, siis nüüd olid Nõukogude väed. Ja siis Kristjan Kure tunnistas meile oma pattu, et tema on lasknud ennast lihtsalt petta ja nüüd tema tunneb väga tõsist pahameelt, et tema niisuguse supi sisse on sattunud ja kahetseb hirmsasti seda.

Aga siis kui uus semester peale hakkas, läks auditooriumi uks lahti ja sisse marssis hoopis teine mees. See oli Paul Ariste, kalifeepükstes ja säärsaabastes. See oli tollal mood. Ja muidugi kogu pilt muutus, sest Ariste oli sel ajal palju noorem ja palju elavam veel. Ja seda juttu jätkus. Keeleteadusest saime päris korraliku pildi, tõsi küll, nii kolmekümnendate aastate tasemel, strukturalismist ei räägitud. Esialgu ta ei rääkinud marrismist ka, hiljem oli ta sunnitud natukene sellest rääkima, aga õige vähe. Tema marrist küll ei olnud, tema oli vana kooli teadlane.

Aga nüüd eesti keel. Eesti keele eriharus oli olukord niisugune, et tegelikult oli veel vana eestiaegne õppeplaan, mille järgi me õppisime. See tähendab, et esimesel kursusel oli eesti keele ja kirjanduse lektori kursus koos. Seda luges ei keegi muu kui akadeemik J. V. Veski. Ta oli siis juba seitsekümmend viis täis ja üle, oli kaks korda pensionile saadetud ja nüüd kolmandat korda töötas. Veski oli seitsekümmend seitse aastat vana, kae hakkas juba silmale kasvama, aga kiki lips ikka ees ilusasti, vurrud ka, istus laua ääres. Loengukonspektid olid tal niisugustele pisikestele märkmepaberitele kirjutatud. Sõrmitse neid ja rääkis vaikselt omaette. Kes midagi kuulda tahtsid, istusid kohe esimesse pinki, sest mujal ei kuulnud mitte midagi. Mina istusin esimeses pingis ja kirjutasin kogu loo üles hoolega. Teise kursuse lõpul, kui kirjandus ka läbi oli, siis oli eesti keele ja kirjanduse lektori kursuse lõppeksam. See seisnes selles, et kirjutati üks kirjand kirjanduse teemadel. Me kirjutasime kirjandi, siis Veski võttis need kirjandid ja seejärel tuli suuline eksam. Suulisel eksamil küsis ta keelt, vaatas, mis vigu sa kirjandis

teinud olid, ja küsis neid reegleid. Sellega minu tänapäeva eesti keele haridus ka lõppes. Rohkem midagi ei olnudki.

Eduard Laugaste luges sissejuhatust rahvaluulesse. Väliskirjandust luges Villem Alttoa. Tema oli Ariste kõrval teine lektor, kes oli üliõpilaste lemmik. Alttoa tuli, tal oli kaasas paar raamatut, üks neist oli neljakümnendal aastal välja antud Schilleri „Lääne-Euroopa kirjanduse ajalugu”, pani selle sinna kateedri serva peale, mingi raamat oli veel. Pigistas silmad kinni ja hakkas meile väliskirjandusest rääkima. Hiljem muidugi loeti väliskirjandust palju põhjalikumalt, aga meie tulime koolist Saksa-aegse haridusega. Me ei teadnud väliskirjandusest mitte tuhkagi. See oli meile kõik uudis. Hakkas antiigist peale kuni lõpuni välja, see oli mõnevõrra populaarteaduslik, aga ta oli väga hästi esitatud, meie teadmistelevastavalt.

Siis loeti meile veel üldajalugu. Üldajaloos luges meile antiikajalugu üks Salme Sibul, Venemaa eestlane. Ta ei olnud kunagi siinset kirjakeelt õppinud. Tema pani oma antiikajaloo loengud ümber vene keelest eesti keelde. Lõbusamaid loenguid ei ole meil olnud. Kõik olid auditooriumis, kõik kirjutasid, sest üks pärl tuli teise järel. Tema ei pannud tähelegi, et üliõpilased muigavad. Aga mingi kujutuse me antiikajaloost ikka saime.

See oli niisugune aeg, kus oli suur õppejõudude puudus. Eesti kirjanduse põhijõud oli Karl Taev, kes luges sissejuhatust kirjandusteadusesse, ja Juhan Käosaar, kes õpetas eesti kirjandust. Kui nüüd vaadata takkajärele, et kus kõige parem olukord oli, siis kõige parem olukord oli siiski keele alal, kirjanduse alal oli olukord kehv. Keele alal olid ikkagi Veski ja Kask. Arnold Kask tegi hoolikat tööd, Kase õpetus oli täiesti tasemel. Kask luges meile korraliku murdekursuse, korraliku morfoloogiakursuse ja häälikuloo kursuse ka. Ka soome keele saime päris korraliku, ja kui ma läksin juba soome-ugri eriharusse, siis Paula Palmeos õpetas ungari keelt.

Sel ajal oli vaja kirjutada kaks kursusetööd, teisel kursusel ja neljandal kursusel. Neljanda kursuse kursusetööd ma ei kartnud sugugi, aga küll ma kartsin teise kursuse kursusetööd. Sest vanemad üliõpilased rääkisid, et see on üks imekohutav lugu, tuleb ise midagi kirjutada ja uurida. Seminari juhatas Arnold Kask. Tuli auditooriumisse, seal oli kogu rahvas, kirjanduse omad ka, kõik tegid seda kursusetööd. Kask oli võtnud teemaks kõige populaarsema asja – keeleuuenduse. Meie teise kursuse kursusetööd olid kõik keeleuuendusest. Ta oli ilusasti kõik teemad enne välja mõelnud ja ritta pannud, ta oli põhjalik mees,

kirjandus oli iga teema juures. Seminar kestis aasta aega. Esimesel poolel üliõpilased rääkisid, mida nad on vahepeal teinud ja uurinud, teisel semestril, kui tööd hakkasid valmis saama, siis igal seminaril arutati üks või kaks tööd läbi. Te ei arva iialgi ära, mida ma keeleuendusest tegin. Ma tegelesin niisuguse asjaga nagu ortograafiareform, mis toimus nii 1910–1913, võõrsõnade kirjutamine ja kõik. See kursusetöö on kuskil alles, ma ükskord vaatasin. Aga Ain Kaalep sai endale teha teema „Keeleuendus karikatuuris”.

Välitöödest Liivimaal

Selle järel tuli lahknemine eriharudesse. Ette nähtud oli kaks murdepraktikat. Eesti keele inimestel kolmandal ja neljandal kursusel. Mina ei olnud eesti keele inimene, mina läksin Aristega liivlaste juurde. See oli siis 1948–49. See oli omaette maailm, me ei olnud ju kuskil väljas käinud, me olime kogu aeg ainult Eestis elanud.

Nii et siis, kui ma olin kolmandal kursusel, sõitsime rongiga Riiga. See oli suur asi. Ma mäletan, et rongis juhtus üks kena lugu, rongi tulid Läti mustlased. Istusid tükk maad eemal meist ja hakkasid mustlaskeeles rääkima. Ariste oli õppinud ju mustlaskeelt ja oskas seda korralikult. Ariste, vembumees nagu ta oli, õpetas poistele igäihele ühe mustlaskeelse lause, nii et oleks nagu vestlus. Poisid läksid istusid mustlaste naabrusesse, üks pois ütles ühe lause, teine teise lause. Mustlased ajasid kõrvad kikki, et kas te olete mustlased? Muidu vene keeles käis jutt. Mis meil üle jäi, tunnistasime üles, et ei ole, et Ariste õpetas. Nad ei uskunud, et Ariste ei ole mustlane.

Riias istusime teisele rongile, sõitsime Ventspilsi. Ventspilsist läks edasi niisugune rong, mida nimetasid liivlased *piški bōn* 'väike rong'. Esimese maailmasõja ajal olid sakslased ehitanud mööda Liivimaa randa kitsarööpmelise raudtee, et vedada sõjaväge. See raudtee oli veel pärast teist maailmasõda alles ja rong sõitis Ventspilsist Liivimaa keskohta Irē jaama. Rong sõitis aegamööda, vagunid olid väiksed, põlved puutusid kokku vastastikku. Rongi liikumiskiirus oli niisugune, et ühes jaamas tuli üks hulk piirivalvureid peale ja nendega kaasas olnud hundikoer jäi jaama teistega maha. Kui jõudsime järgmisesse jaama, siis hundikoer ootas meid seal juba ees.

Ja siis pandi meid sinna Irē koolimajja elama teisele korrusele, tüdrukud ühte klassiruumi ja poisid teise. Ariste propageeris, et poisid peavad kõik kõva põranda peal magama. Kes magas, kes ei maganud,

aga kord oli Aristel kõva. Hommikul kõik üles, sööma, kell kaheksa peavad kõik minema keelejuhtide juurde. Aga kujutage ette, kui ma lähen kell kaheksa seda tädikest tülitama, ta pole söönudki veel. Aristele vastu rääkida ei saanud, läksime mereranda ja istusime rannas, nii kaua kui kell juba natuke rohkem oli, siis läksime külla.

Igähele oli teema antud, nii et kes korjas mida. Enne seda oli tehtud korralik transkriptsioonikursus, üldse pöörati tol ajal palju tähelepanu foneetilisele transkriptsioonile. Mina korjasin seal liivi kõnekäände, sinna sekka ka vanasõnu. Hiljem ma ühe väikse jupi isegi avaldasin Emakeele Seltsi aastaraamatus, aga see oli kaunis pinnapealne värk, teadmised liivi keele alal olid päris algelised.

Ariste pidas tol ajal iga päev päevikut. Päevik oli laua peal. Kui ta tahtis midagi kirjutada üliõpilaste kohta, siis ta kirjutas seda juudi tähtedega eesti keeles, et me aru ei saaks. Poisid aga olid kavalad. Hoopis teises ühenduses kuskil mere ääres istudes küsisid, et mismoodi need juudi tähed on, ja siis Ariste õpetas meile juudi tähti, poisid panid need kirja. Siis oli asi juba lihtne, kui Ariste ära läks, siis veeriti sealt kõik ilusasti ära. Valmen Hallap luges sealt näiteks, et Valmen Hallap on *enfant terrible*. Prantsuskeelne väljend oli ka juudi tähtedega kirja pandud.

Ariste rääkis hiljem, et ta ehmatas ükskord väga ära. Ta läks hommikul vara alla suurest koolimaja saalist läbi ja seal oli seina peal raamis pisikene Stalini portree. Ta märkas, et Stalinil olid silmad läbi torgatud, ja ehmatas ära, et kui nüüd keegi seda näeb, siis arvab, et meie tudengid tegid seda. Ta mõtles-mõtles, mida nüüd teha, võttis selle portree, läks alla kööki, tegi pliidi alla tule ja põletas portree ära. Pärast võta kinni, kuhu see kadus – kes teab, kas seda üldse oligi seal.

Kui ma tagasi tulin, siis neljanda kursuse kursusetööks andis Ariste hoopis salatsiliivi keele. Ma kirjutasin neljanda kursuse töö salatsiliivi keelest Wiedemanni sõnaraamatu ja grammatika põhjal, ega muud materjali mul ei olnud. Tegin ülevaate liivi keelest, missugused häälikud ja missugune grammatika seal on. See kursusetöö põles hiljem peahoone põlengus ära.

Diplomitöö põles ka ära, diplomitöö tegin ma tegin hoopis fraseoloogiast. Ma korjasin ju liivi fraseoloogiat. Diplomitöö käsitles läänemeresoome keelte ühist fraseoloogiat. Püüdsin noppida niisuguseid fraseologisme välja, mis on kõigile läänemeresoome keelele ühised, ja siis näidata, kui nad olid laenatud, siis kas saksa keelest või rootsi keelest või mujalt. Hiljem kirjutasin ma ühe väikse artiklijupi ka kuskile sellest. Aga ma sain siiski sissevaate sellesse, mis see fraseoloogia üldse on.

Aspirantuurist

Ja siis tuli 1951. aasta, kui ma pääsesin aspirantuuri. Ariste tahtis mind aspirantuuri saada. Kui ma aspirantuuri läksin, ütles Ariste mulle nõnda, et soome keelt sa küll ei saa. Vali siis, mis sa tahad. Ma ütlesin, et olgu siis ungari keel, Paula Palmeosega olime ungari keelt vähemalt õppinud. Jäetigi mind ungari keeles aspirantuuri. Esimese aspirantuuriaasta lõpul saatis Ariste mind suvevaheajaks ka Taga-Karpaatiasse ungari keele praktikale.

Väitekirja teema oli soome-ugri keelte ajalooline verbimorfoloogia. Verbivormid läbi kõigi soome-ugri keelte, nende ajalugu, vanem kiht muidugi. Hakkasin siis materjali koguma. Kui ma olin nii kolmveerand aastat kogunud ja sedelite hulk kasvas järjest, siis märkasin, et selle hunniku sisse ma upun. Läksin Ariste juurde ja ütlesin, et ma tahaks oma teemat piirata. Ariste ei olnud muidugi vastu. Piirasin teemat nii, et jäid infiniitsed vormid soome-ugri keeltes.

Kandidaaditöö kaitsmine toimus nii, et oli kaks oponenti, mõlemad olid väljastpoolt. Klara Maitinskaja Moskvast ja Vassili Lõtkin Komi-maalt. Töö oli veel eesti keeles, autoreferaat oli vene keeles. Maitinskaja oskas mõnevõrra eesti keelt ja Lõtkin oskas soome keelt, nii et küllap nad seda tööd ka siis ikka natuke lugesid. Kohal oli ka Villem Ernits, kes oli kõigil kaitsmistel alati kohal, olgu nad matemaatikud või kes tahes, kõigile oli tal alati midagi öelda. Minu puhul ta ütles, et see asi oli nii keeruline, et tal ei olegi midagi öelda.

Pärast seda läksin ma juba eesti keele kateedrisse tööle, sest soome-ugris kohta ei olnud. Alguses õpetasin mittetatsionaaridele soome keelt, aga tasapisi tuli igasuguseid asju seal lugeda, jupphaaval andis Arnold Kask ka keeleajaloo minu kätte, alguses sõnavara, siis morfoloogia ja lõpuks ka häälikuloo.

Prof. emer. Huno Rätsepät küsitlesid tema sünnipäeva puhul Liina Lindström ja Helen Plado, mälestused pani kirja Liina Lindström. Salvestust hoitakse Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis (EMSA DS0143-01).

R a a m a t u d

Mida on uut „Võõrsõnade leksikoni“ 8. trükis

Tuuli Rehemaa

eesti keele instituudi keelekorraldaja

2012. aasta detsembris andsid eesti keele instituut ja kirjastus Valgus välja 8. trüki Eduard Vääri, Richard Kleisi ja Johannes Silveti „Võõrsõnade leksikonist“. Populaarse ja Eesti autoriteetseima võõrsõnastiku seekordset trükki toimetas ja täiendas eesti keele instituudi töörühm koosseisus Tiina Paet, Katrin Kuusik, Argo Mund ja selle artikli autor.

Töö aluseks oli „Võõrsõnade leksikoni“ 7. trüki materjal – ligikaudu 40 000 märksõnaartiklit Wordi-formaadis failidena, mille kirjastus Valgus andis eesti keele instituudile üle koostöölepingu alusel. Arvutilingvistid Ülle Viksi juhtimisel teisendasid failid XML-sõnaraamatu-formaati, töötasid välja struktuurikirjelduse ja kandsid kogu materjali instituudis loodud leksikograafiaprogrammi **EELex** (edaspidi EELex).

2010. aastal jätkasime „Võõrsõnade leksikoni“ (edaspidi VL) toimetamist juba EELexi baasis. Täiendasime ja parandasime märksõnastikku, lisades uusi sõnu ja jättes välja vananenud märksõnu. Samuti vaatasime paljude valdkondade ekspertide abiga üle sõnade seletusi ja tähendusi.

2011. aastal sünteesis EELexi programm ligi 30 000 märksõnale morfoloogia – eesti keele instituudi standardil põhinevad muuttüübid ja muutevormid –, mis on 8. trüki suurim ja silmapaistvaim uuendus.

Morfoloogia. Kui seni on huviline leidnud teatud hulga võõrsõnade käänamise-pööramise juhiseid ainult „Eesti keele sõnaraamatust“ ehk ÕSist ja „Eesti keele seletavast sõnaraamatust“, siis VLi uustrükk

annab umbes 30 000 võõrsõna morfoloogia. EELexiga ühendatud morfoloogiatarckvara genereeris märksõnadele automaatselt nii muutevormid koos vältemärkidega, tüübinumbri kui ka sõnaliigi. Ilma morfoloogiata jäid tsitaatsõnad, lühendid, ees- ja järelliited, allmärksõnad ja sõnaühendid.

Morfoloogia loomine VLile polnud siiski täisautomaatne. EELexi programm kasutab teatud hulka keelereegleid, mille abiga suudab teha vorme ka enda jaoks tundmatutest sõnadest. Reeglite väljatöötamisel oli arvestatud eelkõige eesti keele struktuuriga sõnu, aga paljude VLi võõrsõnade jaoks reeglid seni puudusid. Seepärast tuli toimetajatel kogu arvuti loodud morfoloogia üle kontrollida. See osutus väga tarvilikuks – näiteks oli nimisõnast *navab* saanud hoopis tegusõna algvormiga „navama”, sõna *süllabaar* pidas süsteem liitsõnaks, mis koosneb sõnadest „süld” ja „baar”, sõnas *breiktants* ei tundnud ta aga ära liitsõna ja pakkus ainsuse omastava vormiks *breiktantsi*. Sadakonnale tema jaoks võõra struktuuriga sõnale (nt *haafiz*, *hendiadüs*, *mihrab*) oli süsteem aga morfoloogia tegemata jätnud ning toimetajad lisasid ise nii tüübi kui ka muutevormid.

Paljude sõnade puhul, mis olid 7. trükis antud ainult mitmuses, tuli ainsus välja uurida või ise luua. Näiteks kui tuli otsustada, kas soolenugiliste askariidide ainsuse nimetav on *askariit* või *askariid*, valisime kreekakeelse mitmuse vormi *askarides* põhjal nõrga *d*, aga keelikloomad *kordaadid* said ladinakeelse nimetuse *Chordata* põhjal algvormi *kordaat*.

Peale algvormi tuli paljudele sõnadele määrata ka tüvevokaal. VLi 8. trükis on näiteks 20 *ling*-lõpulist nimisõna, 13 neist on käänatud *u*-tüveliselt (nt *elling* : *ellingu*), 7 käändub *i*-ga (nt *kvisling* : *kvislingi*). Küsimusi tekitas ka *el*- ja *er*-lõpulist sõnade ehk *redel*- ja *kringel*-tüübi vaherkord: kas näiteks nimisõna *fakkel* ainsuse omastav on *fakkeli* või *fakli* või mõlemad; kas *besteri* ja/või *bestri*; kas *diopteri* ja/või *dioptri*? Uued, alles keelde tulnud sõnad käänduvad alguses tihtipeale *redel*-tüübi analoogial, et mugandudes siirduda *kringel*-tüüpi, kuid terminite puhul võib sõna olla oma erialal juba mõnda aega käibel olnud, ent käänduda endiselt nagu *redel* (nt *greider* või *brauser*). Sageli olid toimetajale abiks ka võrgu-uuringud.

Märksõnastik. Paljud laensõnad, nagu *kroon*, *kuningas*, *kunst*, *masin*, *paber*, *papp*, *park*, *pipar*, *pirn*, *vaas*, *tort* jpt, mis enne olid VLis peamiselt etümoloogia näitamise eesmärgil, leidsid nüüd oma koha

vastilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatus” (EKSA 2012) ja VLi neid enam pole. Välja jäid ka mitmed võõrkeelsed sõnad-väljendid, mille koht paistis olevat pigem kakskeelses sõnaraamatus, nagu inglise *airfresh*, saksa *noch nie dagewesenes*, prantsuse *amour* jpt.

Lisasime ka uusi, ajakohaseid märksõnu. Uute sõnade allikana kasutasime peamiselt eesti keele instituudi andmebaase, nagu keelenõuanne, mis põhineb igapäevasel telefoni- ja meilinõuandel ning kajastab ka võõrsõnavara probleeme, samuti ŌSi uute sõnade loend, keelekorraldajate võõrsõnateemalised kirjutised jpt. Võõrterminite allikaks olid mitmed uuemad erialasõnastikud, samuti spetsialistide soovitusel, kes aitasid ka terminite seletusi ajakohastada ja kontrollida. Hulk uusi sõnu leidis tee VLi igapäevaelu ja meedia vahendusel.

Hääldus. 8. trükk kasutab uut häälduse märkimise süsteemi, mis põhineb Peeter Pälli välja töötatud põhimõtetel ja mida on kavas rakendada ka teistes eesti keele instituudi sõnaraamatutes. Hääldus on antud peamiselt neil tsitaatsõnadel-fraasidel, mille hääldus erineb kirjapildist, ja välja on kirjutatud kogu märksõna hääldus, mis peaks muutma kasutuse mugavamaks – võrdluseks nt ladina fraasi *ab hoc et ab hac* hääldus VL-i 7. trükis [-k -k] ja 8. trükis [ab hook et ab haak].

Tsitaatsõnade rõhku märgitakse rõhulise silbi esimese vokaali ees ning rõhk antakse juhul, kui see asub mujal kui esisilbil. Rõhku märgib keskpunkt, nt *ab aeterno* [ab ät·erno]. Kui häälik hääldub pikalt, märgitakse see kahekordse tähega, pikkuskriipse enam ei kasutata. Silbipiiri märgib sedii, nt *šiiit* [ši,iit].

Mitmele sõnale, millel on eesti keeles kujunenud lähtekeelsest erinev, mугanenud hääldus, andsime kaks hääldust: originaal- ja mugandhäälduse, nt *catering*: [keitəring] ja [keitering]. Tsitaatkeelendite häälduse ülevaatamisel kasutasime eri keelte tundjate abi.

Viitamine. Vähendasime VLi viidete arvu seniselt kaheksalt viiele. Märksõnaviideteks jäid nool ja *vt*. Noolviide viitab ebasoovitatava sõna või kirjakuju juurest soovitatavale, nt *areteerima* → *arreteerima*. *Vt* viitab üksikmärksõnalt märksõnaartiklile, kus on antud nii siht kui ka lähe sünonüümidena koos, nt *afrikander vt buur*. Kolmas märksõnaviide on allajoonimine seletuses, mis näitab, et seletuses kasutatud märksõna esineb VLi ka omaette märksõnana, ning asendab sageli ka etümoloogiaviidet, nt „aadellik aadlisse kuuluv, sellele omane, aadli-”.

Tähenduste juures on viited *vastand*, mis märgib vastandtähendust või -sõna, nt „*devalveeruma* MAJ odavnema (rahakursi kohta), vastand *revalveeruma*”, ja *vt ka*, mis viitab sarnasele tähendusele, sihi lugemine võib lähte mõistmisele midagi juurde anda, nt „*kompars* TEATER, FILM tummnäitleja, tumm kõrvalkuju mingis massistseenis. Vt ka *statist*”.

Uue, 8. trüki tähtsamad uuendused on seega morfoloogiline info, suurem vormistusühtlus ning täpsem ja põhjalikum etümoloogia esitus. Selleks aga, et uut „Võõrsõnade leksikoni” trükki oleks lihtsam ja huvitavam kasutada, soovitan kindlasti süveneda ka eessõnasse, mille abiga avaneb leksikonis palju uusi võimalusi ja infokihte.

Keelehooldekeskus 9:

Katrin Kern, „Nõuandeid toimetajale” 2012.
Toimetaja Egle Pullerits, korrektor Argo Mund,
kujundaja Sirje Ratso. 47 lk.

Katrin Kerni „Nõuandeid toimetajale” on jätkuks keelehooldekeskuse eelmisele trükisele „Keelekiirabi ajakirjanikule”. Kui „Keelekiirabi ajakirjanikule” on sõnaloend, kus on paljudele aktuaalsetele (peamiselt) ajakirjanduses ette tulevatele keelenditele viidatud ning (kirjutav) lugeja suunatud paremale keelekasutusele üsna lakooniliselt, siis väljaandes „Nõuandeid toimetajale” on lähenetud teemale üldisemalt. Kuigi nõuandeid saab ka üksikute väljendite, sõnade kaupa, nagu nad näitelauseses esinevad, on nad koondatud kirjatöös (nii kirjutamises kui ka toimetamises, sealhulgas enesetoimetamises) tihti komistuskiviks osutuvate nähtuste kaupa.

Väärrib nimetamist brošüüri sissejuhatav peatükk „Keelelisest toimetamisest”, milles saab ülevaate, mida teeb toimetaja, eriti keeleteoimetaja, või mida pidada toimetamise juures keelega toimetamiseks. Teisalt ei saa kindlasti neid kaht järgalt eraldada: ilma sisusse süvenemata, vahel ka faktivigu kahtlustamata ei möödu ka keeleteoimetaja argipäev, kuigi rangelt võttes peaks justkui üksnes keelele keskendumata.

Kui keel ei ole sujuv, sõnastus loogiline, võivad ju kirjas olla eesti-keelsed sõnad, kõigi grammatikareeglite järgi üksteisega seotud, aga lugeja jaoks ei selgu mõte mitte kuidagi. Ka sellisel puhul aitab keeleteoimetus, eeldades loomulikult keeleteoimetaja ning autori jt asjassepuutuvate koostööd. Brošüüri näitestikku võib võtta kui hoiatust, mis juhtub, kui keeleteoimetus vajalikkusele tähelepanu ei pöörata. Iga hoiatusnäide on õnneks varustatud vähemalt ühe parandusvõimalusega.

2012. aastal ilmunud keeleraamatuid

Uurimused, artiklikogumikud

Artikleid ja arhivaale IV. Koostanud Jaan Õispuu, toimetanud Maia Randma, Aili Norberg. Tallinn: Johannes Aaviku Selts.

Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 8. Toimetanud Margit Langemets, Helle Metslang, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing.

Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011). Toimetanud Mati Ereht. Tallinn: Emakeele Selts.

Hennoste, Tiit. Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eestikeelses suulises vestluses. *Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 235. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Juhkam, Evi. Harju-Madise murrak. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Keelemees Jakob Hurt. Koostanud Jaak Peebo, Hando Runnel. Toimetanud Jaak Peebo. Tartu: Ilmamaa.

Keele kütkes. Toimetanud Urmas Sutrop, Raili Pool, Silvi Tenjes. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 3–2. Tartu: Tartu Ülikool.

Kilgi, Annika. Tõlkekeele dünaamika Piibli esmaeestinduse käigus: verbi morfosüntaksi areng ja lõplik toimetamisfaas. Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 27. Tallinn: Tallinna ülikool.

Leo Villand. Kultuurile pühendatud elu. Artikleid ja bibliograafia. Koostanud Viivi Maanso, toimetanud Krista Kerge. Tallinn: Tallinna Ülikooli EKKI Emakeeleõpetuse Infokeskus.

Liin, Krista; Muischnek, Kadri; Müürisep, Kaili; Vider, Kadri. Eesti keel digiajastul. Berliin: Springer.

Minevikupärandid Häädemeestelt. Valimik korrespondentide murdetekste VIII. Kogunud Marta Mäesalu, koostanud ja toimetanud Helju Kaal, Eevi Ross. Tallinn: Emakeele Selts.

Mulgikiilsid ütlemissi 2. Koostanud Erna-Elise Neimann, toimetanud Kaupo Ilmet. Põltsamaa, Viljandi: Mulkide Selts.

Pühendusteos emeriitprofessor Mati Hindi 75. sünnipäevaks. Koostanud ja toimetanud Reili Argus; Annika Hussar; Tiina Rüütmaa. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 14. Tallinn: Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut.

Selged mõtted, selge keel. Koostanud ja toimetanud Katrin Hallik, Katre Kasemets. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Sissejuhatus keeleteooria alustesse. Louis Hjelmlev. Koostanud Urmas Sutrop, tõlkinud Jaan Pärnamäe. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile, 20. aprillil 2012. Koostanud ja toimetanud Maire Raadik ja Tiina Leemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Valmis, Avo. Eesti keele ortograafia harjutuste ja võtmega. Tallinn: TEA Kirjastus.

Vare, Silvi. Eesti keele sõnapered: tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. I-II köide. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Sõnaraamatud, sõnastikud

Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koostanud ja toimetanud Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar, peatoimetaja Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Eesti-horvaadi vestlussõnastik = Estonsko-hrvatski razgovorni rječnik. Koostanud Jüri Pihl. Tallinn: Valgus.

Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik. Koostanud Mati Erelt, Tiiu Erelt, Enn Veldi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Eesti-kreeka vestmik. Koostanud Ester Laansalu. Tartu: Ester Laansalu.

Eesti murrete sõnaraamat V köide, 23. vihik, looma – lõpetama. Toimetanud Mari-Liis Kalvik jt. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Inglise-eesti/eesti-inglise sotsiaaltöö sõnastik. Dictionary of social work English-Estonian Estonian-English. Koostanud Erika Jeret, Marju Medar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Inglise-eesti sünonüümide ja antonüümide sõnaraamat eesti-inglise register-sõnastikuga. Koostanud Martin H. Manser. Tallinn: TEA Kirjastus.

Inglise-eesti õigussõnaraamat = English-Estonian law dictionary. Koostanud Artur Jürisson, toimetanud Kai Kruusimäe. Tallinn: EurEst Tõlketeenused.

Livõkiel-estikiel-ležkiel sõnārõntõz = Liivi-eesti-läti sõnaraamat = Lõbiešu-igauņu-latviešu vārdnīca . Koostanud Tiit-Rein Viitso. Toimetanud Valts Ernštreits, Ellen Niit, Karl Pajusalu. Riga: Latviešu valodas aģentūra; Tartu: Tartu Ülikool.

Pargiterminite seletussõnaraamat. Koostanud Sulev Nurme, Nele Nutt. Tallinn: Keskkonnaamet.

Saksa-eesti tehnikasõnaraamat. Koostanud Lembit Üksti, toimetanud Lembit Abo. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.

Suur saksa-eesti seletav sõnaraamat. Deutsch als Fremdsprache: ein Wörterbuch für estnische Muttersprachler. Koostanud Dieter Götz, Hans Wellmann. Tallinn: TEA Kirjastus.

TEA taskusõnastik soome-eesti/eesti-soome = Taskusanakirja: suomi-viro/viro-suomi. Tõlkinud Koidu Raudvere, Eve Sova, Veli-Matti Laitinen, toimetanud Eve Mikone. Tallinn: TEA Kirjastus.

Võimlemise sõnavara. Koostanud Kadri Liivak jt, vastutav toimetaja Kadri Liivak. Eesti Olümpiakomitee, Eesti Võimlemisliit. Tallinn: Eesti Võimlemisliit.

Võõrsõnade leksikon. 8. ümbertõetatud trükk. Koostanud Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet; peatoimetaja Tiina Paet. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Valgus.

Õpikud ja muu õpivara

Alekõrs, Tiina; Tiiu Erelt; Karin Kaljumägi; Katrin Kern; Urve Pirso; Egle Pullerits; Maia Rõigas. Õigekeelsuse harjutusi. Tartu Ülikooli eesti keele osakond. Tartu: Tartu Ülikool.

Ehala, Martin; Külli Habicht; Petar Kehayov; Anastassia Zabrodskaja. Keel ja ühiskond. Õpik gümnaasiumile. Tallinn: Künnamees.

Kangur, Andres. Kohus ja kohtulahend. Mõtteid ja soovitusi kohtulahendi kirjutajale. Tartu: Riigikohus.

Kitsnik, Mare. Eesti keele töövihik B1, B2. Tallinn: Mare Kitsnik.

Mangus, Inga; Merge Simmul. Tere! Eesti keele õpik algajatele 0-A1 = Estonian for beginners 0-A1. Tallinn: Eesti Ekspress.

Paabo, Regina. Eesti viipekeele aabits. Tartu: Studium.

Puik, Tiiu. Keelemängud. Naudi õpetamist! II Keelemängud. Kose: Eesti Emakeeleõpetajate Selts.

Rammo, Sirje; Maarika Teral; Birute Klaas-Lang; Mari Allik. Keel selgeks! Eesti keele õpik täiskasvanutele. Viron kielen kielioppi = Eesti keele grammatika. Tallinn: Avita.

Koostanud Reili Argus

K r o o n i k a

- - - - -

2012. aasta lõpu keelesündmusi

21. septembril peeti Tartu ülikoolis traditsioonilist Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsi. Ettekannetega esinesid Andres Karjus, Merli Mändul ja Toomas Koitmäe, Olga Tarabarova, Sigrid Raud, Kais Allkivi, David Ogren, Julia Rozova, Anna Korneeva, Krista Umbjärv, Andra Kütt, Kadri Suurmäe ja Halliki Põlda.

6. oktoobril toimus Narvas ja 17.–18. oktoobril Tartus lasteaiaõpetajate keeleseminar „Sõnad üksi ja kambakesi koos”.

22.–24. oktoobril toimus Piusal noorte keelelaager „Põnev keeleteadus”. Ettekannetega esinesid Peeter Päll, Helle Metslang ja Annika Kilgi, Arne Merilai, Reili Argus, Ilmar Tomusk, Katrin Kern, Tiina Leemets ning Einar Kraut.

9. novembril tähistati Tallinna ülikooli rakendusprofessor Krista Kerge 60. sünnipäeva kõnekoosolekuga „Kerged tekstid”. Ettekannetega esinesid Kersti Lepajõe, Hille Pajupuu, Reet Kasik ja Helin Puksand.

11. novembril korraldas Emakeele Selts „Kõneka maastiku päeva” Noarootsi gümnaasiumis Keelemaastikest, hauatähiste kirjadest ning kohanimedest kõnelesid Anastassia Zabrotskaja, Pille Arnek ja Marja Kallasmaa.

15. novembril toimus Emakeele Seltsi keelepäev teemal „Eesti keele dünaamika“ Rapla ühisgümnaasiumis. Ettekannetega esinesid Helle Metslang, Anu Pedaja-Ansen ja Mari-Liis Kalvik.

15. novembril korraldas Emakeele Selts Tallinnas kõnekoosoleku leksikaalsetest suhetest. Ettekanded pidasid Margit Langemets, Heili Orav ja Asta Õim.

16. novembril korraldas Emakeele Selts Kunda ühisgümnaasiumis „Emotsionaalse keele päeva”. Ettekanded pidasid Ene Vainik, Asta Õim ja Kairi Tamuri.

16. novembril toimus Emakeele Seltsi keelepäev Vilniuses. Esinesid Piret Kärtner, Birute Klaas-Lang, Elvira Kүүn, Arne Merilai ja Killu Paldrok.

17. novembril peeti Emakeele Seltsi keelepäeva Moskvas. Ettekannetega esinesid Jüri Valge, Sirje Rammo, Maarika Teral, Maria Tuulik ning Igor Kotjuh.

30. novembril toimus Tallinna ülikoolis järjekorras kaheteistkümnes tekstipäev, kus esinesid Krista Kerge, Reet Kasik, Merle Kaldjärv, Laivi Laanemets, Tiina Alekõrs, Õnne Puhk, Halliki Põlda, Riina Reinsalu ja Helin Puksand.

6. detsembril pidas Emakeele Selts Tallinnas kõnekoosoleku rahvusvahelisest uurimisprojektist ELDIA (European Language Diversity for All). Ettekannetega esinesid Helle Metslang, Kadri Koreinik ja Kristiina Praakli.

28. detsembril tähistati Tartu ülikoolis akadeemik Huno Rätsepa 85. sünnipäeva konverentsiga „Keeleuuenduse aastasada”. Ettekanded pidasid Huno Rätsep, Kristiina Ross, Martin Ehala ja Karl Pajusalu.

Eelmise ajakirjanumbri keeleviktoriini õiged vastused

1. Leia sõnavormide erinevad tähendused: *poegi* (4 tähendust), *tirin* (3 tähendust), *kulu* (3 tähendust).

Vastus: *poegi*: 1) mitmuse osastav sõnast *poeg*, 2) käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre verbist *poegima*, 3) gi-liiteline ainsuse omastav sõnast *pood*, 4) gi-liiteline käskiva kõneviisi vorm verbist *pugema* – nt Sa *poegi* talle külje alla; *tirin*: 1) *supinõu*, 2) ainsuse 1. pööre verbist *tirima*; 3) heledakõlaline pidevalt vibreeriv heli; *kulu*: 1) (eelmise aasta) kuivanud rohi, 2) kõnekeeles tuvi, 3) käskiva kõneviisi 2. pööre verbist *kuluma*, 4) majandustermin raha väljamineku kohta.
2. Leia neli sõnavormi, millega saab samal ajal väljendada nii ainsust kui ka mitmest.

Vastus: ainsuse ja mitmuse tähendusi väljendavad näiteks sellised vormid:

laed: ainsuses verbi *laadima* 2. pööre, mitmus sõnast *lagi*;
 poed: ainsuses verbi *pugema* 2. pööre, mitmus sõnast *pood*;
 saed: ainsuses verbi *saagima* 2. pööre, mitmus sõnast *saag*;
 teed: ainsuses verbi *tegema* 2. pööre, mitmus sõnast *tee*.
3. Sõna „tibusama” tundub olevat tuletatud sõnast „tibu”, aga ei ole. Leia veel kolm selliseid looma nimedega näiliselt seotud tegusõna.

Vastus: *hakkima, kaanima, kärpima, kiiluma, kiiskama jne*.
4. Tänapäeva eesti keeles on viis kõneviisi: kindel kõneviis e indikatiiv, tingiv kõneviis e konditsionaal, käskiv kõneviis e imperatiiv, kaudne kõneviis e kvotatiiv ja möönev kõneviis e jussiiiv. Ajaloolise eesti keele kõneviiside süsteemi hulka on kuulunud potentsiaal, mis kadus eesti keelest 16.–17. sajandiks. Mida see kõneviis väljendas ning mis oli selle tunnus?

Vastus: väljendas võimalikkust ja tunnus oli -ne.
5. Millise ajaloolise eesti keele käändega on seotud niisugused tänapäevani säilinud vormid nagu „meritsi” ja „maitsi”? Mis tähendust see käände on väljendanud?

Vastus: prolatiiv (või vastavalt ekstsessiiv / instruktiiv ehk viisiütlev) ning väljendanud on see liikumisteed (vastavalt eemaldumist või lahkumist / viisi).

Tähelepanu, keeleviktoriin!

1. 1781. aastal ilmus Johann Lithanderi tõlkes esimene eesti-keelne kokaraamat pealkirjaga „Köki ja Kokka Ramat”, kus on kirjeldatud nii paljude tänapäevani tuntud kui ka nüüdseks unustusse vajunud roogade valmistamist. Millist praegugi tuntud magusrooga on selles raamatus nimetatud *lumemoosiks*?
2. Maailmas on umbes 6000–7000 keelt. Umbes mitmendal kohal on eesti keel kõnelejate arvu poolest?
3. 19. sajandi II poole ja 20. sajandi alguskümnendi viljakamaid eesti keele uudissõnavara loojaid oli Karl August Hermann. Mis erialavaldkonna sõnavara hulka kuulusid ning mida tähendasid tema loodud terminid:
 - 1) „väike rõõmu-lauleldus”,
 - 2) „kargav hallikas”,
 - 3) „kõma-õpetus”?

Vastused palume saata Emakeele Seltsi aadressile
es@eki.ee enne 1. septembrit 2013.
Võitjatele auhinnad!

Eelmise keeleviktoriini võitjad olid:

Kaili Miil ja Toomas Tõnissoo.

Eriauhinna sai õpetajate-nõustajate rühm, kes
Friisimaa õppereisilt naastes kogus bussis lausa 100
nn *tibutama*-sõna. Önnitleme!